

GHÎȚĂ IONESCU ISABEL de MADARIAGA

Societatea civilă

SERIA „SOCIETATEA CIVILĂ”.

Această carte a fost editată cu sprijinul FUNDAȚIEI SOROS PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ

Această carte este rodul colaborării dintre un specialist în științele politice și o specialistă în științele istorice.

Ghiță Ionescu (n. 1913), politolog britanic de origine română, este autorul a numeroase lucrări despre comunism: *Communism în Romtuiu* (Londra, Oxford University Press, 1964), *The Politics of the European Communist States* (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1967), *Comparative Communist Politics* (tradusă în 1992 și de Editura Humanitas).

În cartea de față, Ghiță Ionescu propune un mod original de raportare la viața politică. De obicei, analiza politicii este făcută din perspectiva acțiunilor guvernanților; aici, perspectiva este diferită: lumea politicii este cercetată din unghiul de vedere al opoziției.

Ghiță Ionescu a predat la celebre universități britanice, printre care *London School of Economics* și Universitatea din Manchester. Este editorul revistei *Government and Opposition* și președinte al Comitetului pentru Unificarea Europeană al Asociației Internaționale de Științe Politice.

Ultima carte publicată de Ghiță Ionescu este *Leadership în an Interdependent World* (Londra, Longman, 1991), în care examinează ac (iunile a cinci cunoscuți oameni politici, Adenauer, de Gaulle, Thatcher, Reagan, Gorbaciov, într-o lume caracterizată tot mai mult prin interdependență.

Isabel de Madariaga (n. 1919) s-a remarcat prin studiile sale despre istoria Rusiei. Este formată într-o ilustră tradi ție de gândire spaniolă și engleză. A fost profesoară la Universitatea din Londra. Este autoarea,

între altele, a căiții *Britain, Russia and the Armed Neutrality of 1780*. A publicat în 1990 o istorie a domniei Ecaterinei cea Mare.

GHÎȚĂ IONESCU ISABEL DE MADARIAGA

OPOZIȚIA

Trecutul și prezentul unei instituții politice în românește de Valeriu Mihăilă

HUMANITAS

BUCUREȘTI, 1992

Ilustrata copertei, detaliu dintr-o fotografie de Jerry Uelsmann apărută în revista *Sinteza*

GHÎȚĂ IONESCU, ISABEL DE MADARIAGA
Opposition, Londra, Watts, 1968 e Ghiță Ionescu și Isabel de Madariaga, 1968

© Humanitas, 1992, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973 - 28 - 0332-O

Notă asupra ediției

Traducerea în limba română include și revizuirile operate de către autori în 1977 în vederea ediției în limba spaniolă (*La oposición*, Madrid, Espasa-Calpe, 1977). La dorința autorilor, au fost păstrate în text și pasajele eliminate în ediția spaniolă. Acolo unde contextul și dimensiunea fragmentelor prezente doar în ediția în limba engleză impun o precizare specială, am indicat originea fragmentelor respective în note de subsol. Astfel, cititorul va avea o imagine completă asupra cărții.

Prefață

Opoziția politică, întocmai ca și sistemul parlamentar din care face parte integrantă, a constituit în ultimii ani ținta unor numeroase controverse. Ce funcție utilă îndeplinește ea în prezent? Este oare opoziția verbală, reprezentată politic, la fel de eficientă ca acțiunea directă prin care diferitele grupuri sociale încearcă să-și promoveze interesele? Acțiunea negativă a opoziției parlamentare și aminarea luării unor decizii pe care le implică ea nu cumva distrag guvernul de la sarcinile sale cele mai urgente și mai importante? Și, în orice caz, ce

semnificație are opoziția în cadrul stabilit în mod constituțional?

Mărginindu-ne la spațiul, desigur limitat, al acestei lucrări, am intenționat mai întâi să aruncăm o privire asupra dezvoltării, rolului actual și perspectivelor unei instituții atât de vitale pentru funcționarea sistemului parlamentar. În capitolul al doilea se vorbește despre formarea opoziției parlamentare ca instituție politică, în Europa occidentală și în Statele Unite. Cel de-al treilea capitol se referă la starea opoziției, acolo unde ea funcționează în prezent, ca și la criticile pe care le suscită, atât prin ea însăși cât și ca parte integrantă a sistemului parlamentar. Capitolele finale încearcă să arate cum, în statele neparlamentare – adică acolo unde opoziția nu funcționează – conflictul politic continuă să fie viu, chiar dacă el se desfășoară în forme clandestine sau violente, existând o tendință constantă de a-i da o formă instituționalizată și ordonată.

Un studiu de acest tip trebuia să combine, în mod obligatoriu, analiza istorică și cea politică, dat fiind că însăși istoria acestei instituții este legată în mod inextricabil de funcția sa politică. De aici decurge faptul că, pentru această îndeletnicire, a fost nevoie de colaborarea unui istoric și a unui specialist în științe politice. Noi nu am încercat să oferim publicului o operă de cercetare originală, ci, din punctul de vedere al disciplinelor noastre științifice, să ne concentrăm asupra studierii unei instituții politice esențiale pentru modul nostru de viață, căreia nu i s-a acordat până acum atenția pe care o merită.

Ghiță Ionescu, Isabel de Madariaga

INTRODUCERE

„Dacă mi s-ar cere să ofer o singură trăsătură distinctivă a guvernării democratice, aş menționa statutul opoziției”.

(André Mathiot, *The British Political Sistem*, Londra, 1958)

Liderul Opoziției Majestății Sale din Parlamentul Marii Britanii și al Irlandei de Nord primește un salariu

care provine, în ultimă instanță, din buzunarul contribuabilului. Dacă reflectăm ceva mai atent asupra celor afirmate mai sus, vom constata cel puțin două lucruri întrucâtva surprinzătoare: acest lider se află în fruntea unei instituții, Opoziția, care e onorată de calificativul „a Maiestății Sale”, la fel ca și Guvernul, iar această instituție este considerată a fi de o asemenea importanță pentru bunul mers al guvernării statului, încât Parlamentul a găsit de cuviință să-l înzestreze pe șeful ei cu un salariu, plătit pe seama banului public. Majoritatea britanicilor consideră astăzi existența opoziției ca fiind de la sine înțeleasă. Cu toate acestea, chiar și în Marea Britanie, opoziția este de origine relativ recentă și există multe țări în care nu este acceptată nu numai legitimitatea ei, ci nici măcar noțiunea de instituție menită să se înfrunte cu guvernul în arena politică. Faptul că, în Marea Britanie, liderul Opoziției este-un funcționar public a cărui îndatorire constă tocmai în criticarea măsurilor luate de guvern și al cărui succes sau eșec devine o problemă de interes public, constituie o adevărată surpriză pentru locuitorii a numeroase țări care încă se mai străduiesc să-și dobândească instituții reprezentative. Cum au ajuns englezii, oare, la această situație?

Intenția noastră este de a examina în modul cel mai complet cu putință – în ciuda conciziei obligatorii a textului – maniera în care a luat naștere această instituție nu numai în Marea Britanie, ci și în alte țări, precum și însemnătatea și forța opoziției în momentul de față în lume. Concizia cărții pretinde ca tema să fie redusă la esența ei și astfel, ca în cazul oricărui subiect tratat într-un asemenea chip, ies în evidență anumite trăsături de bază care ar fi putut trece neobservate dacă ele ar fi fost incluse într-un cadru mai amplu. Una dintre particularitățile temei opoziției este, în pofida faptului că se abordează o problemă atât de veche, existența a prea puțini autori care au tratat în mod exclusiv și de sine stătător această temă. Dacă vom căuta prin cătoage sau bibliografii referiri la „opoziție” sau la „opoziția politică”, vom întâlni foarte

puține lucrări, și acestea marginale¹. Rezultă, așadar, că o temă atât de importantă nu a fost niciodată, din cine știe ce motive accidentale, explorată sau tratată pe deplin? Ori poate că, în realitate, o asemenea temă nici nu există? Nimic din toate acestea. Adevărul este că, aproape întotdeauna, opoziția a fost tratată într-un cadru cu mult mai amplu. În domeniul științelor politice studiul opoziției este inclus în studiul puterii, al guvernului, parlamentelor sau partidelor, în sociologie, în cadrul tematicii conflictului și integrării, iar în acela al istoriei ea este cercetată odată cu instituțiile politice și cu rebeliunile, războaiele sau revoluțiile. Cu alte cuvinte, dacă opoziția nu a fost tratată în afara acestor teme mai ample, înseamnă că nu a putut să fie separată de ele.

Pe drept cuvânt, opoziția este considerată a fi o parte esențială a ansamblului procesului politic, în calitate de *altera pars*² a puterii sau a guvernului. Orice analiză a istoriei puterii trebuie, în mod necesar, să îmbrățișeze și contrapartida acesteia. Căci, din punct de vedere logic, organic și morfologic, opoziția este contrapartida dialectică a puterii, iar istoricii și teoreticienii politicii nu ar putea, chiar și dacă ar dori-o, să despartă acești doi frați siamezi, fără a se confrunța cu grava primejdie de a-i

1 Recent pare că începe să se acorde un nou interes problemelor opoziției ori ale opoziției politice per se. Astfel, un scurt articol al lui Georges Bur-deau, „L'évolution de la notion d'opposition", în Revue d'histoire constitutionnelle et parlementaire, 1954, lucrările lui Kurt Kluxen, Das Problem der politischen Opposition, Freiburg, 1956 și Parlamentarismus, Köln, 1967 și cea a lui Robert A Dahl (éd.), Political Opposition in Western Democracies, Yale, 1966, au fost urmate de o masivă teză de doctorat a lui Daniel Grandison, L'Opposition, Université d'Aix-Marseille, 1966. Autorii au înființat în colaborare cu alți colegi, revista de politologie comparativă Government and Opposition (octombrie 1965), în a cărei declarație de principii se afirmă că „extraordinara neglijare a opoziției, în special a acesteia netocununate de succes, atât din partea istoricilor cât și a specialiștilor în științele politice, justifică prezența unui for dedicat studierii sale”; revista a publicat și continuă să publice lucrări dedicate în special acestui subiect.

2 Altera pars (lat.) - partea adversă (n. trad.y.

deforma pe flecare în parte. Nici măcar filosoful dialectician, care se desfată cu spectacolul dezvoltării evolutive pe spirala tezelor, antitezelor și a sintezelor, nu suspendă antitezele în aer spre a le putea cerceta mai în tihnă. S-ar putea spune că nu există mai multe motive pentru a studia opoziția despărțită de putere decât pentru a investiga umbra despărțită de lumină. Astfel încât opoziția nu este o temă falsă, ci o co-temă, care a figurat de-a lungul vremurilor în toate studiile referitoare la putere, la guvernare, politică, societate sau stare conflictuală, studii la care eseul de față va apela la flecare pas.

Dar atunci, de unde și până unde încercarea noastră de a privi opoziția ca pe o temă independentă? Vă vom răspunde că o facem din trei motive. Cel dintâi are o natură subiectivă și, de aceea, deschisă tuturor controverselor. Deoarece, așa cum constatăm, puterea guvernelor crește și își lărgeste mereu câmpul de cuprindere, se cuvine ca toți cei care studiază politica să-și concentreze mai puțin atenția asupra acțiunii guvernului, pentru a se interesa de mijloacele legitime ce se pot opune acestei puteri, fie și numai din intenții educative sau civice. Un al doilea motiv, mai puțin controversat, de natură metodologică, este acela că sociologia, antropologia și istoria contemporană au adăugat noi dimensiuni metodelor științelor politice. Procedul obișnuit al cercetătorilor de a se concentra asupra studierii guvernării urmând numai optica guvernanților poate fi astăzi îmbogățit cu tot ceea ce aceste discipline au adus nou în domeniul cunoștințelor noastre cu privire la atitudinea societății față de cei care o guvernează, cu alte cuvinte, cu optica celor guvernați. Și, în sfârșit, un al treilea motiv este acela că, recent, trei țări europene care dormitau sub stăpânirea unor regimuri autoritare și-au creat sau și-au readus la viață unele instituții reprezentative, în vreme ce opoziția politică a fost sau poate foarte repede să fie instituționalizată. Ne referim astfel la Portugalia, la Grecia și la Spania.

Studierea opoziției ca temă independentă începând

cu Niccoló Machiavelli și cu Thomas Hobbes, toți teoreticienii politici au încercat să se concentreze asupra studiului puterii. Filosofii politici păreau să considere că era de datoria lor să-i ajute pe principii să dobândească și să utilizeze puterea iar, la rândul lor, ei înșiși doar să-i studieze anatomia și fiziologia, chiar și atunci când puterea se ascundea sub trăsăturile Leviatanului. De bună seamă, atât Machiavelli cât și Hobbes s-au ocupat și cu antidoturile, cu mijloacele de apărare și de control pe care societățile omenești și cei care le alcătuiesc, oamenii, le pot pune să acționeze împotriva puterii. Și alți autori au întreprins acest demers, ba chiar într-o mai mare măsură decât dânsii. Astfel, John Locke, Bolinghroke, Montesquieu sau Benjamin Constant au fost mai preocupați de căile de frânare și corectare a puterii decât de exaltarea acesteia.

Secolul al XX-lea s-a văzut pus în fața dezvoltării mașinilor societăți industriale, cu cele două categorii înrudite de probleme născute de aici: pe de o parte amplificarea sferei de responsabilitate a guvernelor și, pe de alta, înflorirea conflictualității sociale ca principal motor și ca principală problemă a vieții politice. Apariția monocrățiilor contemporane, cu formidabilele lor mașinării statale, i-a condus pe cei ce studiază politica să se concentreze din ce în ce mai mult asupra proliferării fenomenelor de întărire a puterii, în timp ce funcțiile specifice opoziției politice au ajuns nu numai să fie neglijate ci și - adeseori chiar în mod deliberat - minimalizate.

Bineînțeles, vina aparține științelor politice. Ele, ca toate științele de altfel, se adaptează materiei lor specifice. În însăși desfășurarea vieții politice se găsește locul în care delicatul echilibru dintre guvernanți și cei guvernați a fost rupt brutal în folosul celor dintâi. Sfera puterii s-a amplificat pe măsură ce rolul opoziției era în descreștere. În sânul Organizației Națiunilor Unite se pot vedea tot mai numeroase țări în care se guvernează fără opoziție politică. Cazul³ Indiei a fost dintre cele mai triste și mai

3 Trimiterea este la perioada de guvernare autoritară a Indiei de către

neliniștitoare. Totodată, în chiar statele parlamentare există mai puțină încredere în valoarea opoziției politice și acesteia i se acordă un interes mai redus. Opoziția a pierdut teren dintr-o serie de motive pe care le vom examina mai târziu, cu toate că am putea menționa aici, de exemplu, impactul mijloacelor de comunicare în masă și al partidelor politice de masă; se mai constată, de asemenea, creșterea consensului.

Dar, cu toate acestea, nu este mai puțin adevărat că și modul în care este studiată politica influențează atitudinea unei societăți date față de propria sa viață politică. Era și firesc, de exemplu, ca investigarea politicii contemporane să se fi concentrat mai cu seamă asupra guvernului însuși (cuvântul *government*, din engleză, trebuie să o spunem în treacăt, reprezintă în același timp numele pentru conducerea politică a statului, cât și denumirea sub care se obișnuiește a fi desemnată știința politicii ca obiect de studiu în universitățile tradiționale din Marea Britanie și din Statele Unite ale Americii), decât asupra forțelor și activităților care îi impun limite și îl controlează, care intră în conflict cu el și încearcă să îi corecteze acțiunile. Cu siguranță că sarcina guvernelor devine cu fiecare zi tot mai complexă și, cu cât studiem mai mult schimbătoarele modele ale luării deciziilor și modalitățile în care se poate ajunge într-o comunitate omenească la participare și, în special, la consens, cu atât mai profundă și mai clară devine pentru noi înțelegerea noului stil în politică. Datorită chiar acestui lucru însuși studiul opoziției ar trebui însă să se adapteze la politica vremurilor noastre; pentru că, tot astfel cum studierea puterii și fascinația exercitată de aceasta sporește în mod inevitabil dorința de a poseda puterea la cei atrași de politică, studierea opoziției ar trebui să ne întipărească în minte și în suflet și să ne stimuleze dorul nestins de libertate și starea de spirit nonconformistă, simțăminte ce constituie resorturile omenești ale reacției împotriva dominației și a constrângerii.

Mergând pe urmele trasate de rapidele progrese înfăptuite de sociologie de-a lungul secolului precedent, antropologia și sociologia politică au îmbogățit și au aprofundat cunoștințele noastre despre societățile politice. În secolul al XIX-lea, studiile politice se concentrau mai cu seamă asupra statului și a instituțiilor sale, ca și asupra teoriilor care îi explicau originile, funcțiile și metodele. Astăzi, atenția politologilor se concentrează asupra societății însăși, ca întreg. Problematika actuală a politicii constă în studierea relațiilor dintre stat și societate, a complexe interacțiuni dintre guvernanți și cei guvernați. Această interacțiune este, la rândul ei, rezultatul unei complexe rețele de interrelații, născute din existența – înăuntrul unei unități teritoriale aflată sub conducerea unei aceleiași autorități politice sau a nici uneia – a multiplelor grupuri sociale, interese, forțe politice și valori. Privită din această perspectivă, exercitarea puterii a încetat să mai constituie problematica principală a studierii activităților politice.

Conflictul reprezintă un dat peren și inerent relațiilor dintre oameni. Antropologii vorbesc despre tot soiul de conflicte, inclusiv în societățile acefale, cu alte cuvinte în acele societăți în care exercitarea puterii nu a fost încă introdusă. Datorită stărilor de tensiune dintre forțele și tendințele opuse, asemenea societăți – sunt însă la fel de dinamice ca și acelea în care opoziția se concentrează împotriva sursei centrale a puterii. În acest mod, integrarea și ruptura, conflictul și consensul, puterea și opoziția s-au transformat în principalele obiecte de studiu ale sociologiei politice.

Studiul opoziției ca instinct în realitate, „opoziția” reprezintă un instinct adânc înrădăcinat în natura omenească și mai mult sau mai puțin controlat sau reprimat, potrivit măsurii în care societatea în care trăim tolerează manifestarea sa deschisă. Astfel se explică aceste aversiuni, în aparență nemotivate, ale căror cauze, datorate diferențelor de caracter și de temperament, sunt într-atât de profunde, încât scapă propriei noastre

cunoașteri de sine. Acest tip de ostilitate instinctivă și emoțională față de idei, persoane și obiecte are în multe limbi o denumire specială-*contrariness*, *Widerspruchsgeist* – care îl deosebește de dezacordul întemeiat pe argumente, însă căruia – în atâtea rânduri – această primă reacție instinctivă îi transmite energie și vitalitate.

Dacă instinctul de ostilitate este unul dintre izvoarele opoziției, fratele său geamăn, cealaltă față a monedei este instinctul libertății. Omul lăsat în voia lui este un anarhist. În cadrul limitat al posibilităților sale materiale, el este liber să-și aleagă acțiunile. Adică poate să vâneze, să doarmă, să mănânce, să se miște, după bunul său plac. Ostilitatea lui față de tot ceea ce este străin provine în parte din faptul că necunoscutul acesta poate reprezenta o amenințare pentru propria sa libertate. Atunci când omul începe să trăiască în societate, este nevoie ca instinctul său de libertate să fie domesticit. El va trebui să renunțe parțial la libertate, dacă nu dorește să se izbească prea mult de libertatea celorlalți, însăpânul se va strădui întotdeauna să-și păstreze cât mai multă libertate și, întotdeauna, în orice societate va exista un echilibru inconstant între doza de libertate care îi poate fi lăsată individului și cea la care el însuși trebuie să renunțe pentru ca respectiva comunitate să existe în continuare ca atare. În sânul acelei comunități, acolo unde libertatea fiecăruia se obține întotdeauna cu prețul limitării libertății celorlalți, se vor ivi deci la fiecare pas tensiuni provocate de către persoanele care încearcă să depășească limitele impuse.

Acest dublu impuls, de ostilitate și de libertate, se izbește în mod inevitabil de două dintre trăsăturile fundamentale ale oricărei societăți organizate: necesitatea existenței autorității pe de o parte și aceea a supunerii pe de altă parte. Dezvoltarea acestor relații implică existența unui grup îndeajuns de mare pentru ca unii să comande iar ceilalți să le dea ascultare și a unui țel fundamental, comun pentru întregul grup. În societățile prepolitice, relațiile de autoritate și de supunere nu îmbracă în mod

necesar o formă instituționalizată. Deciziile pot fi luate în mod colectiv sau impuse de către cel mai puternic, după împrejurări; iar înțelegerile se încheie după un model verificat de tradiție, în funcție de caracterul oamenilor și de tipul de problemă care urmează a fi rezolvată.

Însă, numai cu excepția unei tiranii depline, impusă prin teroare, supunerea voluntară a celor guvernați reprezintă o condiție necesară pentru exercitarea legitimă a autorităților și această supunere voluntară trebuie să fie manifestă; astfel încât, chiar și în societățile primitive, pot ființa anumite mecanisme destinate a îngădui exprimarea diverselor opinii și aflarea simțământului general al comunității. Pe măsură ce societățile devin mai complexe, problemele lor se diversifică, iar instituțiile lor sporesc ca dimensiuni și complexitate. Diferitele grupuri sociale capătă conștiința intereselor lor comune în cadrul comunității și încearcă să le dea expresie, ceea ce le pune în situația de a intra în conflict cu alte grupuri, conștiente și acestea de propriile lor interese.

Opoziția ca instituție

Dacă formele sub care se pot înfățișa conflictele omenеști sunt nenumărate, tipul mult mai restrâns de manifestări grupate de obicei sub denumirea de conflicte politice îmbrățișează, de asemenea, o sferă foarte amplă. Conflictul politic are două surse. Una dintre acestea este ciocnirea de interese dintre diversele forțe ale unei societăți. Cu cât societatea este mai dezvoltată, cu atât mai conștiente și mai active sunt numeroasele forțe sau grupuri care contribuie prin activitatea lor la funcționarea ei și în fapt îi asigură viabilitatea. Cea de a doua sursă este conflictul de valori (credințe, idei, atitudini, obiceiuri) dintre diferitele categorii de persoane ce viețuiesc împreună în aceeași societate, ca și dintre toate aceste categorii pe de o parte și cei care dețin puterea politică, pe de altă parte. Aceste două forme de conflict există în orice societate și, pe măsură ce societatea devine mai complexă, ele impun ființarea unor modalități de exprimare politică. Dacă nu sunt create supape de siguranță, conflictul politic

va răbufni violent în cele din urmă. Conflictul de interese va ajunge, în cele din urmă, să se materializeze și să se exprime prin intermediul restricțiilor pe care grupurile sau asociațiile mai importante ale unei societăți le pot impune funcționării statului, pe căi ce pot fi sau nu politice. Conflictul de valori își va găsi expresia în dreptul oricărui grup sau individ de a nu gândi în consonanță cu ideile și acțiunile statului și de a se manifesta cu metode politice sau de altă natură.

Opoziția politică, în sensul în care noi folosim aici acest termen pentru a o deosebi de simplul conflict, este forma cea mai avansată și mai instituționalizată a conflictului politic. Tocmai de aceea s-ar cuveni să utilizăm această denumire pentru acele situații în care opoziției nu numai că i se îngăduie să funcționeze, ci, în fapt, i se și încredințează o anumită funcție. În acest fel, opoziția se transformă într-o adevărată instituție, ca parte a unei vaste serii de alte instituții pe care ea însăși se bazează și fără a căror prealabilă existență și funcționare nu ar putea nici să existe și nici să funcționeze. Opoziția politică devine astfel instituția care încununează o societate politică pe deplin dezvoltată instituțional și trăsătura distinctivă a acelor societăți politice care sunt cunoscute sub denumiri ca: societate democratică, liberală, parlamentară, constituțională, pluralist-constituțională sau chiar societate deschisă sau liberă. Prezența sau absența opoziției politice instituționalizate poate astfel deveni criteriul de clasificare a societăților în liberale sau dictatoriale, democratice sau autoritare, constituțional-pluraliste sau monolitice.

Ca instituție, opoziția politică are o istorie; este semnificativ faptul că, în ultimul timp, după ce au stabilit ingenioase serii de prototipuri, modele și sisteme de societăți omenești, sociologii politici s-au întors la istoria politică drept argument al propriilor lor descoperiri. Astfel, Talcott Parsons, unul dintre întemeietorii sociologiei politice moderne, clasifică în ultimele sale lucrări societățile în concordanță cu criteriile istorice, făcând distincție între societățile *arhaice* și cele *moderne*. Aceste

din urmă societăți, susține autorul, încep să apară în Europa în secolul al XVII-lea, prin transformarea treptată a instituțiilor care mai supraviețuiesc Evului Mediu (parlamente și monarhii), sub impulsul schimbărilor economice și sociale, și avansează pas cu pas și cu rezultate diferite în Anglia, Franța și Olanda.

Procesul lent de instituționalizare a conflictului politic a ajuns la deplina sa dezvoltare în veacul al XIX-lea. Apariția regimurilor parlamentare care includeau printre principalele lor instituții o opoziție politică pe deplin dezvoltată a coincis, mai cu seamă în Franța, cu procesul de separare a puterilor în stat. Instituțiile ce condiționează existența unei opoziții politice reprezintă *momente* din evoluția politică a societăților omenești. Uneori, aceste instituții iau naștere în același timp, alteori succesiv; ele pot să dispară sau să supraviețuiască; unele societăți, de fapt, majoritatea, nu ajung niciodată la nivelul de dezvoltare instituțională ce permite libera funcționare a unei opoziții politice.

Noi ne propunem să examinăm aici, deși succint, apariția unora dintre condițiile esențiale pentru existența unei opoziții politice constituționale în țările și în epocile unde s-a produs acest lucru, în primul rând în Europa occidentală și în Statele Unite, în secolele XVIII-XIX. Încă de la apariția și libera sa funcționare pe ambele țărmuri ale Oceanului Atlantic, sistemul parlamentar occidental a fost considerat - de către cea mai mare parte a politologilor occidentali - drept obiectivul teleologic al oricărui proces politic. Este desigur posibil, iar autorii împărtășesc această părere, ca structurile pluralist-constituționale să rămână consacrate în istorie drept mecanismul optim de salvagardare a libertății politice și demnității omului modern. Aceste structuri nu vor da însă rezultate pretutindeni și întotdeauna. Astăzi lumea se află împărțită în tabere, în concordanță cu doctrina socială și politică a statelor ce le alcătuiesc. Viitorul ne poate aduce schimbări tehnologice care să modifice funcționarea societăților omenești, iar centrele mondiale de putere se

pot muta de pe un continent pe altul. Ceea ce a funcționat eventual rezonabil în civilizația industrială occidentală și creștină este posibil să nu convină altor societăți, cu tradiții și probleme diferite. Având toate aceste lucruri constant prezente în minte, ne putem întreba dacă instituțiile politice occidentale – și, în centrul lor, opoziția politică – așa cum le cunoaștem noi astăzi, vor continua să fie caracteristice doar pentru istoria politică europeană sau noți-l-americană ori, dimpotrivă, dacă urmează să fie adoptate și de către alte state în forme diferite, în măsura în care condițiile vor continua să le fie favorabile.

În cel de al doilea capitol vom încerca să expunem pe scurt procesul istoric de instituționalizare a opoziției politice. Pentru acestea, va trebui să ne referim la alte elemente de bază ale statului pluralist-constituțional, în absența cărora opoziția politică nu ar putea să funcționeze. Aceste elemente sunt: o forță socială modernă – opinia publică; o teorie – aceea a reprezentării, care nu poate fi separată de teoria suveranității; o instituție politică – parlamentul și, în sfârșit, grupările politice moderne reprezentate de partide. Unele dintre aceste elemente existau, uneori purtând alte denumiri, cu multă vreme înainte de a se vedea reactualizate în secolele XVIII și XIX și continuă și astăzi să existe. Au fost și mai sunt încă societăți politice care se bazează pe un sistem de reprezentare, pe un parlament, pe partid ori pe opinia publică, sau chiar pe câte două ori mai multe dintre aceste elemente. Numai în cadrul sistemului coerent pluralist-constituțional al democrațiilor occidentale au putut însă să se unească și să se integreze reciproc.

Capitolul al treilea încearcă să examineze situația opoziției politice în statele constituțional-pluraliste din cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea și rațiunile pentru care această opoziție pare să-și irosească o parte din însemnătate. Ca instituție, ea a pierdut teren sub raportul numărului de țări în care funcționează; acolo unde încă mai funcționează, ea suferă de o lipsă de vitalitate care îi preocupă pe politicieni și pe autorii de tratate. Acest fapt a

ajuns să stimuleze atât studierea posibilelor reforme necesare în cadrul parlamentelor, sistemelor electorale și mecanismelor de decizie, cât și analiza formării opiniei publice și rolului mijloacelor de informare în masă.

Capitolul al patrulea va trata despre societăți în care nu funcționează opoziția politică, dar conflictele de interese și de valori se exprimă prin alte mijloace. Asemenea state lipsite de opoziție se pot împărți în trei grupuri. În cel dintâi, inexistența opoziției politice ca instituție este un fapt în sine fără implicații teoretice, în cel de-al doilea grup, guvernul aflat la putere nu admite opoziția politică nici în teorie și nici în practică, chipurile de dragul unor înalte țeluri naționale. În cel de al treilea, opoziția politică este respinsă atât în teorie cât și *de facto*, în numele unei societăți lipsite de clase și apolitice. Așadar, trebuie să ne întrebăm ce forme adoptă controlul social și divergențele de interese în aceste trei tipuri de state lipsite de opoziție.

INSTITUȚIONALIZAREA OPOZIȚIEI

Instituțiile politice ale lumii occidentale au evoluat pornind atât de la un anumit număr de teorii coincidente sau aflate în conflict, cât și de la problemele practice născute din dificultatea de a adapta aceste teorii la o realitate în permanentă schimbare. Moștenirea occidentală provenea în primul rând de la Grecia antică și Roma, unde au fost experimentate atâtea dintre instituțiile contemporane; apoi de la Biserica creștină occidentală, de unde derivă atâtea proceduri încă actuale și din sistemul politic pluralist al feudalismului, care a întărit și a dezvoltat un nou concept de drept – creație a omului, spre deosebire de acela dat de Dumnezeu – și a facilitat trecerea de la teoria teocratică a puterii la aceea reprezentativă. Acest proces a durat mai multe secole și pe parcursul său au existat și unele instituții care au luat naștere între timp, unele doar pentru a decădea apoi fără a ajunge la maturitate, pe câtă vreme altele au fost pur și simplu distruse. Ceea ce cunoaștem astăzi sub denumirea de sistem parlamentar, având printre elementele sale

fundamentale opoziția politică, nu este altceva decât rezultatul, pe de o parte, al evoluției istorice a propriilor instituții, iar pe de alta al realizării unei combinații specifice între acestea.

Sistemul modern înmănușează laolaltă trei dintre principalele funcții politice: aceea de a crea dreptul și de a controla aducerea la îndeplinire a legilor de către guvern; aceea de a exprima în mod organizat opiniile societății, atât ale minorității cât și ale majorității; aceea de a numi sau de a destitui guvernul. Instituțiile însărcinate cu una sau cu alta dintre aceste funcții au existat și mai înainte, nu neapărat împreună; contopirea lor într-un ansamblu coerent este rezultatul procesului de instituționalizare politică din Europa occidentală și America de Nord, proces care a avut loc spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începuturile secolului al XIX-lea.

În Roma antică a existat o instituție care s-a apropiat de ideea modernă a unei opoziții instituționalizate și este foarte instructiv să examinăm motivele eșecului ei final. Tribunii romani (mai întâi doi, mai târziu zece la număr), aveau dreptul de veto (*intercessio*), în numele Adunării Plebeilor, împotriva măsurilor adoptate sau propuse de către Senat, ca și pe acela de a-i urmări în justiție pe magistrații care încercau să aducă la îndeplinire asemenea măsuri, în ciuda veto-ului. Așadar, tribunii reprezentau în fapt organele prin intermediul cărora poporul se putea opune deciziilor guvernanților. Rolul lor era însă esențialmente negativ, ei fiind lipsiți de puterea necesară pentru a face propuneri sau a lua decizii. Romanii făceau în felul acesta distincția dintre *imperium* sau facultatea de a lua decizii și *potestas* sau *tribunitia potestas*, adică facultatea de a li se opune. Însă, în afară de aceasta, în practică, puterile tribunatului mai erau limitate din trei motive. Cel dintâi era de procedură, întrucât arareori se putea ajunge la un vot unanim, iar guvernarea putea să manevreze în scopul de a-i învrăjbi pe tribuni. Cel de-al doilea provenea din caracterul social al reprezentării pe care ei o aveau de îndeplinit, întrucât, de vreme ce

reprezentau plebea împotriva patricienilor, pe măsură ce plebeii au fost absorbiți de către clasele superioare tribunii și-au pierdut treptat tocmai ceea ce însemnase de fapt funcția lor⁴. Cea de a treia și cea mai însemnată limitare a fost reprezentată de însăși incapacitatea tribunilor de a putea îmbina *potestas* cu *imperium*. Ei aveau dreptul de a se opune însă nu puteau să și propună, iar eforturile fraților Grahii de a impune Senatului politica născută în Adunarea Plebeilor nu au reușit să facă altceva decât să ducă la zdruncinarea propriei instituții și să precipite absorbția tribunilor de către Senat. Neutralizarea totală a tribunatului s-a petrecut în cele din urmă atunci când Augustus, fiind deja numit/în>ici/? e (posedând, cu alte cuvinte, *imperium*-ul), a obținut în același timp și *tribunicia potestas*.

Cercul fusese astfel închis: *tribunicia potestas* nu putea să se amestece cu *imperium* fără a fi absorbită de acesta din urmă. Valoarea esențială a tribunatului era, după cum o reamintește Bertrand de Jouvenel, aceea „că poporul se vedea apărat de către cei care nu aspirau să-i devină stăpâni. Rolul celui ce exercită puterea este cu totul altul decât al celui care îi combate abuzurile, iar amândoi trebuie să rămână separați. Această apreciere coincide cu observația lui Jean-Jacques Rousseau după care tribunatul „a degenerat în tiranie în clipa când a uzurpat puterea executivă, față de care până atunci era numai moderator și a pretins să și facă legile pe care era destinat să le apere”. Această incapacitate a arhaicei opoziții instituționale romane de a participa la facerea legilor era derivată în bună măsură din faptul că viața politică romană nu dezvoltase instituțiile și procedurile necesare pentru a schimba guvernarea într-o manieră legală și pașnică, pregătind în acest fel noi elemente pentru o eventuală participare la viitoarea guvernare; iar o instituție care nu găsește sprijin la celelalte instituții se

4 A se vedea D.E. Adcock, *Roman Political Ideas and Practices*, în care este oferită o relatare — poate întrucâtva emfatică — a acestei tranziții socio-politice.

pervertește și cu timpul dispare.

Atât în plan teoretic cât și în practică, Biserica Occidentului a avut o înrâurire foarte puternică, chiar dacă și contradictorie, asupra dezvoltării instituțiilor politice. Conceptul esențialmente creștin al societății politice privită ca o comunitate a credincioșilor, a cărei suveranitate se întemeiază pe Papa de la Roma, nu a îngăduit supușilor ei o altă opțiune decât obediența. Există însă trei aspecte – și nu de același ordin calitativ – prin care Biserica avea să se dovedească un puternic agent de impulsionare a sistemului de instituții politice din care opoziția însăși face parte.

În filosofia creștină, guvernarea lumii era încredințată de către Dumnezeu reprezentanților săi pe pământ, preschimbați astfel în izvor al oricărei autorități sociale, spirituale și temporale. Însă monarhii teocratice erau în același timp și vicari ai lui Hristos pe pământ, cărora li se dăduse în grijă să vegheze asupra sorții poporului. Era de-a dreptul inevitabil să se angajeze o bătălie între cele două concepții cu privire la suveranitate, cea spirituală și cea temporală, bătălie purtată de-a lungul secolelor cu spada și cu pana, de către papi și impara (i. Pe tărâm practic, conflictul dintre aceste două autorități a împiedicat consolidarea unei monarhii universale și a deschis calea pentru dezvoltarea națiunii și a statului. În plan teoretic, această luptă a dus la o constantă revizuire a pretențiilor ambelor părți. Sub influența teoriei politice aristotelice, în secolul al XIII-lea dezbaterea a ajuns să ia amploare, pentru a face loc conceptului suveranității politice sau legislative a poporului. Biserica a mai avut încă un rol dejucat în sânul statului medieval, ea fiind cea mai puternică dintre instituțiile ce conviețuiau în cadrul său. Biserica era, într-o societate militară și rurală, un mare proprietar de pământ printre atâția alții; în virtutea suveranității spirituale, ea a reclamat propria sa jurisdicție asupra pământurilor și vasalilor săi, cât și asupra vieții morale și spirituale a supușilor stăpânirii seculare. Conflictul dintre puterea spirituală și cea temporală,

angajat pe plan internațional între papi și împărați, se repetă la scară mai mică între Biserică și guvernanții laici.

Chiar dacă teoria ecleziastică a organizării sociale nu a promovat tipul de instituție a cărei dezvoltare interesează pe noi, guvernarea internă a - Bisericii s-a dovedit de mare importanță pentru perpetuarea sau pentru implantarea anumitor proceduri care au ajuns să treacă și în lumea seculară. Biserica a crescut în sânul Imperiului roman, a utilizat limbajul Imperiului roman de Apus și a instituit, spre a se guverna pe sine însăși, forme derivate din acelea aflate în vigoare în lumea care i-a însoțit cei dintâi pași. Conciliile în care se luau decizii asupra dogmei sau a guvernării Bisericii au fost considerate drept moștenitoare ale vechilor *concilia* romane, care administrau provinciile imperiului. Primul care a pronunțat cuvântul „reprezentare” în sensul său modern a fost Tertulian, atunci când a descris cele dintâi concilii creștine⁵. Atât în Europa de răsărit cât și în cea de apus, convocarea periodică a sinoadelor a servit drept exemplu pentru adunările *stărilor*. Biserica a mai păstrat și a dezvoltat practici atât de vitale pentru evoluția instituțiilor politice cum sunt alegerile, votul secret, diferitele tipuri de votare - de la majoritățile bazate pe funcție și autoritate (*senior pars*) și până la majoritățile calificate (două treimi) sau simple (*maia pars*, aplicabilă cu începere din secolul al XII-lea în conclavurile papale, în care toți cardinalii erau egali între ei) și, în cele din urmă normele scrise ale guvernării interne și procedurile respective, ca, de pildă, ale ordinelor monastice (constituțiile). Multe dintre aceste proceduri au trecut apoi la asociații și organizații de rang inferior guvernului. Comune rurale, municipii urbane, confrerii, bresle și corporații de tot soiul au învățat să-și administreze afacerile în concordanță cu asemenea proceduri, fie ele scrise sau nescrise.

Dacă teoria teocratică a guvernării nu era propice

5 Bertrand de Jouvenel, „The Means of Contestation”, Government and Opposition, I, nr.2, ianuarie 1966, pp. 160-161.

dezvoltării instituțiilor reprezentative și nici a opoziției politice, societatea, așa cum se cristalizase în feudalism, le-a pregătit drumul pentru apariția lor ulterioară.

În teoria teocratică a guvernării, regele era sursa legii și în consecință deasupra Legii „date poporului”. Odată cu dezvoltarea feudalismului, societate de natură esențialmente contractuală și prin aceasta întemeiată pe principii de drept, monarhul, prin condiția sa de principe feudal, era limitat de către legea pe care el însuși o dăduse și pe care nu trebuia să o dea decât cu consimțământul nobililor. Izvorul ultim al puterii legislative a încetat astfel de a mai fi guvernantul singur, pentru a ajunge să fie reprezentat de guvernant împreună cu comunitatea, cu toții acționând de comun acord; instituțiile au fost și ele reformate sau au apărut altele noi, cu scopul de a duce la bun sfârșit noua funcție legislativă, chiar și atunci când – în această etapă – ele erau încă lipsite de puterea de a centróla guvernul⁶. Pe lângă aceasta, adunările – consilii, diete, *cortes*, și parlamente – au servit de asemenea și pentru a exprima opiniile diferitelor straturi ale populației, reunite în scopul participării la procesul politic, fie în persoană (nobilimea), fie prin intermediul unor reprezentanți (orașe ș.a.m.d.).

Constituționalismul medieval nu era îndeajuns de puternic pentru a putea suporta tensiunile la care a ajuns să-l supună dezvoltarea noilor state europene și mișcarea crescândă în favoarea reformei religioase care a culminat în secolul al XVI-lea. Războaiele cronice și rivalitățile dinastice pretindeau o concentrare progresivă a autorității statale în mâinile monarhului. În lupta dintre monarhia teocratică și sistemul feudal de limitări legale și contractuale ale puterii legislative, victoria revenea cel mai adesea celei dintâi. Înfruntarea aceasta a durat veacuri de-a rândul, iar absolutismul monarhic a atins apogeul la sfârșitul secolului al XVIII-lea, chiar în ajunul răsturnării sale în multe țări. Absolutismul regal era foarte

⁶ A se vedea W. Ullman, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, Londra, 1961, *passim*.

departe de a fi nepopular și, adeseori, se bizuia pe aprobarea celor lipsiți de privilegii, ale căror poziții și însemnătate se aflau în creștere, odată cu dezvoltarea comerțului și cu ponderea nou dobândită de către orașe în economia națională. Ca sistem politic însă, absolutismul regal nu a produs efectiv mijloace instituționale de limitare și controlare a utilizării puterii, ca să nu mai pomenim de lipsa formelor de participare la procesul legislativ. Dar, pe de altă parte, nici nu trebuie să se confunde vreodată absolutismul prinților cu tirania. Cărmuitorul era limitat în exercitarea puterilor sale de o serie de garanții, tangibile ori intangibile, de un anumit număr de norme și de proceduri, corespunzătoare noțiunii – încă prost definite – de lege fundamentală⁷ și, în plus, nu lipseau nici obstacolele financiare, sociale și instituționale aflate în calea utilizării absolut arbitrare a puterii, în multe țări supraviețuiau rămășițe ale instituțiilor medievale, foarte adesea lipsite de semnificație politică, dar uneori capabile încă să exercite un anumit control asupra guvernantului și să-l oblige să respecte o serie de formalități în exercitarea puterilor sale.

Acolo unde constituționalismul medieval a supraviețuit, adaptându-se schimbărilor și împrejurărilor economice, sociale, politice și religioase, el a oferit canale instituționale care să accepte noile idei și a croit drum participării unor cercuri mai largi ale populației la toate instanțele procesului politic. Acolo unde a triumfat absolutismul și în special acolo unde statul se dovedea a avea o mai mare soliditate și vigoare, dorința crescândă de schimbare a trebuit să se manifeste într-o manieră mai violentă¹. În ambele tipuri de societate și-a făcut apariția

⁷ A se vedea Spania, unde moștenitorul tronului trebuia să fie recunoscut de către cortes-uri. Necesitatea acestei proceduri a fost admisă de Carol al III-lea în secolul al XVIII-lea.

„Drumul care duce de la un point d'appui (punct de sprijin) teocratic la guvernarea constituțională este instngerat de revoluții, care stnt pietrele sale de hotar; drumul care duce de la punctul de sprijin feudal la constituționalism este marcat de o evoluție neîntreruptă” (Ullman, op. cit., p. 24).

însă și a căpătat importanță politică de-a lungul secolului al XVIII-lea o nouă forță socială, opinia publică, adică tocmai canalul prin care forțele unei societăți intervin în viața ei politică și îi modelează instituțiile.

Apariția opiniei publice

Noțiunea de opinie publică este astăzi ceva atât de familiar în Occident încât nici măcar nu ne mai dăm seama cât de recent s-a născut și a dobândit ea forța și mijloacele necesare pentru a influența viața politică, fiind considerată drept unul dintre elementele sale legitime. Dat fiind că „opinia publică” înseamnă cu totul altceva decât existența anumitor persoane care gândesc și deliberează în particular, pentru ca ea să ia ființă este nevoie să fie îndeplinite anumite condiții. Trebuie să se găsească, mai înainte de orice, îndeajuns de mulți indivizi care să-și exercite dreptul de a judeca realitatea. În plus, este nevoie ca aceștia să fie capabili să comunice între ei – atât verbal cât și în scris – și trebuie să aibă la dispoziție suficient de multe informații, dobândite sau primite pe diverse canale pe care să le poată evalua individual. Și, în sfârșit, este nevoie ca ei să aibă o concepție cu privire la interesele statului și ale societății, mai largă și mai flexibilă decât aceea mărginită de fruntariile, parohiei, ale breslei sau ale castei sociale din care fac parte, ca și mijloacele de a-și extinde influența la toate nivelurile.

În lumea medievală, „opinia publică” nu exista ca forță politică și nu este câtuși de puțin surprinzător să vedem cum ea și-a făcut apariția în strânsă legătură cu creșterea numărului, bogăției și puterii acelei categorii de persoane care se potrivește cel mai puțin cu modelul feudal: capitalistul și întreprinzătorul. Activitatea acestui nou tip uman era esențialmente individualistă: urmărirea profitului, pretutindeni acolo unde ar fi fost cu putință să-l dobândească. Natura funcției acestor oameni (aceea de a transporta, de a face schimb) îi înzestra cu un dinamism neobișnuit comparativ cu modul de viață sedentar al țăranului sau al proprietarului de pământ; însăși activitatea lor le-a lărgit orizontul și le-a sporit

cunoștințele. Ei aveau nevoie de informații cu privire la piețe, prețuri, drumuri comerciale, navigație, descoperiri geografice, războaie, calamități naturale, vreme, climă și evenimente politice petrecute la mari depărțări, astfel încât acești oameni au făcut tot ce le-a stat în putință ca să le capete.

În afară de aceasta, într-o epocă precumpănitor rurală, comercianții aparțineau mediului urban. Târgurile le ofereau o concentrare de oameni necesară comunicării și discutării rapide a veștilor, iar aici se strâneau laolaltă orașul și satul. Creșterea numărului acelor care știau să citească și să scrie, ca și răspândirea cuvântului tipărit în limbile naționale, în secolele XV-XVI, au imprimat o mai mare viteză și intensitate comunicării în aceste puncte focale. Mulțimea celor afectați de acest fenomen sporea în același ritm cu creșterea numărului orașelor. Reforma religioasă a amplificat enorm sfera actului judecății private. În ciuda faptului că nici statul și nici autoritatea religioasă nu admiteau încă *dreptul* la această judecată în materie de credință, amplificarea dizidenței religioase și a speculației politice derivate dintr-însa nu mai puteau fi stăvilit. Diversitatea a triumfat odată cu Reforma pe întinse zone ale Europei și cu apariția unor Biserici naționale⁸. Autorii, care până atunci își deghizaseră criticile la adresa structurii și politicii guvernelor sub vălul unui limbaj filosofic vag, au coborât la niveluri mai concrete și au început să gândească în termenii economiei politice⁹. Tonul din ce în ce mai laic al unei societăți sfâșiate de înverșunatele lupte religioase în secolul al XVII-lea a deschis cale liberă în numeroase domenii pentru explorarea personală. S-a multiplicat editarea de cărți, iar presa periodică și-a început îndelungata ei carieră, cu dezbateri pe teme ale vieții publice și private. Oameni cu

8 Cf. J.Habermas, *Strukturwandel der Offentlichkeit*, Neuwied, 1965 (operă căreia ti slntem tn mare măsură îndatorați), p. 49.

9ț ării lor. A se mai vedea: L.Rothkrug, *Opposition to Louis XIV*, Princeton, 1965, pentru apariția, în Franța, a unei critici constructive și sistematice la adresa politicii regale chiar d&că neexprimată tn public.

mentalități apropiate se întruneau în cafenele, cluburi și taverne, făceau schimb de vești și își împrumutau publicații periodice. *Saloanele* și societățile secrete (mai cu seamă lojile masonice), care au cunoscut o atât de mare înflorire în secolul al XVIII-lea, au scos la rândul lor în evidență o nouă trăsătură specifică opiniei publice aflate acum în formare: ruperea frontierelor de clasă sau de castă. Se întâlneau acolo, pe un teren comun, nobilul și burghezul, poetul și eruditul, muzicianul și filosoful și fiecare era judecat după valoarea dovedită în domeniul său predilect, nu după rangul lui social. Când public, când în cercuri mai restrânse, fiecare puneă în discuție tot ceea ce era de competența sa: religie, istorie, politică, structura societății, ba chiar și forma ei de guvernământ.

În secolul al XVII-lea, Curtea fusese marele izvor de informații și de cultură, călăuza și modelul atitudinilor publice. În câteva țări europene, ea își păstra întreg ascendentul asupra opiniei, exercitat în mod conștient și cu extravaganță în Rusia Ecaterinei a II-a, cu prudență și cumpănare în Spania lui Carlos al III-lea. Prin alte locuri însă, guvernării s-au retras ca să se dedice plăcerilor vieții private, lăsând drum liber stării a treia, care, la rândul său – într-o formă mai patentă în Franța dar și în alte țări absolutiste de pe continentul european –, tindea să se identifice cu „publicul”, întrucât era mai numeroasă și îndeplinea funcții mai variate și mai utile decât celelalte clase sociale. Atunci când abatele Sibys-a pus faimoasa lui întrebare „Ce este starea a treia?” pentru a oferi singur răspunsul: „totul”, el exprima mai curând simțăminte nutrite în secret de multă lume decât proclama o idee nouă. În aceeași măsură, atât teoria cât și practica epocii luminilor au adus o mare contribuție la dezvoltarea opiniei publice ca forță socială. Atitudinea critică față de structura socială sau politică în vigoare în vremea aceea a fost reflectată și încurajată de numeroși teoreticieni, de la Montesquieu la Rousseau, de la Voltaire la Edmund Burke, de la abatele de Saint Pierre la Turgot și la fiziocrați. Operele multora dintre acești autori au fost publicate în

numeroase ediții și traduceri și au fost larg răspândite și citite în sânul claselor celor mai cultivate, a celor care aveau o mare înrâurire asupra opiniei publice. O asemenea atitudine critică față de ocârmuire pune sub semnul întrebării și secretul ce învăluia formularea politicii și procesul de luare a deciziilor, tipice absolutismului. Dacă existau anumite legi care guvernau societatea într-un mod asemănător aceluia în care legile naturii guvernează universul, un sistem bazat pe aceste legi ar fi trebuit să fie de domeniul public și să fi făcut obiectul înțelegerii tuturor oamenilor spre a putea fi respectat. Autoritatea, cheie a absolutismului, putea fi exercitată în particular; rațiunea însă nu poate să acționeze decât în public, dat fiind faptul că scopul său nu este acela de a impune ascultare, ci de a reuși să convingă. „L'opinion publique connait seule l'ordre naturii”¹⁰.

Pe de altă parte, zelul reformist al multor cârmuitori a dus la un adevărat val de activități legislative și birocratice, ce s-au ciocnit aproape inevitabil cu interesele consacrate; ele au fost totodată întreprinse în majoritatea cazurilor fără a acorda cea mai mică atenție pregătirii opiniei publice¹¹.

Activitatea crescândă a guvernanților, acel tempo rapid, ca să nu spunem revoluționar în care unii au acționat¹², cercul din ce în ce mai larg al acelorora afectați de noua legislație¹³ și influența crescândă a birocrăției au

10 „Opinia publică, singură, cunoaște ordinea naturală.”/I/W Habermas, op. cit, p. 67.

11 Cf.R.R. Palmer, The Age of Democratic Revolution, I, pp. 86-87, pentru observația că guvernul lui Ludovic al XVI-lea a făcut multe lucruri de bun simț (și pline de prudență, însă niciodată nu a crezut că este necesar să informeze publicul despre ceea ce făcea și de ce anume o făcea. În schimb, Comisia Legislativă înființată de Ecaterina a II-a în 1767 poate să fie considerată drept tributul său adus opiniei publice, dat fiind că servea în același timp ca să o tatoneze și să o muleze în forma dorită.

12 De exemplu, Iosif al II-lea în Austria sau contele de Struensee în Danemarca.

13 Absolutismul luminat a supus în mod frecvent (chiar dacă nu

potențat conștiința politică și au dus la convingerea că societatea nu se putea apăra de ceea ce părea a fi folosirea pur și simplu arbitrară a puterii, decât având un anume control asupra acelor care o exercitau. Cea mai izbutită exprimare a acestei atitudini o găsim în memorandumurile adresate de către enciclopedistul Diderot împărătesei Ecaterina a II-a a Rusiei:

„Tout gouvernement arbitraire est mauvais; je n'en excepte pas le gouvernement arbitraire d'un maître bon, ferme, juste et éclairé. Ce maître accoutume à respecter et à chérir un maître, quel qu'il soit.

Il enlève à la nation le droit de délibérer, de vouloir ou de ne pas vouloir, de s'opposer, de s'opposer même au bien.

Le droit d'opposition me semble, dans une société d'hommes, un droit naturii, inaliénable et sacré.”¹⁴

Atunci când *Parlamentele* franceze au publicat, în anul 1755, în 20.000 de exemplare, memorandumul lor împotriva edictelor cancelarului Machault, ele nu făceau altceva decât să apeleze la opinia publică. Iar acceptarea de către guvern a faptului că era vorba despre o forță adevărată, de care trebuia să țină seama, poate fi stabilit în 1781, data celebrului *compte rendu* al lui Necker cu privire la starea finanțelor franceze, menit să facă apel, în

întotdeauna) unui atac continuu structura privilegiilor și a „libertăților” care încă dominau societatea și păstrau, în multe cazuri, anumite vestigii ale puterii politice și o mare putere economică. Dintre cele mai drastice măsuri administrative se detașează, de exemplu, emanciparea iobagilor în Austria, secularizarea pământurilor Bisericii în Rusia, expulzarea și mai apoi dizolvarea ordinului iezuiților, deschiderea tuturor porturilor spaniole pentru comerțul cu America hispanică și multe altele.

14 „Orice guvernare arbitrară este proastă; nu fac o excepție nici pentru guvernarea arbitrară a unui stăpîn bun, ferm, drept și luminat. Acest stăpîn creează obișnuința respectului și iubirii față de stăpîn, oricare ar fi acesta. El răpește națiunii dreptul de a delibera, de a voi sau a nu voi, de a se opune chiar și binelui. Dreptul la opoziție mi se pare, într-o societate omenească, un drept natural, inalienabil și sacru” (A se vedea M. Tourniaux, Diderot et Catherine, II, Paris 1899 pp. 143-144).

afară di curte, la burghezia bogată și luminată. „La plupart des étrangers ont peine à se faire une idée de l'autorité qu'exerce en France aujourd'hui l'opinion publique: ils comprennent difficilement ce qu'est cette puissance invisible qui commande jusque dans le palais du roi”¹⁵, scria Necker în 1784.

De aceea, se poate spune că opinia publică exista la sfârșitul secolului al XVIII-lea, chiar și în regimurile absolutiste și mai cu seamă în Franța; însă ea era lipsită de căi de exprimare constituțională și de mijloace formale pentru a putea influența pe față conduita guvernului.

În țările în care instituțiile reprezentative precumpăneau sau își aveau rostul lor consacrat în procesul politic, opinia publică și-a jucat rolul său în cadrul guvernării, cu mult înainte de a-și fi văzut recunoscută existența în mod formal. În Provinciile Unite ale Țărilor de Jos, foarte urbanizate, cu un înalt grad de alfabetizare a populației, cu o presă și cu un comerț editorial foarte libere, cu o vastă experiență în problemele mondiale și cu o îndelungată tradiție de autonomie atât în cadrul Bisericii cât și al statului, opinia publică nu numai că s-a maturizat mai repede, ci a și dobândit canale de exprimare legitime prin intermediul adunărilor din diferite provincii, cât și în sânul Statelor Generale. În Suedia, mobilizarea straturilor largi ale populației și încorporarea lor în procesul politic a dus, de asemenea, la recunoașterea opiniei publice drept forță politică, atât în perioada Marii Libertăți (1720 - 1772), cât și în timpul absolutismului reformat, impus de Gustav al III-lea. Împărțirea pe grupări corporatiste ce domnea însă în instituțiile reprezentative suedeze a acționat ca o frână în calea formării unei opinii publice cu adevărat naționale². Cu mult mai neînsemnată era baza

15 „Celor mai mulți străini le vine greu să-și facă o idee despre autoritatea pp care o exercită astăzi în Franța opinia publică: ei înțeleg cu dificultate ce este această putere invizibilă ce comandă pînă și în palatul regelui.”

Îcitat în A. de Tocqueville, *L'ancien régime et la révolution*). n Suedia, reprezentarea populației era împărțită în patru stări: nobilii, clerul, burghezii și țăranii liberi, fiecare avînd locuri diferite în parlament.

socială a opiniei publice în Polonia și Ungaria, unde Seimul și respectiv Dieta erau dominate de către deputații nobilimii și abia dacă existau și reprezentanți ai orașelor; însă, cel puțin, opinia nobilimii era o forță de care trebuia să se țină seama.

Și în Anglia opinia publică era recunoscută drept unul dintre canalele – chiar dacă nu singurul – prin care dorințele și nevoile societății ajungeau la guvern și drept element de dialog între guvernanți și guvernați. Însă, în parlamentul britanic încă nereformat, cu considerația sa pentru rang și interese, aveau încă mare pondere căile tradiționale de exprimare a unei opinii nu neapărat „publice”: Biserica, Universitățile, City-ul londonez și alte corporații locale, ca și marile companii destinate traficului comercial de peste mări. În general, nu se considera că formularea politicii, ca și luarea deciziilor, ar fi privit poporul. Parlamentul era scena dezbaterii politice, iar actele sale nu erau făcute publice (ziariștii nu au fost admiși, în mod deschis, la dezbateri decât în anul 1803). Nu era de datoria guvernului să ofere informații și în afara zidurilor parlamentului; deși Coroana ar fi putut interveni în alegeri, în secolul al XVIII-lea „campaniile” sale urmau căile clientelei politice și ale patronajului, fără a apela la opinia unui electorat bazat la rândul său pe un amestec de privilegii corporatiste și de drepturi individuale.

Degradarea crescândă a acestui sistem a devenit evidentă odată cu episoade ca acelea ale alegerii, în anul 1768, a lui John Wilkes¹⁶ ca deputat de Middlesex – unde electoratul nu se afla sub înrâurirea nobilimii de țară – și al succesivelor sale realegeri, după ce fusese, o dată și încă o dată, expulzat din Cameră. Dreptul la petiție, către Parlament, era o supapă pentru anumite sectoare ale

16 John Wilkes (1727-1797), ziarist și deputat, condamnat pentru pamflet — datorită atacurilor sale politice și a obscenității — și anume pentru publicarea unui Eseu asupra femeii; exilat în Franța, a fost reales, o dată și încă o dată, în ciuda repetatelor anulări ale mandatului său de către Camera Comunelor; s-a transformat în port-drapelul apărătorilor drepturilor politice și a ajuns să fie ales primar al Londrei (nota ed. sp.).

opinieii populației, iar *Association Movement* din anii 1780-1781, cu planurile sale vizând sporirea numărului de deputați și desfășurarea legislaturilor anuale, ca și sistemul său de comitete locale coordonate de un comitet central cu sediul la Londra, a reprezentat poate cel dintâi efort de organizare a opiniei publice în scopul exercitării de presiuni din afară asupra Parlamentului. În plus, în Anglia, guvernul trebuia să fie sensibil în orice clipă nu numai față de manifestările opiniei, așa cum erau ele filtrate de puternicele „interese” ale celor sus-puși, ci și față de starea de spirit a populației. Gloata londoneză putea să fie mobilizată de anumite interese și devenea înfricoșătoare atunci când lua apărarea unor cauze pe care le considera ca fiind ale sale proprii, așa cum s-au petrecut lucrurile în cazul răzvrătirii din anul 1738 împotriva impozitului *accizelor* sau al răzmeriței pornite în 1780 de către lordul Gordon împotriva adoptării unei legi referitoare la catolici.

Existența unei literaturi satirice și a unui jurnalism politic din ce în ce mai matur au servit la modelarea și amplificarea canalelor prin care opinia publică putea influența guvernul și au condus la lărgirea timpului ei de acțiune în societate. La rândul său, aceasta a făcut ca politicienii să devină mai conștienți de necesitatea de a-și câștiga sprijin în țară și, prin urmare, de nevoia menținerii unui dialog între parlament și public. De-a lungul secolului al XVIII-lea, aluzia la „simțământul poporului”, făcută nu neapărat pentru a răspunde dorințelor acestuia ci ca o simplă constatare a stării de spirit care domnea pe atunci în societate, s-a transformat într-o trăsătură comună a vieții politice. La sfârșitul secolului, recunoașterea formală a accesului opiniei publice la procesul politic avea să fie făcută în parlament de către liderul *whig* Charles James Fox. „Este, fără îndoială, nimerit și prudent să fie consultată opinia publică”, afirma el în 1792. Și adăuga: „... dacă un lucru este foarte limpede... este evident că trebuie să-i dau publicului mijloacele spre a-și putea forma

o opinie¹⁷. Fox nu se adresează aici colegilor săi din Parlament. El se referă la formarea opiniei în general.

Cel de al treilea element necesar pentru formarea opiniei publice este conștiința unor interese comune, care depășesc cadrul strict local. Răspândirea alfabetizării într-o limbă literară comună și accesul sporit la informație au ajutat la făurirea unei conștiințe naționale, încă puternic marcată de o loialitate mai degrabă dinastică decât lingvistică sau etnică. Expansiunea economică din secolul al XVIII-lea a contribuit la formarea sentimentului de interdependență a părților înăuntrul unui întreg. Opera despoților luminați tindea și ea la realizarea uniformității pe domeniile lot și aspira la reducerea particularităților regionale și sociale. Torentul de scrieri teoretice referitoare la formele de guvernământ sau de organizare a societății era exprimat în termeni abstracți și se putea astfel aplica națiunilor. Chiar și limbajul folosit de capetele încoronate era adesea ecoul filosofilor, al scriitorilor satirici și gazetarilor politici și chema la conștientizarea publică a nenorocirilor naționale. „Maiestatea sa este încredințată că bogații nu se vor simți nedreptățiți pentru că sunt tratați pe picior de egalitate cu ceilalți supuși ai noștri”, proclama un edict francez din anul 1780. „La urma urmelor, ei nu vor avea decât să suporte o sarcină pe care de multă vreme ar fi trebuit să o împartă cu ceilalți”¹⁸.

În acest mod, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, opinia publică se transformase într-o forță de care trebuia să se țină seama în procesul guvernării. Era un canal ce transmitea nevoile și dorințele societății. Carta drepturilor sale avea să fie încorporată în Declarația drepturilor omului (articolul 3).

Parlamentele și sistemul parlamentar

Din punct de vedere strict literal, modul cel mai simplu de clasificare a statelor ar fi prin împărțirea lor în state parlamentare și neparlamentare. Această clasificare

17 Habermas, op. cit., p. 77. A se vedea și p. 69 și următoarele, pentru o penetrantă analiză a evoluției opiniei publice în Anglia.

18 Citat în Tocqueville, op. cit., p. 181.

constituie însă o călăuză îndoielnică, deoarece, atât în istorie cât și în lumea contemporană, au existat și continuă să existe parlamente în cadrul unor state despre care nu se poate spune că au realmente un sistem parlamentar. Parlamente, state generale, *cortes*-uri și diete existau deja în multe țări în secolele XII și XIII, însă aceste parlamente nu erau încă adevăratele centre de putere în care aveau ele să se transforme în secolul al XIX-lea. În zilele noastre, statele comuniste sau autoritare au Soviete Supreme și Adunări Naționale, descrise în constituțiile respective într-un mod care reamintește – prin felul în care sunt ele prezentate – de parlamentele occidentale, însă care, în realitate, nu sunt decât niște instituții pur formale. De aceea, din punctul de vedere al clasificării statelor, important este nu dacă există un parlament, ci dacă acesta concentrează într-însul atributele esențiale ale puterii menite să-l convertească în centrul vieții statale și să permită calificarea sistemului politic al țării în cauză drept sistem parlamentar.

Dar cum au ajuns parlamentele să se transforme în centre ale puterii și cum s-au preschimbat statele respective în state constituțional-pluraliste, dând găzduire acestei instituții indispensabile care este opoziția politică? Cum și pentru ce s-au petrecut toate aceste schimbări tocmai în Europa occidentală și în Statele Unite ale Americii la răscrucea secolelor XVIII și XIX?

Parlamentele, *cortes*-\în\t și statele generale au fost la origine instituții care îngăduiau guvernanților să obțină în favoarea lor consensul forțelor seculare și religioase ale regatului. Această formă timpurie a instituției aducea în mod implicit pentru supuși datoria de a-l sfătui și de a-l asista pe cârmuitor, iar pentru acesta din urmă îndatorirea de a asculta de sfaturile acelea, chiar dacă nu era obligat să le și urmeze. De la aceste prime instituții și până la parlamentele care au proliferat în Europa secolului al XIX-lea este un drum lung, pentru că, în contextul modului nostru particular de abordare, parlamentele au ajuns să fie, în plus, acolo unde ele au supraviețuit: a) sediul

suveranității, întrucât din punctul de vedere al doctrinei politice moderne poporul este suveran și voința lui se exprimă prin puterea legislativă care, în principiu, îi numește, controlează și concediază pe funcționarii puterii executive, putere care, la rândul său, execută voința poporului, exprimată prin intermediul puterii legislative; **b)** organul de reprezentare, deoarece poporul în masă este incapabil să legifereze și trebuie, de aceea, să fie reprezentat prin intermediul acelor pe care îi delegă; și **c)** câmpul de luptă al partidelor, deoarece în societățile moderne partidele politice s-au transformat în principalele canale de exprimare a hățișului din ce în ce mai complex de interese și de convingeri.

Suveranitatea și reprezentarea, parlamentele sau adunările și partidele au fost, de bună seamă, probleme dezbătute încă din zorii politicii. Sediul puterii suverane a fost una dintre principalele probleme ale teoriei politice grecești, romane, bizantine și medievale, chiar dacă a fost dezbătută în contexte diverse și cu conotații diferite. Necesitatea unei teorii a reprezentării s-a făcut simțită cel puțin cu începere din veacul al XIII-lea. Odată cu instituționalizarea parlamentelor, a devenit așadar indispensabil să se știe cine și de ce era reprezentat, care erau puterile reprezentanților, ținând seama de faptul că în teoria medievală principele suveran „reprezenta” totalitatea teritoriului și poporului său. Problema a căpătat o nouă dimensiune atunci când a fost conceput „poporul” drept reprezentant al suveranității, deoarece poporul ca atare nu putea să guverneze și, în mod necesar, trebuia să o facă prin reprezentare sau prin delegare. Chiar și partidele, luate ca simple asocieri de interese care aspirau să împărtășească beneficiile puterii, având - uneori - și o coloratură ideologică, au existat din toate timpurile, începând cu Albaștrii și cu Verzii din Bizanț, cu ghelfii și ghibelinii din Italia medievală, cu „capetele rotunde” și „cavalerii”, sau cu așa-numiții *whigs* și *sitories* din Anglia secolelor XVII și XVIII ori cu „bonetele” și „pălăriile” din Suedia veacului al XVIII-lea. Ele erau însă diferite atât

calitativ cât și cantitativ de partidele din secolul al XIX-lea, ca și de partidele de masă moderne din sistemele parlamentare contemporane.

În realitate, însăși dezvoltarea sistemului parlamentar le-a conferit acestor elemente diverse formele lor moderne, ca urmare a rapidului proces de instituționalizare ce a avut loc la finele secolului al XVIII-lea și începuturile secolului al XIX-lea, în Europa occidentală și America de Nord. În cursul acestui proces de instituționalizare, fiecare dintre noile concepte a dobândit noi dimensiuni și o nouă profunzime, drept rezultat al influențelor reciproce. De aceea, va trebui să analizăm pe scurt: a) parlamentul ca sediu al suveranității; b) parlamentul ca organ al reprezentării; și c) partidele politice parlamentare.

Parlamentul ca sediu al suveranității

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, instituțiile așa-numitului *Ancien Régime* au fost răsturnate, în Franța și în America de Nord, în numele suveranității poporului. Ambele țări s-au confruntat cu problema întemeierii de noi instituții care să reprezinte întruparea acestei suveranități. Aproape pretutindeni se afla la îndemâna câte o instituție de acest tip, chiar dacă ea ar fi avut nevoie de modificări substanțiale pentru a-și putea îndeplini noul său rol. Însuși faptul că inițiativa a pornit din America de Nord, de la acele *Houses of Assembly*, iar în Franța de la *États Généraux*, subliniază pretențiile acestor instituții de a constitui în același timp sedii ale suveranității și organe ale reprezentării. Dietele, seimurile, *riksdag*-urile, *cortes*-urile și statele generale care supraviețuiseră într-o formă mutilată sau pervertită în numeroase țări și erau în plină vigoare doar în puține dintre ele, aveau să pună în valoare, mai târziu, aceleași pretenții. La bază, structura unor asemenea adunări era încă medievală și schimbările pretinse de către noile lor funcții aveau să fie duse până la capăt aproape peste tot prin revoluții ori prin cucerire și impunere cu forța din afară.

Originea acestor instituții urcă în timp până la

adunările ecleziastice care, sub domnia lui Carol cel Mare, negociau cu împăratul, până la *curia regis*, sau consiliul regal, până la diferitele adunări *ad hoc* în care magnații regatului își îndeplineau îndatorirea de a-l povățui pe rege și până la apariția diverselor ordine ale societății feudale – cu privilegiile lor corporatiste – și pe care principele le convoca, împreună sau separat, spre a-l sfătui, a interpreta legea ori a-i procura fonduri. Simon de Montfort a fost cel dintâi care i-a convocat pe nobili și pe burghezi într-un parlament, în Anglia secolului al XIII-lea. Regele Filip al IV-lea al Franței a convocat pentru prima dată o adunare a membrilor stării a treia în anul 1302. Opoziția față de dreptul suveranului de a domni era considerată o trădare; suveranul trebuia să ia însă în considerare dorințele societății, exprimate de către ordine sau stări și să le accepte drept intermediari sau parteneri la negocieri, întărit de către dogma feudală care afirma calitatea de legământ a legilor, odată consimțite, acest aspect „constituțional” al societății medievale târzii se caracterizează prin ideea că un om nu este obligat să facă un lucru pentru care nu și-a dat consimțământul. În mod implicit, în dreptul de a consimți la ceva anume era inclusă de bună seamă și libertatea de a te opune. În teorie, aceste instituții nu afectau intru nimic deplinătatea puterii și suveranitatea principelui, dat fiind faptul că ele erau rezultatul unei concesi făcute de către acesta din urmă. Dreptul de a fi convocat la un parlament sau la niște curți regale depindea, firește, de voința regelui și era acordat de acesta drept „privilegiu” sau „concesie”. Acolo unde ele erau autentice, asemenea instituții puteau să limiteze exercitarea puterii suverane, ceea ce au și făcut de altfel.

În țările europene în care domnea absolutismul, majoritatea acestor instituții au fost golite de conținutul lor politic. Din punctul de vedere al guvernantului, funcția lor fusese redusă la probleme formale, în timp ce sectoarele opiniei publice care începuseră să se gândească la mijloacele adecvate de control al utilizării puterii le considerau drept simple supraviețuitoare ale unor forme

arhaice. Slăbiciunea lor era dublă. Născute dintr-o reală concesiune, ele erau lipsite prin aceasta de dreptul autentic la existență și, totodată, erau limitate în multe privințe prin însuși faptul de a fi – sau de a reprezenta – instituții corporatiste cu caracter privilegiat.

Cu toate acestea, ar fi o eroare să presupunem că aceia care se opuneau absolutismului practicat de *Ancien Régime* înglobau în refuzul lor toate instituțiile sale. O bună parte din succesul repurtat de lucrarea *Despre spiritul legilor* a lui Montesquieu s-a datorat faptului că teoriile lui păreau să justifice reactivarea puterilor instituțiilor corporatiste privilegiate ca bastioane înălțate în calea utilizării nelimitate a puterii suverane de către absolutiști luminați, ca Iosif al II-lea sau Turgot. Parlamentele franceze constituie exemplul cel mai notabil pentru această pretenție. Ele aveau dreptul să „controleze” puterea legislativă a suveranului, prin intermediul așa-numitelor *remontrances*. În secolul al XVIII-lea, ele și-au sporit rolul tradițional până acolo încât au ajuns să pună în discuție însăși baza suveranității. Astfel, *les grandes remontrances* din anul 1755 vorbesc despre „un contract între rege și popor”; poporul se supune suveranului, iar suveranul se supune legilor”, legi al căror depozitar se considerau înseși *Parlamentele*

Instituțiile corporatiste privilegiate se simțeau pe deplin îndreptățite să se apere atât de atacurile Coroanei cât și ale celor lipsiți de privilegii, fiind titularele unor drepturi istoricește dobândite și sancționate ca atare, și totodată pentru faptul că, în opinia lor, asemenea adunări reprezentau cel mai bun mijloc de protecție împotriva despotismului monarhului și a îndrăzelii poporului.

În acest context, o dată ce conflictul dintre monarhie și aceste corpuri privilegiate, susținute în bună parte de cei lipsiți de orice privilegii, a condus la prăbușirea regalității în Franța, adevărata problemă a început a fi văzută cu mai multă limpezime. Folosind formula lui R.R. Palmer, putem spune că autenticul conflict dezvăluit atunci era cel care opunea suveranitatea „corpurilor constituite”,

suveranității poporului. Dacă avea să fie proclamată suveranitatea poporului, în ce mod urma ea să se exercite și care aveau să-i fie limitările, în cazul în care urma să i se impună vreuna? Absolutismul nega dreptul la opoziție. Avea oare să admită poporul suveran posibilitatea de a se vedea divizat, învrăjbit împotriva lui însuși?

Cea dintâi afirmare victorioasă a suveranității poporului în fața „corpurilor constituite” din Anglia și mai târziu din America de Nord a avut loc în timpul revoluției nord-americane. Într-o fază timpurie a desfășurării sale, aceasta s-a văzut pusă (în anul 1776) în fața situației de a-și exercita suveranitatea. Odată suprimată guvernarea regală, ea trebuia să fie înlocuită și atunci s-a ivit ideea poporului ca „putere constituantă” care „institua un nou guvern”, idee născută în patru dintre statele nord-americane și acceptată după aceea în toate statele Uniunii, atunci când o Adunare special convocată a redactat Constituția Federală, supusă ulterior ratificării. Însemnătatea modelului nord-american rezidă în faptul că poporul, o dată ce și-a exercitat suveranitatea elaborând constituția, s-a retras, iar puterea constituantă a fost suspendată temporar. „O dată legea făcută poporul s-a supus acesteia”¹⁹. Poporul suveran crease însă o guvernare limitată. Existau drepturi inalienabile și legi fundamentale pe care numai el le putea elabora sau amenda, iar acestea impuneau obligații guvernului constituțional. Restul legislației, cu caracter curent, a fost delegată unor reprezentanți special aleși. S-a stabilit astfel încă de la început o separare clară între suveranitatea poporului, căreia nimic nu i se putea opune atunci când el hotăra să și-o exercite și problema aplicării principiilor generale deja enunțate în cadrul căreia se puteau ivi diferențe cu privire

19 A se vedea A Cobban, „The Parlements of France in the Eighteenth Century”, History, XXXV, februarie—iunie 1950, p. 64 și, pentru o subliniere asemănătoare în legătură cu reînvierea instituțiilor parlamentare corporatiste medievale în Spania, în timpul războaielor napoleoniene, G.H. Lovett, Napoleon and the Birth of Modern Spain, 2 vol., New York, 1965, passim.

la metodele de urmat.

În Franța, faimosul Jurământ din sala Jocului cu Mingea (*Serment du Jeu de Paume*) din 28 iunie 1789 înseamnă formularea, din partea deputaților stării a treia, a doua pretenții și anume: aceea de a reprezenta ansamblul națiunii (și nu numai o singură *stare* din regat) și aceea de a-și asuma puterea constituantă. Recunoașterea acestor pretenții de către rege și reprezentanții celorlalte două *stări* s-a produs atunci când monarhul, clerul și nobilimea au consimțit să aibă loc convocarea laolaltă a celor trei *stări*. Puterile regelui în raport cu această nouă Adunare Națională continuau însă să rămână nedefinite. În cursul revoluției, monarhul se vedea decăzut puțin câte puțin din rangul de autoritate preexistentă, a cărei sancțiune era necesară spre a da forță legală hotărârilor Adunării, până la condiția de autoritate nou creată, puterea fiindu-i acordată prin decizia populară exprimată în Adunare și șef al executivului în numele poporului, care îi conferea autoritatea. Răsturnarea monarhiei franceze și proclamarea republicii a condus la consolidarea celor două idei de bază: suveranitatea absolută a poporului, neîmpărțită cu nicio altă instanță și ideea puterii constituate a poporului, creându-se astfel modelul european al elaborării constituției de către popor²⁰.

Dacă suveranitatea aparține poporului și acesta urmează a nu mai fi considerat drept ansamblul membrilor unei anumite *stări* sau adunări, ori simpli supuși ai vreunui monarh, ci indivizi adunați laolaltă întru exercitarea în comun a unei funcții politice, răspunzători pentru propriul lor destin, era nevoie să se ridice problema: cui aveau ei să jure credință? Așadar, dacă aveau să fie cetățeni și nu supușii cuiva anume, ai cui cetățeni urmau ei să fie? Corolarul logic al suveranității poporului era autodeterminarea poporului, care printr-un act de voință

20 De comparat cu aceea că, în multe limbi, Adunarea Națională ce redactează o constituție are o denumire specială, spre a se deosebi de adunarea legislativă obișnuită.

hotărăște că el alcătuiește

O națiune, o entitate abstractă ce îmbrățișează un întreg popor, dar căreia el îi datorează o lealitate deplină și desăvârșită. Merlin de Douai a exprimat în modul cel mai viu această nouă idee, într-un discurs pronunțat în fața Adunării Naționale la 28 octombrie 1790: „Aujourd’hui la souveraineté des peuples est enfin consacrée avec éclat... Qu’important au peuple d’Alsace, cu’important au peuple français, les conventions qui dans le temps du despotisme ont eu pour effet d’unir le premier au second? Le peuple alsacien s’est uni au français parce qu’il la voulu... Ce n’est point par les traités des princes que se règlent les droits des nations”²¹. Rezultatul combinat al afirmării suveranității poporului și al autodeterminării care emană dintr-însa a fost răsturnarea bazelor constituționale ale *Ancien Régime-ului*. Nu numai că a fost aruncată peste bord suveranitatea guvernantului și că s-a isprăvit cu acele instituții ce sanctificau privilegiile ereditare și corporatiste, dar au fost măsurate și toate celelalte instituții, fiice și acelea ale libertăților și privilegiilor lumii medievale, în care drepturile locale și regionale își găseau expresie și ocrotire și prin intermediul cărora anumite persoane erau capabile – într-o oarecare măsură – să se apere împotriva abuzurilor puterii centrale. Noua Adunare Națională franceză avea să reprezinte întregul popor, făcând abstracție de patriotisme locale, iar noul stat național, Franța, urma să ceară deplina loialitate a populației sale²².

21 Astăzi, în sfârșit, suveranitatea popoarelor a fost consacrată cu strălucire... Ce-i pasă poporului Alsaciei, ce-i pasă poporului francez de convențiile care, pe vremea despotismului, au avut drept efect unirea celui dinții cu cel de al doilea? Poporul alsacian s-a unit cu poporul francez pentru că a dorit-o... Drepturile națiunilor nu se reglementează prin tratatele prinților (Citat în J. Godechot, *Les Révolutions*, Paris, 1963, p. 157).

22a le Țărilor de Jos aflate sub stăpânirea austriacă, iar Bourbonii spanioli au îngăduit în continuare cortes-urile independente ale Regatului Na-varrei. America de Nord a făcut față acestei probleme combinând, în Constituția Federală, instituțiile locale cu cele naționale.

În teorie, suveranitatea totală a poporului și a națiunii nu făcea loc dreptului la opoziție. Refuzul de a accepta dictatele poporului suveran însemna pur și simplu contrarevoluție, apărarea intereselor locale în fața celor naționale, trădare de patrie. Cu toate acestea, încă din primul moment, conflictele de interese și de valori, proprii unei societăți avansate pe plan economic, mature din punct de vedere intelectual, aflate în clipele grele ale revoluției și angajate într-un război de supraviețuire, au sfârșit teoria abia emisă. Pentru ca asemenea conflicte să nu ajungă a pune în primejdie noile instituții și să îmbucătățească țara, era nevoie să fie găsite mijloacele de exprimare legitimă a divergențelor. O dată în plus, era necesar să fie risipite traumele psihologice provocate de *Ancien Régime* pentru ca opoziția politică să poată ajunge a fi privită ca ceva mai mult decât o forță deliberat distructivă și rău intenționată. Teoria avea să fie confruntată cu realitatea dură, mai înainte chiar ca opoziția să poată fi considerată drept expresia rațională a opiniilor și intereselor și nu ca o simplă facțiune răzvrătită împotriva ocârmuirii, fie ea a regelui sau a poporului suveran.

În același fel, în țările în care particularismele regionale vădeau mai multă forță decât în Franța, se dezlănțuise o bătălie asemănătoare între noul naționalism popular și vechiul provincialism al regiunilor istorice. Exemplul cel mai limpede al unei asemenea încleștări a fost dat de Provinciile Unite ale Țărilor de Jos prin lupta dintre concepția unitară și cea federală despre viitorul stat olandez. Același lucru se poate vedea și în Spania, unde Constituția liberală din anul 1812 a abolit particularismele regionale, inclusiv faimoasele *fueros* din provincia Vizcaya (adică legile care întrupau relația contractuală dintre Señorío de Vizcaya și Coroana Spaniei) înlocuindu-le cu drepturile universale ale omului. Chiar și în Franța, iacobinii i-au declarat trădători de țară pe așa-numiții *federali*.

Dacă, datorită reperкусиunilor mondiale ale

Revoluției Franceze, modelul francez al declarării suveranității poporului a exercitat cea mai mare înrâurire în secolul al XIX-lea, modelul englez a fost urmat cu tot atâta fervoare în zonele pe care Marea Britanie le influența direct. În Anglia, supraviețuirea instituțiilor parlamentare, coparticiparea Coroanei și a Parlamentului la puterea legislativă în timpul dinastiei Tudorilor²³, ca și înfruntarea dintre ele în vremea Războiului Civil, imunitatea țării în fața invaziei – care a redus dependența ei față de forța militară²⁴ – și, în sfârșit, Revoluția de la 1688 – 1689, au condus la acest hibrid care este suveranitatea „mixtă”. Forțele ce au favorizat o asemenea soluție le-au depășit considerabil pe acelea care li se opuneau, iar provocarea cuprinsă implicit în atitudinile extreme ale membrilor partidului *tory* și ale *iacobșilor* poate fi văzută astăzi ca fiind condamnată eșecului, chiar dacă alta va fi fost părerea contemporanilor. Problema titularului suveranității a fost astfel rezolvată în Anglia anului 1688, pe câtă vreme în Franța ea a fost pusă dacă nu și rezolvată, abia în timpul Revoluției.

Ideea Parlamentului ca sediu al suveranității (fie ea mixtă, ca în Anglia, ori absolută ca în America de Nord, fie adoptând formele fluctuante luate în considerare de către gânditorii revoluționari francezi) este inseparabilă de conceperea acestuia ca organ reprezentativ. Dispariția constituționalismului medieval și a vestigiilor sale politice și sociale a adus această problemă în prim-planul gândirii politice.

Parlamentul ca organ reprezentativ

Lumea medievală a cunoscut și a înțeles principiul reprezentării. El era în vigoare pe atunci în sânul Bisericii,

23 A se vedea G.R. Elton, Introducere la J.N. Figgis, *The Divine Rigfits of Kings*, New York, Harper, 1965, pp. XXXVI-XXXVII.

24 A se vedea Clayton Roberts, *The Growths of Responsible Government in Stuart England*, C.U.P., 1966, p. 209: „Fără Canalul Minerii, guvernul responsabil ar fi sosit în Anglia cu un secol sau două mai tfrziu sau, poate, niciodată”.

de unde a trecut și în societatea civilă²⁵. Dacă multe dintre *stările* și dietele Evului

Mediu se considerau, în ansamblu, drept reprezentante ale țării (*land, régna, le pays*), totuși ele niciodată nu reprezentaseră „poporul” ca ansamblu de indivizi. De fapt, s-a întâmplat frecvent ca starea a treia să nu ajungă să se închege ca ordin sau ca grup și a rămas, de aceea, nereprezentată sau insuficient reprezentată²⁶. „Poporul”, în înțelesul de totalitate a locuitorilor dintr-un teritoriu, nu exista în calitate de concept politic. (Încă în 1794, Codul Civil prusian dădea următoarea definiție: „Societatea civilă se compune din mai multe societăți mici și din *stări*, legate unele de altele prin natură, prin lege sau prin amândouă” și adăuga: „Drepturile omului iau naștere din stirpea lui, din rangul lui, ca și din actele și dispozițiile cărora legile le-au conferit un anumit efect determinat”.) Odată cu declinul organizării în stări sociale, reprezentarea acestor numeroase „societăți” ajunsese să fie identificată cu un privilegiu nedrept²⁷, astfel încât s-a produs o reacție tinzând către identificarea unor forme de participare individuală dt mai directă la procesul politic. Această respingere a oricărei forme de „reprezentare” a ajuns la apogeu în doctrinele lui Rousseau, care puneau accentul pe participarea directă a poporului, înțeles în accepțiunea sa numerică, în cadrul contractului social, sub „conducerea supremă a voinței generale”.

Odată acceptat principiul reprezentării, mai lipsea încă acordul cu privire la *cine* sau *ce* anume avea să fie reprezentat și măsura în care viitorul reprezentant era liber de a acționa după propria-i judecată. Formele

25 G. de Lagarde, „Les théories représentatives des XIV-e et XV-e siècles et l'Eglise”, X-e Congrès International des Sciences Historiques, Rome, 1955, Louvain, 1958.

26 Acolo unde exista șerbie, șerbii erau, desigur, reprezentați de către stăpînii lor. În ceea ce privește sclavii, socotiți o simplă proprietate, aceștia nu aveau nici un fel de reprezentare.

27 A se compara cu pretenția Parlamentelor franceze de a „reprezenta” națiunea în fața regelui. Aceeași idee de bază fundamentează teoria reprezentativă a Parlamentului britanic de dinaintea Reformei.

reprezentării fuseseră în *Ancien Régime* incredibil de variate, însă a supraviețuit doar – ca o trăsătură comună – alegerea separată pentru fiecare categorie, ceea ce implica, adeseori, impunerea de restricții în privința posibililor candidați. Astfel, starea a patra suedeză nu putea alege decât țărani de pe domeniile Coroanei. În Anglia, cetățenii de rând (comunele) nu puteau alege un nobil, iar candidații pentru Camera Comunelor trebuiau să satisfacă cerința de a fi proprietari. Dat fiind faptul că numai categoria sau starea socială era în mod obișnuit reprezentată, doar membrii aceleiași categorii puteau alege și pe unul dintre ei. Nobilii, aproape pretutindeni, se prevalau de dreptul personal de a alege și a fi aleși, sau de a asista personal. (În Anglia, toți pairii aveau dreptul de a fi convocați să asiste. În Polonia, nobilimea măruntă avea dreptul de a alege, însă membrii săi își pierduseră dreptul, în secolul al XVIII-lea, de a fi aleși, dacă nu erau în același timp și proprietari de pământ.) În unele țări din răsăritul Europei, dreptul orașelor de a fi reprezentate ca atare fusese adesea limitat foarte sever. Din partea stărilor din Languedoc, care continuau să se reunească în Franța veacului al XVIII-lea, nu era aleasă nicio persoană: deputații celor trei *stări* se aflau acolo fie *ex officio* precum cei 23 de episcopi, fie numiți de către rege.

Nicăieri în Europa sau America de Nord de dinaintea revoluției individul nu era luat în considerare în calitatea sa de simplu individ. În Franța, Revoluția de la 1789 a adus cu sine o ruptură violentă cu trecutul, desființând rămășițele reprezentării *stărilor* pe care se bazase sistemul tradițional francez, inclusiv reprezentarea proprietății, temelie a sistemului electoral al stării a treia²⁸. Evoluția sistemului de reprezentare englez și nord-american era mai complexă. În Anglia – și cu atât mai mult în colonii – conceptul reprezentării pe *stări* sau clase sociale decăzuse (iar în America nici măcar nu a putut să prindă rădăcini). În ceea ce privește reprezentarea proprietății sau a

28 J. Cadart, *Le rèame électoral des États Généraux de 1789 et ses origines —1302-1614*, Paris, 1952.

„intereselor”, ea se dezvoltase înăuntrul formei tradiționale, până ce a ajuns să o elimine de pe poziția sa privilegiată din gândirea politică. Chiar dacă, sub aspect formal, Parlamentul britanic dinainte de reformă adăpostea vestigii ale reprezentării stărilor (Camera Lorzilor, în care figurau în calitate de „lorzi spirituali” episcopi și arhiepiscopi, precum și reprezentarea corporatistă a orașelor) și chiar dacă „rangul și interesele” despre care vorbește Burke presupuneau un concept mai amplu și mai puțin materialist decât acela al simplei proprietăți, reprezentarea proprietății ca atare a fost fundamentală pentru gândirea constituțională engleză a secolului al XVIII-lea, de îndată ce Locke i-a formulat principiile de bază.

Dezbaterea pe tema reprezentării proprietății și a reprezentării individului a ocupat prim-planul activității politice din mai multe state nord-americane, atât înaintea cât și în timpul Revoluției. Reformarea guvernelor acestora, o dată răsturnată administrația regală britanică, a impus obligația ca problema reprezentării să fie gândită, în conformitate cu noua doctrină a suveranității populare. În cadrul acestui proces s-a ajuns la un compromis, diferit de la un stat la altul. Procesul elaborării Constituției din anul 1780 în Massachusetts pune însă clar în evidență acest compromis. Aici, în concordanță cu doctrina expusă în *Essex Result*, sistemul era precizat astfel: Camera Reprezentanților îi reprezintă pe indivizi, pe o bază numerică, iar Senatul reprezintă proprietatea, potrivit cu impozitele plătite de către diferitele comitate. Reprezentarea proprietății în Senat era concepută, până la un anumit punct, ca fiind analoagă aceleia a categoriilor sociale, în măsura în care această reprezentare mai subzista în modelul englez. Ea era considerată dreaptă, deoarece conceptul simplei egalități numerice a indivizilor era văzut în interferență cu alte interese politice la fel de valabile, cum ar fi proprietatea, poziția socială sau interesele corporatiste. Odată cu sporirea complexității prin introducerea *statelor* (a căror poziție, în Constituție,

putea fi considerată ca fiind analoagă corporațiilor), același principiu dualist al unei reprezentări numerice și al unei reprezentări a proprietății a fost introdus și în Constituția federală din 1787, conform căruia Camera Reprezentanților era aleasă pe bază numerică, în vreme ce statele erau considerate egale în Senat.

Revoluția americană a generat astfel un sistem mixt în care individualismul politic se combina cu reprezentarea proprietății²⁹, în ceea ce privește Anglia, evoluția situației a condus la o extindere a conceptului de reprezentare a proprietății. Au fost incluse orașele industriale și a fost modificată reprezentarea intereselor corporatiste prin abolirea *circumscripțiilor putrede*³⁰, în vreme ce se menținea principiul de bază al reprezentării proprietății și rangului³¹. Revoluția franceză trecuse, fără ocolișuri, la reprezentarea individului. Saint-Simon, cel mai original dintre gânditorii politici galici, a văzut în aceasta o „trădare” a revoluției care ar fi trebuit să fie dusă până la capăt. După el, reprezentarea trebuia să fie dublă: a industriașilor sau a producătorilor pe de o parte și a cărturarilor sau intelectualilor, pe de altă parte³². Un lucru este sigur și anume: în toate cele trei țări, conflictul dintre reprezentarea proprietății și reprezentarea individului a fost pus în mod clar pe tapet și s-a ajuns la concluzia că era necesară protejarea proprietății în raport cu persoanele. Pentru a se realiza acest lucru, s-a recurs la

29 A se vedea J.R.Pole, *Political Representation in England and the Origins of the American Republic*, Londra, 1966.

30 Expresia rotten boroughs, adică „circumscripții putrede”, clasică în politica britanică și faimoasă și în Spania prin aceea că i-a scandalizat pe

31 Cerința de a dispune de o proprietate pentru a-și putea exercita votul nu este tot una cu un sistem de reprezentare a proprietății. În primul caz, condiția pusă se referă la persoană ca individ; în al doilea caz, condiția este să se țină cont de proprietate. De exemplu, în Virginia, coproprietarii împărțeau votul aferent proprietății lor. A se vedea Pole, op.cit.

32 A se vedea Ghiță Ionescu, *The Political Thought of Saint-Simon*, Oxford University Press, 1976.

mijloace care mergeau de la sistemul nord-american al dublei reprezentări și al censului, până la ingenioasele soluții ale abatelui Sidyfes și altora, în Franța, care, după o tranziție printr-un sistem bazat pe împărțirea în cetățeni activi și pasivi, au ajuns la sufragiul universal masculin. În Franța s-a revenit apoi la alegerile indirecte în două etape și la cens, culminând cu modestul electorat de numai vreo 70.000 de persoane al monarhiei Restaurației de la 1815³³. Și în Anglia participarea la alegeri bazată pe proprietate sau pe venit și supraviețuirea reprezentării corporatiste au servit drept bastion pentru apărarea proprietății, atunci când conflictul dintre bogați și săraci, întotdeauna latent în structura privilegiilor vechiului regim, a ieșit la lumina zilei.

Un aspect important în evoluția parlamentelor în calitate de titulare ale suveranității l-a constituit problema mandatului, a puterilor, cu alte cuvinte, ce puteau fi încredințate reprezentantului, în raport cu alegătorii acestuia și adunarea pentru care fusese el ales; ceea ce, la rândul său, pune în discuție problema puterilor deținute de adunarea reprezentativă. Dacă deputatul era limitat în atribuțiile sale prin instrucțiunile date de alegătorii lui (*mandat impératif*), puterile și libertatea sa de acțiune erau mai mici decât atunci când avea depline puteri (*plenapotestas*) și același lucru se petrecea cu puterile adunării în care fusese el ales. În primul caz, deputatul depindea în acțiunile sale de alegătorii săi. În al doilea caz, ca membru al adunării el avea libertatea de a lua decizii pentru aceia ce îl desemnaseră. În cazul mandatului imperativ, puterea aparținea categoriei sociale, corporației sau districtului teritorial reprezentat de către deputat. În caz de plenapotestas, această putere rezida în însăși adunarea sau organul colectiv central.

În decursul luptelor îndelungate dintre guvernanții

33c u o majoritate de două treimi, proporțională, pe liste etc.) erau numai probleme de metodă, care puteau să fie rezolvate în diferite moduri, fără a altera însă principiul de bază, acela al reprezentării individului politic.

medievali și parlamentele lor, principiul mandatului imperativ a fost adeseori o resursă în opoziția față de absolutismul principilor, deoarece îngăduia eludarea exigențelor monarhului, amânarea aducerii lor la îndeplinire, sub pretextul necesității ca deputatul să-și consulte alegătorii. Deputații polonezi din Seim, cei olandezi din Statele Generale, ca și acei *procuradores* - reprezentanții orașelor în *cortes*-urile din Castilia - erau legați de acest tip de mandat. Monarhii Castiliei pretindeau, adesea cu nerăbdare, ca numiții *procuradores* să vină investiți cu depline puteri de a-și asuma obligații în numele alegătorilor lor. Exemplul cel mai limpede de sprijinire conștientă pe mandatul imperativ ca mijloc de apărare împotriva exceselor puterii centrale a fost dat însă în Ungaria. Atunci când, în anul 1527, țara a fost absorbită în moștenirea dinastică a Habsburgilor, obiceiul investirii cu *plena potestas* aflat în vigoare în Dietă a fost abandonat în favoarea mandatului imperativ, care procura mai bune mijloace de apărare unei țări guvernate de-atunci înainte de la Viena în fața pericolului ca reprezentanții săi să cedeze presiunilor, exercitate asupra lor din capitală, pentru a-i face să accepte măsuri care ar fi devenit astfel obligatorii pentru alegătorii lor³⁴. Cu toate acestea, din punctul de vedere al supraviețuirii în ultimă instanță a parlamentelor, principiul deplinei puteri s-a dovedit mai fructuos. Mandatul imperativ, punând accentul pe interesele locale în detrimentul celor naționale, stânjenea dezvoltarea unui organism reprezentativ îndeajuns de puternic pentru a rezista în fața presiunilor crescânde ale monarhiilor absolute. În schimb, *plena potestas* acordă adunării reprezentative o capacitate decizională care ajungea să rivalizeze cu aceea a monarhului, ca și dreptul de a reprezenta, alături de suveran, întreaga țară. Evoluția particulară a parlamentului englez poate fi atribuită în bună măsură tocmai faptului că era în vigoare *plena*

34 A se vedea J.Holub, „La représentation politique en Hongrie au Moyen Age”, X-e Congrès International des Sciences Historiques, Rome, 1955, Louvain, 1958.

*potestas*³⁵, tot astfel cum prăbușirea ocârmuirii din Polonia poate fi imputată efectului paralizant al mandatului imperativ, care distrugea orice putere centrală, fie ea regală sau reprezentativă.

Conflictul dintre aceste două principii stă la baza unora dintre cele mai furtunoase episoade ale Revoluției Franceze. Era oare adunarea reprezentativă împuternicită de către națiune pentru a acționa în numele acesteia? îi delegase acesteia națiunea puterea suverană de a da legi Franței și a cere socoteală executivului pentru aducerea lor la îndeplinire? Sau, dimpotrivă, poporul francez, incapabil să se dezbrace de suveranitatea cu care era investit, în favoarea utilii corp legiuitor ce putea să se asemene cu adunările „privilegiate” ale vechiului regim, unde el nu figurase decât prin reprezentare, trăgea acum nădejde că Adunarea Națională are să-i dea seama de toate deciziile ei? în ultimă analiză, acesta era, redus la teoria politică (spre deosebire de problemele legate de putere și de simpla rivalitate personală), conflictul dintre girondini și montagnarzi, în care cei dintâi apărau principiul suveranității Adunării ca reprezentantă cu drepturi depline a întregii Franțe, în vreme ce montagnarzii se agățau, ca de un instrument al luptei pentru putere, de ideea mandatului imperativ, exercitat de ei în numele poporului din secțiile Parisului. Mandatul imperativ nu submina doar procesul de formare a unei adunări reprezentative cu caracter național; el împiedica și consolidarea unei mișcări de opoziție. Deputații puteau să se opună – și o făceau adeseori – politici executivului; dar, opoziția lor se structura pe interese locale, nu de la probleme de interes național, fiind concepută ca o împotrivire ce nu antrenează asumarea de responsabilități³⁶.

35 A se vedea Helen Cam „The Theory and Practice of Representation in Medieval England”, History, februarie 1953. Principiul mandatului imperativ a fost respins de către Algernon Sydney. A se vedea Discourses, pp. 410-413.

36 Mandatul imperativ ti lega pe deputații diferitelor state ale Provinciilor Unite ale Țărilor de Jos reuniți în Statele Generale. El servea

Un element esențial pentru dezvoltarea sistemului de instituții din rândul cărora avea să ia naștere opoziția politică îl constituie mecanismul luării deciziilor și măsura în care – în cadrul acestui mecanism – este admis dreptul minorității de a nu fi de acord cu deciziile luate, de a nu gândi, prin urmare, la fel cu majoritatea. De bună seamă, este necesar însă acordul prealabil că, indiferent care ar fi procedura prin care s-ar ajunge la luarea deciziilor, acestea devin obligatorii pentru toți cei care au luat parte la procesul decizional. În al doilea rând, trebuie să existe o înțelegere asupra procedurii de urmat în luarea deciziilor.

Lumea occidentală a cunoscut două sisteme de luare a deciziilor: acordul unanim al tuturor celor îndreptățiți să participe și decizii adoptate de către o majoritate a acestor participanți și considerate obligatorii pentru minoritate. În comunitățile politice arhaice, încă străine de ideea numărării voturilor celor prezenți, acordul grupului era exprimat prin mijloace simple, cum ar fi de pildă ovațiile, ocazie cu care posibili dizidenți puteau trece neobservați. Se presupunea că toți vor aduce la îndeplinire ceea ce, cu toții și fiecare în parte, au hotărât. Deciziile unanime izvorau în fond dintr-un simțământ moral profund, născut dintr-o conștiință a libertății individului. Individul nu ar trebui să fie obligat să facă lucruri cu care nu a căzut de acord. În consecință, el trebuia să fie convins să-și dea asentimentul. La un nivel psihologic și mai profund, opera convingerea că în fiecare situație dată nu există decât o singură decizie corectă – și că îndelunga deliberare a celor mai înțelepți va permite să se ajungă în mod liber la această hotărâre unică, optimă totodată.

Influența Bisericii a întărit și ea în unele cazuri, într-o anumită măsură ideea superiorității morale a unanimității, aceasta ajungând să fie considerată drept un semn.

scopului de a proteja interesele provinciilor în fața ponderii enorme pe care o avea Olanda în Uniune, însă a condus — de asemenea — la interminabile amânări pentru Guvernul Provinciilor Unite și a slăbit în unele ocazii executivul, uneori într-o mai mare măsură decât și-ar fi putut-o îngădui un stat implicat în politica marilor puteri.

infaibil al glasului lui Dumnezeu în problemele omenesti³⁷. Drept corolar natural al ambelor atitudini, s-a ajuns la principiul că dezacordul era nu numai eronat, ci de-a dreptul imoral, un semn de perseverare încăpățânată și răuvoitoare în greșeală sau în ignoranță. Cu toate acestea, unanimitatea este numai un ideal teoretic, greu de atins. Cu cât mai articulată și mai complexă ajungea să devină o societate, cu atât mai mare era numărul de interese intrate în conflict, ca și numărul de participanți la dezbateri, și cu atât mai îndepărtată posibilitatea unei decizii unanime. Ceea ce era oferit drept unanimitate putea să fie rezultatul unor discuții violente în care se vehiculau interesele particulare ale castelor, grupurilor, corporațiilor și ale indivizilor și care, dacă se încheiau printr-un acord, aceasta se în (împla numai pentru că influența celor mai puternici sau mai autoritari îi obliga pe toți ceilalți să se supună unui acord ce era numai acela al majorității. Alte tehnici folosite pentru dobândirea unanimității erau încă și mai drastice: „Vechii slavi, pentru care regula majorității era necunoscută, nu admiteau decât unanimitatea și mergeau până acolo incit îi loveau, îi expulzau sau îi aruncau în apă pe cei din rândul minorității dizidente”³⁸.

Ca procedeu practic, unanimitatea făcea, în ultimă instanță, mai dificilă ajungerea la decizii obligatorii pentru toată lumea. Până și superioritatea ei morală dispărea atunci când era privită drept o simplă majoritate de voturi travestită. De aceea, chiar dacă unanimitatea își păstra întregul prestigiu și continua să fie folosită în chestiuni de rutină atât civile cât și ecleziastice, principiul deciziei majoritare câștiga din ce în ce mai mult teren³⁹.

37 Cf. C.Langmuir, „Counsel and Capetian Assemblies”, ^ Congrès International des Sciences Historiques, Rome, 1955, Louvain, 1958.

38 Cf.L.Konopczynski, „Majority Rule”, articol in Encyclopedia of Social Sciences.

39 Unanimitatea a supraviețuit ptnă cu puțin timp tn urmă tn Anglia pentru jurați, probabil pentru că dezacordul unei minorități presupunea existența unei „îndoieli rezonabile” asupra vinovăției acuzatului. Același

Acest principiu al votului majoritar își trage rădăcinile și dintr-o observație empirică din viața cotidiană și anume aceea că două persoane sunt, din punct de vedere fizic, mai puternice decât una singură și astfel majoritatea are forța necesară pentru a-și impune voința în fața minorității dizidente. Cu toate acestea, echilibrul forțelor nu se calcula pur și simplu numai în termeni de putere și de număr. *Senior pârș*, partea cea mai stimată și mai matură avea, în mod frecvent, mai multă pondere decât *maior pârș* și predominanța sa a fost instituționalizată pentru a da mai multă valoare voturilor celor investiți cu anumite demnități (egumen, abate, primar...), ca și prin recurgerea la procedeul specificării majorității necesare pentru anumite decizii (două treimi, trei pătrimi...). În acest fel, decizia luată cu majoritate de

lucru s-a petrecut, de exemplu, și în Comitetul Juridic al Consiliului Privat (până în anul 1966), a cărui funcție era aceea de a sfătui Coroana, acesteia neputându-i-se oferi păreri diferite. Principiul unanimității a avut tendința de a supraviețui și în politica internațională sau în problemele federale, care implică probleme de suveranitate, în Republica Olandeză se pretindea unanimitate, în deciziile Statelor Generale care îi implicau pe toți membrii acestora, adică pe reprezentanții Statelor provinciale. Înăuntrul propriilor state, unanimitatea era cerută în cazul oricărei decizii importante. „Principiul guvernării olandeze era acela că nici unul dintre state nu putea fi obligat a se supune unei majorități.” Rezultatul era că deciziile se luau în urma unor îndelungate și anevoioase negocieri, în cursul cărora politicienii cei mai proeminenți făceau uz de întreaga lor influență. (A se vedea Cambridge Modern History, vol. V. p. 277.) Articolele Confederației de la 1776 din America de Nord pretindeau - spre a putea fi modificate - consimțământul unanim al părților contractante până într-atât încât, după cum scria un autor local „întrucât unanimitatea este necesară până și în problemele cele mai neînsemnate... înțelegem inconvenientele aceluia tiberum veto din Dieta poloneză” (citată în J. Pole, op. cit., p. 351). Ambele exemple se referă la relațiile dintre colectivități în mod teoretic suverane. Aceleași principii au fost preluate în relațiile internaționale, de exemplu, în Consiliul Societății Națiunilor și în Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite. Reamintindu-ne de vechi teorii ale reprezentării, s-ar putea spune că Adunarea reprezintă individualismul politic la scară națională și că proprietatea este apărută, împotriva acestuia, în Consiliul de Securitate, prin intermediul reprezentării separate și unanimității în luarea deciziilor.

voturi a ajuns să se transforme în normă pentru numeroase instituții medievale, cum ar fi breslele, congregațiile, administrațiile colegiilor, instituțiile de caritate ș.a.m.d. În general, unanimitatea era modul de a găsi decizia nimerită, iar simpla majoritate maniera de a ajunge la o decizie ce ar fi putut să fie acceptată drept obligatorie.

Din punctul de vedere al dezvoltării opoziției politice, principiul majoritar s-a dovedit însă a fi cu mult mai fructuos. Acolo unde domnea principiul unanimității, o minoritate dizidentă, exercitându-și dreptul său de a nu-și asuma obligații la care nu-și dăduse consimțământul, putea să împiedice luarea oricărei decizii; era îndeajuns de puternică, ca putea, de asemenea, să refuze a aduce la îndeplinire hotărârea luată de comun acord, fără a fi pedepsită pentru aceasta. Într-un asemenea mod, parlamentele pierdeau puterea, ajungând până în acel punct în care își încetau funcția de centru de decizie și se transformau în simple timpuri de bătălie între diversele suveranități aflate în conflict. De exemplu, Dieta Sfântului Imperiu Roman și-a pierdut, în Germania, întreaga sa forță de element unificator atunci când, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, a refuzat să recunoască principiul majoritar pentru fixarea impozitelor. Exemplul clasic, și totodată, cel mai tragic, este însă cel al Poloniei, unde în secolul al XVIII-lea, abandonarea votului majoritar în favoarea aceluia unanim a dus la utilizarea abuzivă de *liberum veto*, prin care un singur om se putea opune Dietei, ajungând să anuleze tot ceea ce se hotărâse de comun acord⁴⁰.

Acolo unde a prevalat principiul majoritar, iar minoritatea a consimțit să dea ascultare deciziilor adoptate, dezacordul a încetat să mai fie considerat drept trădare sau lipsă de supunere. Puțin câte puțin s-a ajuns la recunoașterea existenței și a drepturilor minorității. În

40 Acolo unde un singur vot putea să împiedice luarea unei decizii, puterilor străine le venea foarte ușor să intervină în afacerile interne ale unei țări, deoarece ar fi fost și greu să nu se găsească măcar o persoană dispusă să se lase cumpărată în vederea acestui vot.

vechiul regim, procesul a fost lent, deoarece acolo unde persistă împărțirea pe categorii sociale, opinia este condiționată nu atât de interesele comune, cât de diferențele de *statut* juridic și social. Interesele minoritare erau protejate într-o anumită măsură de însăși existența „privilegiilor” și a „scutirilor”. În afară de aceasta, schismele religioase, generatoare la rândul lor de compromis religios, au întărit suspiciunile referitoare la orice formă de dezacord. Problema nu a ieșit însă la iveală în mod deschis decât atunci când principiul numeric a biruit alte „privilegii” sau „libertăți” ori a ajuns să se situeze pe picior de egalitate cu ele. Chiar și așa, dizidența minoritară (în sens numeric), îndată ce și-a făcut apariția pe arena politică, a fost nevoită să dea o bătălie formidabilă pentru existență. *Contractul social* al lui Rousseau conferea un nou sprijin național și moral priorității întregului asupra părților, în slujba comunității. De bună seamă, în practica diverselor adunări legislative franceze, regula era aceea a luării deciziei de către majoritate (de exemplu, în cazul votărilor privind dreptul de *veto* al regelui sau soarta monarhului). Însă, în același timp sau puțin după aceea, componentele minorității înfrânte s-au văzut etichetate drept contrarevoluționare sau drept trădătoare ale națiunii. Cu toate acestea, odată înlăturată societatea ideală (așa cum s-a întâmplat în Statele Unite ale Americii, unde obiectivele pentru care luptaseră nord-americanii și pentru care înfăptuiseră revoluția fuseseră, în linii mari, atinse) ori atunci când această încercare este abandonată, cum a fost cazul Franței după 10 Thermidor⁴¹, noile instituții, întemeiate pe principiul numeric, au oferit câmp liber dezvoltării atitudinilor minoritare, ca și posibilitatea de a se putea transforma în puncte de vedere majoritare. Noul pluralism social și economic a invadat arena politică și a fost suficientă manifestarea multiplicității de idei și de interese pentru ca dreptul de a nu fi de acord să fie recunoscut și,

41 28 iulie 1794, data la care au fost ghilotinați Robespierre și ceilalți fruntași iacobini (nota trad.).

în cele din urmă, instituționalizat⁴².

Partidele politice parlamentare

Apariția partidului în forma sa modernă, ca instrument legitim al activității politice, datează abia de la începutul secolului al XIX-lea, odată cu acceptarea în sfera politicului a principiului reprezentării personale. Marea Britanie, America de Nord și Franța au evoluat din punct de vedere politic, fiecare pe calea ei, de la teoria „guvernului bun”, căruia toți cetățenii erau obligați să-i dea tot sprijinul, până la înființarea unuia sau mai multor partide politice care intră în competiție pentru putere, utilizând modalități de opoziție legitime.

În Marea Britanie. Ideea de a te opune unui guvern în numele intereselor sau opiniilor unui grup ori ale unei clase sociale era în general considerată tot atât de anormală pentru teoreticienii politici ai secolelor XVII și XVIII, ca și lipsa de unanimitate în gândirea medievală⁴³. Funcția parlamentului în ansamblul său era aceea de a supraveghea și de a critica activitățile executivului, adică ale guvernului Majestății Sale. Unica justificare morală pentru a se opune unui guvern era ca acesta să fi fost un guvern rău și numai cu intenția de a-i îndepărta consilierii primejdioși. Odată aceștia îndepărtați, opoziția va înceta a mai fi justificată. În ciuda acestui fapt, cu mult înainte ca termenul de „Opoziție a Majestății Sale” să-și fi început respectabila sa carieră în anul 1826, exista deja în Marea Britanie o opoziție politică. Pentru apariția ei s-au reunit o serie întreagă de circumstanțe favorabile: războiul civil

42 Se observă că în statele care resping opoziția în numele unei viitoare societăți lipsite de clase domnește principiul unanimității în prezentarea politicii guvernamentale în fața poporului (oricare ar fi fost metoda prin care s-a ajuns la un acord în culise). Acestea sînt societățile care tot repetă pretenția că aduc soluția cea mai „nimerită”, în mod evident unică.

43 Cf. Francis Bacon, în anul 1614: pentru ca Parlamentul să fie cu adevărat liber ar fi necesar să se ia asemenea măsuri încît „cu toții să își dea seama ce lucru periculos este să intre în combinație unii cu alții sau să facă partide în Parlament”. Citat în: Clayton Roberts, *The Growth of Responsible Government in Stuart England*, Londra, 1966.

care a făcut imposibilă impunerea absolutismului regal; lupta pentru putere întovărășită de băătăia parlamentară împotriva Coroanei în Anglia Restaurației, unde asocierile de partide și organizarea electoratului au dus pentru prima dată la adoptarea unor formule moderne lipsite de orice echivoc: Revoluția Glorioasă și faimosul *Act of Settlement*⁴⁴, încheiat cu William al III-lea și regina Ana: dezvoltarea treptată a unui guvern responsabil, ca și recunoașterea în practică – dacă nu și în principiu – a faptului că, deși regele își alegea ministrii, o asemenea alegere trebuia să se limiteze la persoane bucurându-se de un sprijin suficient în cele două Camere. În acest mod, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, guvernul se afla îndeajuns de separat de persoana regelui pentru a îngădui opoziției să se constituie, fără primejdia de-a fi suspectată de trădare sau de răzvrătire. Și, în paralel cu dezvoltarea guvernului parlamentar, funcția de critică și de control a trecut de la întregul parlament la una dintre părțile sale – Opoziția parlamentară.

În afară de aceasta, în Anglia secolului al XVIII-lea coabitau două curente de opinie în favoarea partidului și implicit a opoziției. Oricât de tare vor fi fost condamnate în teorie partidele, ca fiind dăunătoare, egoiste și provocatoare de dezordini pentru guvernare, fapt cert este că ele existau. Politicienii *whigs* și *tories* se reuniau la cluburile lor, făceau și desfăceau alianțe și camarile, organizând chiar acțiuni de sprijinire a unor candidați în alegeri⁴⁵. Chiar și aceia care, asemenea lui Daniel Defoe, dezaprobau ideea guvernării exercitate de către partide, își dădeau seama în mod confuz că aceste formațiuni constituiau o pavază împotriva tiraniei, atât a guvernului central, cât și a oricărui alt organ executiv⁴⁶, în felul acesta

44 Act of Settlement (1701) este legea succesiunii la tron care a atribuit coroana Angliei Sofiei de Hanovra și urmașilor săi legitimi.

45 A se vedea J.H.Plumb, *The Growth of Political Stability in England, 1675-1725*, Londra, 1967, pentru o îndrăzneță reafirmare a vigoarei partidelor din Anglia Restaurației.

46 Cf. Clayton Roberts, op.cit. p.413.

a început să fie făcută distincția între „facțiunea egoistă” și „opozi (ia din principiu)”⁴⁷. Pe măsură ce i se atribuia opoziției o mai mare pondere, începea să fie recunoscută necesitatea existenței unor canale de exprimare pentru opoziția politică. Opoziția bazată pe principii a început a fi privită drept expresia legitimă a unor puncte de vedere divergente și drept suport al libertății. David Hume, care condamna facțiunile, recunoștea faptul că însuși guvernul era un „partid”; după cum, din momentul în care li se îngăduia să critice acțiunile guvernului, criticii săi deveneau un partid potențial⁴⁸. În felul acesta, utilitatea partidelor și, în mod implicit, legitimitatea opoziției au fost acceptate în Anglia cu mult înainte decât s-ar părea după recunoașterea formală a opoziției. Atunci când, în anul 1775, Burke definea un partid drept „un grup de oameni uniți laolaltă pentru ca, prin strădanii comune, să promoveze interesul național în conformitate cu anumite principii asupra cărora ei au căzut de acord”, partidul de opoziție *whig* exista deja, ca un grup unit pe bază de clientelă politică, prietenie, relații și principii.

Evoluția instituției opoziției politice a avut în Anglia un caracter particular și aceasta din două motive. Mai întâi s-a desfășurat în cadrul unui sistem parlamentar care nu mai fusese pus în discuție din anul 1688, chiar și atunci când fusese nevoie ca sferile de activitate ale Coroanei și Parlamentului să fie delimitate în chiar focul bătăliei politice, ceea ce a condus la apariția unui sistem bipartid. Deși războiul civil a scos la iveală numeroase tendințe divergente, se poate afirma că, de fapt, Anglia s-a obișnuit cu existența a două grupări – Cavalerii și Capetele rotunde, *tories* și *whigs*, puterea și opoziția față de putere,

47 În ceea ce privește atitudinea engleză față de partide, a se vedea Caroline Robbins, „Discordant Parties. A Study of the Acceptance of Party by Englishmen”, *Political Science Quarterly*, nr.4, decembrie 1958, pp.502-529.

48 A se vedea, de exemplu, David Hume, *Theory of Politics*, editat de F.Watkins, Londra, 1951, ca și Foord, *His Majesty's Opposition 1714-1830*, Yale, 1965, p.4.

sau Parlament contra Coroană ori partidul țării contra partidului Curții regale. Eforturile de instaurare a unui guvern al celor mai buni fără a ține seama de considerente de partid au eșuat, deoarece în mod automat se forma o opoziție față de cei ce se aflau la putere. La începutul secolului al XVIII-lea, politicienii au înțeles că numai contând pe sprijinul unui partid în Camera Comunelor, oricare ar fi fost mijloacele folosite în acest scop, ar putea forma un guvern stabil. Principiul acesta și-a primit cea dintâi consacrare odată cu victoria partidului *whig* în anul 1715; îndelungata influență a lui Robert Walpole a făcut oarecum să se uite principiul de la care s-a pornit, întrucât timp de douăzeci de ani opoziția nu a mai izbutit să se închege ca atare și toată lumea s-a întors la ideea unui guvern bun, alcătuit din cei mai buni politicieni, fără considerente de partid și care ar face opoziția superfluă. După urcarea pe tron a regelui George al III-lea și odată cu îndelungatul mandat al lordului Frederick North, membrii partidului *whig*, aflați pe atunci în opoziție, și-au dezvoltat însă îndeajuns doctrina, organizarea și solidaritatea de partid pentru a-l putea obliga pe rege să-i accepte, în anul 1782, drept alternativă la guvernare⁴⁹. Dar, dacă *whigs*

49 In *Parlamentarismus*, p.394, K.Kjuxen subliniază faptul că, în 1782, guvernul demisionar a părăsit pentru prima oară scaunele guvernamentale, care au fost ocupate de membrii celui nou, dînd astfel un semn exterior al recunoașterii dreptului opoziției de a fi considerată ca alternativă la guvernare. Merită să cităm descrierea făcută de Wraxall: „Niciodată nu s-a văzut o mai mare schimbare de vestimentație decît aceea pe care o prezenta Camera Comunelor după vacanța de Paști. Băncile guvernului, cit și locurile situate imediat în spatele lor fuseseră ocupate atîția ani de către lordul North și prietenii săi, încît era greu să-i mai recunoști, risipiți prin băncile opoziției, purtînd mantale, redingote și ghețe. Pînă și domnul Ellis apărea, pentru prima dată în viața lui, fără ținută. Încă și mai uimitoare se dovedea contemplarea miniștrilor ce le succedaseră: ieșiți de prin locuințele lor oarecare sau de la jocuri de noroc, la Brooke's, după ce se despuiaseră de uniformele lor albastru cu galben, apăruseră înveșmîntați în ținută de gală așa cum se întorceau de la Curte, împodobiți cu spade, dantele și peruci pudrate. Era într-adevăr și ceva ridicol într-o asemenea extraordinară și subită metamorfoză...” (Historical Memoirs of my Own Time de sir Nathaniel Wraxall, ediția a II-a, Londra, 1815, p.172).

alcătuiau deja un partid în înțelesul atribuit de Burke acestui cuvânt, nu același lucru se întâmpla și cu *tories*. În acest moment, lupta se dădea încă între Coroană și *whigs*, iar „partidul” regelui a ieșit învingător atunci când disputa a fost scoasă din sânul Camerei Comunelor spre a fi încredințată electoratului, în anul 1784.

Cu toate acestea, lupta din acei ani a servit drept model pentru viitor și nu numai că a dus la legitimarea conceptului de opoziție responsabilă, cu implicațiile sale de alternativă la guvernare, ci a și făcut ca, atât guvernul cât și opoziția, să ia în considerație necesitatea de a se apela cu mai multă hotărâre la opinia publică. După criza stârnită de Legea Regentei de la 1788 - 1789, ocaziile favorabile ca opoziția să ajungă la guvern s-au irosit. Însă tocmai în acei ani a început să se schițeze drept „remediu constituțional” transformarea opoziției într-o instituție prin intermediul căreia puteau fi vehiculate și rezolvate plângerile - nu în scopul pur subversiv al alimentării nemulțumirilor, ci cu o legitimă dorință de a le găsi o rezolvare - și putea fi adusă la îndeplinire misiunea de reformare a legislației, în scopul îmbunătățirii sale⁵⁰.

Chiar dacă politica de partid exista în Anglia încă din secolul al XVII-lea, partidele politice parlamentare

50 Ct Foord, *op. cit.*, p.414, nota 1. Evoluția acceptării conceptului și funcțiilor opoziției poate fi urmărită în declarațiile făcute în acea epocă. Faceți comparația între cuvintele lui James Burgh din 1775: „este o eroare veche și vulgară aceea potrivit căreia opoziția și partidele ar fi necesare într-un stat liber” (cit. de Caroline Robbins, *op. cit.*, din *Political Dispositions*, Londra, 1775, DI, p.331) și cele ale lordului Camden din 1788: „... el accepta să existe o opoziție... O credea foarte, foarte folositoare pentru țară atunci când se călăuzea după principii civice”, sau cele ale lui Mackenzie din 1794: „Opoziția este în Marea Britanie un soi de instituție publică și care, cel puțin în practica sistemului nostru de guvernământ, este pe deplin recunoscută și consacrată”. Ideea potrivit căreia opoziția era o parte necesară a echilibrului constituțional al Angliei se reflectă în observația lui Fox că partizanii lui William Pitt din Camera Comunelor considerau „opoziția ca pe un critic permanent al guvernului... la care trebuia să se recurgă întotdeauna în momentele de dificultate și, prin aceasta, la fel de necesară ca și guvernul”. (Cit. în Foord, *op. cit.*, pp.414,410.) „

organizate în mod formal s-au constituit în „opозиție” spre finele veacului al XVIII-lea. În ceea ce-i privește pe *whigs*, ei au fost cei dintâi care și-au organizat un partid parlamentar, unindu-se spre a acționa în Camera Comunelor, dar avându-și sediul și formele organizatorice în afara acesteia, pretutindeni în țară. Clubul *whig*, centru de întruniri și de discuții însă și loc de desfășurare al unor ocupații mai frivole, a lărgit cadrul organizațiilor *whig* dincolo de cercul de familii denumit *Grand Whiggery*, în jurul anului 1780, fusese deja asigurată o organizare rudimentară a reprezentanților și a finanțelor partidului⁵¹. Achiziționarea organului de presă *Morning Chronicle* le-a pus la dispoziție un mijloc de exprimare a pozițiilor și de lansare a unor atacuri publice la adresa guvernului. Tradiția i-a determinat să-și păstreze denumirea de *whigs*, atribuită în mod teoretic acelor persoane care sprijiniseră soluția dinastică de la 1688 și, prin aceasta, nu mai puțin aplicabilă membrilor partidului de guvernământ din acea vreme. Membrii acestuia, așa-numiții *tories*, fuseseră lipsiți de o organizare echivalentă când Pitt și-a dat demisia, în anul 1801, și se văzuse pus în fața alternativei de „a trece în opозиție” ori de a se întoarce la formula opозиției „pe deasupra partidelor”, propusă mai înainte de tatăl său, lordul Chatham. Însă, dacă „pittiștii” doreau să ajungă a reprezenta o adevărată alternativă la guvernare, ei se vedeau nevoiți să-și organizeze un grup disciplinat, să își mențină susținătorii solidari și să se prezinte publicului ca un front unit⁵². Pe măsură ce se reducea rolul Trezoreriei ca forță de control a alegerilor, distanța dintre rege și guvern devenea tot mai mare, iar lupta politică începea să se concentreze în jurul celor două partide ce intraseră în

51 A se vedea Donald E. Ginter, „The Financing of the Whig Party Organization”, *American Historical Review*, LXXI, nr.2, ianuarie 1966, p.421, ca și Foord, op.cit, passim.

52 A se vedea Foord, op. cit., pp. 420 și următoarele pentru evoluția lui Pitt de la o poziție bazată pe tradiția de familie la o autentică opозиție, ca și p. 436, pentru concluzia sa că, după moartea lui Pitt, „opозиția ajunsese în cele din urmă să se transforme pe pittiști într-un partid adevărat”.

competiție pentru a-și asigura o majoritate suficient de confortabilă spre a putea fi chemate la guvernare.

Trăsătura esențială a sistemului politic englez în această primă perioadă – după spusele lui John Adams – era aceea că *whigs* și *tories* alcătuiau formațiuni ce corespundeau mai cu seamă caracteristicilor individuale ale membrilor lor și mai puțin reprezentării formale a unor interese determinate. Ambele partide acceptau cadrul constituțional și reglementările religioase în cadrul cărora își desfășurau activitatea, și amândouă respingeau cu indignare ideea că nu le-ar fi cei mai buni slujitori. Cele două „partide” dezvoltându-se ca „opозиție” față de „guvern”, s-a înrădăcinat astfel tendința de instaurare a unui sistem bipartid. În vreme ce unul dintre aceste partide se afla la guvernare, celălalt i se opunea, însă acum o făcea într-o manieră loială și constructivă. Pe la începutul secolului al XIX-lea, opозиția era considerată un instrument constituțional legitim și o garanție a stabilității guvernului englez. După cum scria A.B. de Moleville, „cu toate acestea există încă, și nici nu trebuie să lipsească, un partid de opозиție în Parlament, drept unic mijloc de-a menține deplina încredere și respectul națiunii față de deciziile adunărilor; această opозиție nu presupune însă scăderea loialității în rândul celor care o exercită”.

În Statele Unite. Formarea partidelor politice nord-americane își are rădăcinile într-o primă experiență comună cu aceea a Marii Britanii, dar care a dobândit trăsăturile sale originale. În cadrul sistemelor de guvernământ din diferitele state, modelate după tiparul englezesc, partidele politice s-au dezvoltat *de facto*, dacă nu și în teorie, înaintea Revoluției. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în Pennsylvania, partidul quakerilor nega că ar fi fost un partid, pretindea că reprezintă totalitatea poporului și îi acuza pe guvernatorul britanic și pe oamenii săi că alcătuiesc un „partid”⁵³. În vreme ce Marea Britanie învăța să împace „opозиția” și formarea de partide cu suveranitatea exercitată de „Rege împreună cu

Parlamentul”, America de Nord se confrunta cu problema de a face compatibile aceste i-nomene cu ideea „suveranității poporului”. Întrucât Constituția întruhipa voința poporului, opoziția organizată se expunea cu ușurință bănuielii de răzvrătire, până în momentul în care s-a putut face în mod deschis distincția dintre opoziția față de constituție ca atare și opoziția din cadrul unei politici legal și concret desfășurate. Factorul cheie în rezolvarea dilemei a fost, ca și în Anglia, obținerea divorțului dintre puterea executivă și „suveran”, indiferent dacă acesta ar fi fost reprezentat de către rege, parlament ori popor.⁵⁴

Dacă pe teritoriile diferitelor state partidele politice s-au ivit încetul cu încetul ca reprezentante ale anumitor interese, la scară națională experiența nord-americană a fost mai asemănătoare cu cea engleză, iar partidele nu s-au închegat drept reprezentante ale unor „interese”, ci drept opoziție față de „guvernământ”. Cel dintâi partid al guvernului a fost în Anglia acela al „Prietenilor Regelui”, iar în Statele Unite – Partidul Federalist al lui Hamilton.

Alexander Hamilton și susținătorii săi nu au încercat în mod conștient să întemeieze un partid politic. Hamilton era din fire „un om de guvernământ”, care dorea să folosească puterea în scopuri foarte concrete și care știa și cum să procedeze. Problema nord-americană a fost de a crea un sistem viabil din elemente și interese incredibil de disparate (orașul și zonele rurale, mica proprietate și economia plantațiilor, interesele armatorilor și ale fabricantilor, deosebirile de religie și de origine etnică), dar și un sufragiu aproape universal, care venea să încorporeze în viața politică a națiunii elemente cu prea puțină experiență și educație în acest domeniu. Structura constituțională, care a stabilit alegeri generale pentru anumite posturi înalte, a condus la recunoașterea necesității unei organizări la scară națională, în vederea

⁵⁴ Pentru o explicație ce lămurește foarte bine încetineala cu care a fost înțeleasă necesitatea existenței partidelor politice, a se vedea Pole, op. cit., pp. 226 și următoarele, unde sînt prezentate problemele existente în statul Massachusetts.

mobilizării tuturor acestor elemente în jurul unei activități politice comune. Partidul lui Hamilton corespundea unui asemenea tip de organizare, conceput nu în termeni de „partid” ci de *leadership*, de „conducere”⁵⁵ și nu admitea necesitatea existenței unei „opoziii”.

Pe măsură ce partidul s-a văzut însă cufundat în mecanismul electoral nu a mai existat o altă soluție decât aceea de a se ajunge la un anumit tip de organizare permanentă, pentru a se putea mânui rețelele de interese locale, de personalități și de relații, cât și pentru a influența opinia publică și a explica politica guvernului. La rândul său, organizarea coerentă și sistematică a sprijinirii guvernului nu a întârziat să conducă la un proces contrariu, anume apariția unei mișcări destinate să facă față dominației federaliștilor. Concentrarea autorității în mâinile guvernului a condus mișcarea de opoziție la promovarea insistentă a idealului lui Thomas Jefferson de a avea încredere în popor și, de asemenea, a principiului „drepturi egale pentru toți și privilegii pentru nimeni”⁵⁶. Odată ce au devenit cunoscute punctele de vedere divergente cu privire la modul în care guvernul interpreta Constituția, opiniile au început să se polarizeze în jurul lor, la aceasta contribuind și interesele materiale ale oamenilor. Cetățenii căutau să sprijine concepția care îi putea favoriza în cel mai înalt grad. Acest lucru nu presupunea însă cătuși de puțin că „opozitia politică” își și căpătase legitimitatea necesară. Un guvern trebuia să fie înlocuit cu altul mai bun, care să nu se abată de la litera Constituției și a te opune acestuia însemna să adopți o poziție rebelă, deoarece un asemenea guvern merita aprobarea tuturor. Numai că, abia atunci când, după victoria lor în alegeri din anul 1801, republicanii au știut să profite de ea cu judecată și cu moderație, a dispărut și

55 Din conducerea sa mai făceau parte ilustrii George Washington și John Adams (nota trad-).

56 În 1791 a luat ființă partidul democrat-republican, ulterior repubăcan, în frunte cu Thomas Jefferson, viitor președinte al SUA (nota trad.).

teama de partide. Opoziția înlocuise guvernul o dată și putea să o mai facă iarăși. Fusesse astfel fixat modelul competiției dintre două partide, la care America avea în cele din urmă să recurgă după numeroase ocolșuri⁵⁷. Datorită structurii constituționale a țării, nu s-a ivit însă și o „opoziție parlamentară” care să i se opună guvernului, dat fiind faptul că nici nu exista un „guvern parlamentar”. Opoziția politică și competiția bipartidă s-au extins astfel, în domeniul luptelor electorale, la scară națională.

În Franța. Evoluția vieții politice franceze a fost cu mult mai complexă și mai turbulentă. În primul rând, Franța era lipsită de o experiență prealabilă Revoluției în materie de guvernare constituțională, în sensul participării adunărilor electivă la îndatoririle guvernării. În al doilea rând, violența Revoluției ca și extremismul – de dreapta și de stânga – căruia i-a dat ea naștere, au avut tendința să polarizeze atitudinile, să facă imposibil compromisul, să identifice dezacordul cu trădarea – fie a națiunii (în contextul războaielor revoluționare) – fie a politicii ideale (după modul în care o concepeau iacobinii). O nouă complicație în zona atitudinilor politice a apărut prin atacul îndreptat împotriva Bisericii, atac implicit atât în Constituția Civilă a Clerului, cât și în măsurile ulterioare de descreștinare, ceea ce a făcut ca problemele credinței să fie aduse în sfera politicului. În contrast și cu Anglia și cu America de Nord, unde evoluția politică s-a desfășurat în epoci de relativă prosperitate, Revoluția și războaiele au scufundat Franța în haos economic, au scos mii (dacă nu milioane) de persoane din ritmul lor normal de viață și au dezlănțuit pasiuni care mergeau de la idealismul sublim la formele cele mai josnice de brutalitate.

Simțământul de a viețui ca într-o fortăreață asediată, într-o perpetuă stare de urgență, nu era în măsură să favorizeze calmul și gândirea rațională atunci când era vorba despre oponenți și despre drepturile lor legale. În

57 Cf W.Nesbitt Chambers, Political Parties in a New Nation. The American Experience 1776-1809, New York, 1963, lucrare de care noi ne-am folosit în mare măsură.

plan teoretic, atât credința în suverana unitatea nelimitată a adunărilor legislative ori în aceea a poporului, cât și identificarea puterii executive cu Convenția în perioada de ascensiune a iacobinilor au conspirat și ele împotriva apariției partidelor. În practică, în vremea monarhiei constituționale s-au constituit grupări care, cu vremea, supraviețuind regimului monarhic, ar fi putut să se transforme în nuclee ale viitoarelor părți de politice. Dar, odată cu fiecare nouă schimbare revoluționară, aveau loc noi fragmentări ale opiniei și se înmulțeau categoriile de „trădători”. Brutalitatea cu care învingătorii îi tratau pe cei învinși (contrarevoluționari „monarhiști constituționaliști, clerici care se încapățâneau să nu depună jurământul pe constituția civilă, brissotieni, hebertiști și dantonieni⁵⁸ și, în cele din urmă, înșiși iacobinii) adâncea diviziunile sociale și politice și întârea adeziunea personală la idealuri cu neputință de atins. În timpul Directoratului, partida iacobinilor a fost proscrisă; guvernul, opoziția, chiar și alegerile au suferit o egală discreditare și nu numai partidele, ci și simpla activitate politică au fost cu totul sufocate de către Napoleon Bonaparte, în folosul propriului său concept cu privire la ordine⁵⁹.

58 Jacques-Pierre Brissot (1754-1793), membru al Convenției, șef girondin; Jacques-René Hébert (1757-1794) substitut al procurorului Comunei din Paris, redactor al publicației *Père Duchesne*, instigator al celebrelor masacre din septembrie 1792 (Prima Teroare), a avut o mare influență asupra Comunei; Georges-Jacques Danton (1759-1794), membru al Convenției, ministru de justiție după 10 August 1792, promotor al creării tribunalului revoluționar, membru al Comitetului Salvării Publice și inspirator al politicii externe a acestuia care, considerând Teroarea drept un mijloc provizoriu de guvernare, a fost acuzat de moderație de către Robespierre — gelos pentru popularitatea sa—și decapitat în 1794. În același an au sferșit pe eșafod și iacobinii susținători până la capăt ai lui Maximilien de Robespierre (1758-1794), membru al Convenției și animator al Comitetului Salvării Publice și al guvernării prin teroare (nota trad.).

59 «Napoleon (În cada de baie): „ O opoziție, ca în Anglia adică? Încă nu am izbutit să pricep ce este bun într-însa...; în Franța nu există decât un singur partid și o singură voință” (1803).» Citat în C.J. Herold, *The Mind of Napoleon*, New York, Londra, 1961.

În anii 1814 - 1815, Franța s-a trezit profund divizată între cei ce priveau către viitor și cei care priveau înspre trecut. Consecințele acestei situații erau nefavorabile atât pentru stabilitatea guvernului, cât și pentru formarea de grupuri și partide înăuntrul sistemului și, în consecință, pentru legitimarea opoziției. În sfera opiniei, inclusiv în aceea a credințelor, exista pentru început un abis între cei dispuși să pună în funcțiune Constituția în vigoare și cei care o respingeau, tratând-o drept o simplă *cartă acordată* (charte octroyde) și nimic mai mult. O nouă complicație a fost reprezentată de nașterea catolicismului politic (care avea să devină o trăsătură distinctivă a politicii tuturor țărilor catolice). Biserica își avea propriile sale idei cu privire la un guvern bun, care nu coincideau în mod necesar cu opiniile politice și sociale ale vreunuia dintre partide. Ca instituție, Biserica se prezentase întotdeauna unită față de lumea seculară, oricare ar fi fost mijloacele utilizate pentru a reduce la tăcere divergențele iscate în sânul ei. De aceea, nu era câtuși de puțin probabil ca un asemenea catolicism politic să faciliteze procesul de legitimare, de vreme ce el transpunea în sfera activității politice concepțiile care îi guvernau viața religioasă și viziunea sa asupra societății. Biserica avea însă și interese seculare de apărat, interese ce puteau să o ajute să-și mențină influența socială - și, dintre acestea, cel mai important era controlul educației. În consecință, Biserica manifesta tendința de a căuta alianța cu forțele politice cele mai apte să-i apere aceste interese. În Franța, asemenea forțe erau mai cu seamă cele de dreapta⁶⁰.

Dat fiind faptul că, începând din anii 1814 - 1815, cea mai mare parte a opoziție franceze fie de dreapta sau de stânga era antidinastică sau anticonstituțională, nu se putea ajunge la un simplu dualism guvern-opoziție deoarece, dacă într-adevăr exista un singur guvern,

⁶⁰ În Franța s-a produs o nouă complicație în anul 1815, o dată cu Actul Adițional al lui Napoleon, care i-a îndepărtat pe anumiți liberali de monarhia carlistă și de reformele sale, pentru a-i atrage de partea unui constituționalism bonapartist hibrid.

opozițiile erau mai multe. Grupările sau partidele de opoziție au fost, de la bun început, exponentele câtorva curente ideologice mai mult sau mai puțin identificate cu interese sau valori bine determinate. Din acest motiv, în Franța evoluția politică a condus la un sistem aflat la distanță de acela bipartid, ale cărui baze fuseseră puse în Marea Britanie și în America. Fragmentarea opiniei a îndepărtat grupările politice franceze de la obiectivul direct de obținere a puterii, orientându-le către scopul negativ de a doborî guvernul și a ține reforma constituțională ori schimbarea regimului. Partidele manifestau tendința de a sublinia atât deosebirile dintre ele, cât și deosebirile în raport cu guvernul, negociind totodată doar cu acelea care aveau o ideologie asemănătoare, atunci când se ivea posibilitatea de a participa la guvernare. Cum guvernul însuși era alcătuit dintr-un mozaic de interese divergente aflate într-o precară armonie temporară, partidele pe cale de-a lua ființă nu ofereau câtuși de puțin imaginea unei „alternative la guvernare”, ci reprezentau doar expresia directă a unor anumite ideologii, credințe și interese, cu care se putea alcătui un nou guvern, uneori în asociere cu vreuna dintre grupările, cu care se combinaseră în vederea răsturnării guvernului anterior.

În acest mod, la începutul secolului al XIX-lea, în zorii epocii care avea să vadă instituțiile parlamentare răspândindu-se în întreaga Europă și chiar dincolo de fruntariile sale, s-au ivit două modele de bază pentru ele. Atât teoria „Regelui cu Parlamentul” din Anglia cât și aceea a suveranității poporului din America de Nord conduseseră în practică la dezvoltarea unui partid de opoziție, unit împotriva fracțiunii aflate la putere și care părea să ofere o alternativă de guvernare înăuntrui cadrului constituțional în vigoare. În afară de aceasta, atât partidul de guvernământ cât și opoziția erau interesate de putere, doreau să guverneze. În Franța, conflictul dintre suveranitatea conducătorului statului și suveranitatea poporului (ce a durat până la Constituția adoptată la 1875,

cu un scurt interval între anii 1848 - 1850, perioadă în decursul căreia a fost proclamată suveranitatea poporului) a dat naștere unui sistem multipartid alcătuit din formațiuni fără legătură între ele, ce își propunea mai mult să servească principii, credințe și interese decât să ofere o alternativă la guvernare.

Progresele instituționalizării opoziției în Europa secolului al XIX-lea

Extinderea sistemelor de guvernare parlamentară în majoritatea statelor europene este un fenomen al secolului al XIX-lea. Gradul de stabilitate al sistemului și, în consecință, măsura în care opoziția se vedea instituționalizată, depindeau de două tipuri de factori: organizarea socială și economică și cultura politică a fiecărei societăți în parte și formele legale sau, cu alte cuvinte, sistemul de instituții în vigoare în societatea respectivă.

Funcționarea, pe durata Revoluției Franceze, a instituțiilor despre care se presupunea că întrupează suveranitatea poporului, monarhia Cartei, exemplele oferite de Marea Britanie și de America de Nord, ca și supraviețuirea, inclusiv în Franța napoleoniană, a principiului că legitimitatea ia naștere din consensul popular au contribuit cu tărie la crearea unui climat politic de așteptare, de speranță, conform căruia ar fi fost de-ajuns să fie reformate instituțiile politice ale unui stat pentru a se deschide o nouă eră de libertate. Marea răspândire a ideilor, odată cu apariția unei ziaristici de înaltă calitate și cu sporirea editării de cărți, au făcut să crească enorm forța crezurilor politice. Drept rezultat, unii oameni care, într-o altă conjunctură, s-ar fi mulțumit să acționeze în sânul unei „opoziții legale” s-au văzut împinși de la spate să apuce calea revoluției pentru a întemeia instituții pe care dezvoltarea socială și economică a țărilor lor era incapabilă să le susțină, provocând astfel recurgerea la forță din partea apărătorilor ordinii stabilite. Un exemplu de acest fel a fost Constituția liberală spaniolă din anul 1812, elaborată de către o minoritate pentru o

societate încă impregnată de structura socială a vechiului regim, încă legată sufletește de acele *fueros* proprii, divizată de puternice simțăminte de patriotism regional și profund religioasă. Respingerea Constituției, în anul 1814 și încă o dată în anul 1823 (după expediția militară franceză –, ca și recurgerea la războiul civil pentru rezolvarea conflictelor sociale și politice, au demonstrat că societatea spaniolă nu era încă îndeajuns de articulată pentru o formă de guvernare ce pretinde acceptarea valorilor pe care se bazează, ruptura cu vechile obiceiuri de deferență față de notabili și de instituții și, în simpli termeni aritmetici, necesitatea unui număr suficient de mare de persoane pregătite din punct de vedere tehnic spre a face să funcționeze noile instituții, ca și a unei baze economice capabile să subvenționeze asemenea cheltuieli. Abia odată cu Constituția din anul 1875 s-a văzut înfăptuită patetica speranță a liderului liberal Práxedes-Mateo Sagasta ca „fiecare partid să își fie sieși de folos și să aștepte liniștit să-i vină rândul să guverneze”⁶¹; chiar și atunci, un asemenea lucru nu a fost posibil însă decât prin falsificarea sistematică a sufragiului. Cu toate acestea, în perioada anilor 1875 – 1923 s-au putut observa semnele că prindea rădăcini în țară un sistem bipartid, în care opoziția politică își manifesta rolul său legitim⁶².

Un al doilea factor, care a făcut să sporească în intensitate lupta politică și a supus formele existente de opoziție unor presiuni pe care acestea s-au dovedit uneori incapabile să le suporte, a fost Revoluția Industrială, cu lenta dar profunda ei ameliorare a nivelului de viață a unei mari părți a populației din țările asupra cărora și-a exercitat înrăurirea. În timp ce Revoluția Franceză de la 1830 poate fi considerată limitată la cereri de schimbare în structura politică, Revoluția de la 1848 a reflectat

61 Citat de V. Kiernan, *The Revoluion of 1854 in Spanish History*, Londra, 1966, p. 184.

62 Portugalia oferă un alt exemplu pentru aceeași problemă, iar dificultatea de a alipi Regatul Neapolelui la Regatul Unit al Italiei ilustrează și ea acest divorț dintre idealuri și realitate.

presiunea for (clor sociale asupra unor instituții politice care nu corespunseseră speranțelor tot mai multor oameni. Partidele care alcătuiau opoziția nu erau capabile să exprime necesitățile unei societăți din ce în ce mai politizate, iar cei excluși din procesul politic învățaseră că acapararea puterii era singurul mod de a-și atinge obiectivele sociale. Anglia a scăpat de acest gen de presiuni prin măsuri ca reforma parlamentară⁶³ sau abrogarea legilor asupra cerealelor⁶⁴. Prin aceasta, opoziția extraparlamentară, chiar dacă ajungea în unele cazuri să frizeze activitatea ilegală, nu a atins niciodată proporții cu adevărat revoluționare. Complicata moștenire ideologică a Franței a condus la interludiul alcătuirii unui guvern aflat, în mod teoretic, „deasupra partidelor” și anume acela al lui Napoleon al III-lea; necesitatea instituționalizării regimului său pentru a putea să dureze, l-a determinat însă pe împărat să recunoască inevitabilitatea reactivării vieții politice și l-a condus, după un număr de succesive reforme moderate, la instituirea Imperiului Liberal care, deși de scurtă durată, a resuscitat principiul opoziției legitime⁶⁵.

O nouă complicație care a venit să se interpună în calea evoluției opoziției politice din multe țări europene a fost aceea a apogeului naționalismului. În Europa secolului al XIX-lea s-au ivit, în general, trei forme de naționalism, care au pornit să facă presiuni asupra instituțiilor politice, atât constituționale cât și autocratice: mișcările de independență (răscoalele din Grecia și din Principatele

63 The Reform Bill din 1832 a dublat numărul electorilor și, prin sporirea numărului de locuri pentru centrele industriale și acordarea de locuri Irlandei, Scoției și Țării Galilor, a crescut rolul Camerei Comunelor (notatrad.).

64 The Comlaws, adoptate în 1815, interziceau importul de cereale, în scopul menținerii prețurilor; au fost abolite în anul 1846, momentul culminant al triumfului laissez-faire-ului și liberalismului clasic (nota trad.).

65 Cf. (cu) lucrările esențiale ale lui T. Zeildin, *The Political System of Napoleon III*, Londra, 1958 și Emile Ollivier and the Liberal Empire of Napoleon III.

Dunărene), uneori asociate și cu cereri de unificare națională (răscoalele din Milano și din Venetia împotriva Austriei, ca și cea din Polonia, îndreptată în primul rând împotriva

Rusiei, însă cu speranța de a isprăvi cu împărțirile); mișcările de reunificare (Germania și Italia) și cererile de autonomie, ca în cazul Ungariei, Irlandei și Cataloniei⁶⁶. Dat fiind faptul că din punctul de vedere al conducătorilor și al guvernelor (oricare ar fi fost orientarea lor), naționalismul părea să atace înseși bazele statului-națiune existent, orice mișcare de opoziție naționalistă tindea, desigur, să fie considerată ca răzvrătire. În acest mod, o mare parte din terenul pe care opoziția politică îl câștigase în stima publică ca metodă legitimă de exprimare a deosebirilor de opinie a început să fie pierdut atunci când anumite forme de naționalism au ridicat pretenția să utilizeze canalele opoziției politice. Cu cât recurgeau guvernele la măsuri represive împotriva naționaliștilor, cu atât mai tare s-au văzut aceștia din urmă, până și cei mai loiali dintre ei, împinși către activități ilegale. În afară de aceasta, partide apropiate prin pozițiile lor politice, sociale și economice, puteau acum să se găsească profund divizate în problema națională. Un exemplu clasic este aici cazul imperiului multinațional al Austriei, care nu a izbutit să găsească soluția constituțională satisfăcătoare pentru aplanarea tensiunilor sale naționaliste. Drept rezultat, atât înainte cât și după faimosul *Ausgleich* din anul 1867, opoziția politică și naționalistă erau atât de inextricabil împletite laolaltă în înfruntarea dintre ele și confruntarea cu guvernul, încât nu puteau fi considerate „loiale” în sensul pe care noi îl acordăm aici acestui termen. Chiar dacă multe dintre aceste partide au acționat ca opoziții „loiale” în anumite momente ale istoriei lor, scopurile ultime pe care le urmăreau erau incompatibile cu acordul încheiat și au dus, în mod inevitabil, la distrugerea

⁶⁶ Aici facem abstracție de ceea ce am putea considera a fi o a patra formă de naționalism, naționalismul imperialist, intruct în acest caz este vorba, de obicei, despre mișcări patronate de către guverne.

monarhiei dualiste.

Acolo unde se găsea deja constituită, opoziția politică din secolul al XIX-lea, bazată pe un sufragiu restrâns numeric, s-a văzut hăituită din ce în ce mai tare de către straturile sociale excluse din jocul politic. Numărul redus al electoratului (250.000 de alegători în Franța lui Ludovic-Filip, 300.000 în Marea Britanie de după reforma parlamentară, 250.000 în Italia reunificată după anul 1861) se reflecta în mod obligatoriu în libertatea redusă de acțiune a opoziției. În chip inevitabil, una dintre funcțiunile sale a ajuns a fi aceea de a exercita presiuni în favoarea amplificării numerice a sufragiului, ceea ce i-ar fi sporit posibilitățile de a parveni la guvernare. În măsura în care sufragiul se extindea, uneori prin lucrarea opoziției parlamentare, alteori prin acțiunile organizațiilor extraparlamentare, se modificau; i natura și funcțiile partidelor politice. Odată cu adoptarea sufragiului universal masculin, și-a făcut apariția partidul politic de masă care înlocuia rețeaua de mici grupări, bazate pe publicații periodice, cluburi sau case nobiliare, ce fuseseră unite până atunci doar prin necesitatea pregătirii bătăliilor electorale. Partidul de masă adoptă structuri permanente cu caracter național și își recrutează partizanii fie prin afiliere directă cu plata unor cotizații, fie prin încorporarea sau federalizarea unei întregi game de organizații mai mici: cooperative, societăți de binefacere, membri ai corpului didactic, syndicate... Sufragiul universal masculin a condus într-un mod foarte direct la dezvoltarea unor partide de opoziție – sau măcar străine de problemele guvernului –, legate intim de interesele concrete ale unui grup economic îndeajuns de mare și de coerent pentru a căpăta denumirea de clasă socială: acesta a fost cazul social-democraților din Germania, al laburiștilor din Marea Britanie, ca și al diverselor partide agrariene din Europa de Răsărit sau al partidelor confesionale, nu mai puțin bine organizate, cum ar fi Partidul de Centru german ori Partidul catolic olandez. (Evoluția din Rusia a fost cât se poate de originală. Partidele politice existaseră cu mult

Înainte de a fi putut funcționa o opoziție și, în realitate, ele luaseră naștere tocmai pentru a o putea face să ia ființă. Partidul Socialist Revoluționar, întemeiat la începutul secolului al XIX-lea, avea pretenția să fie un mare partid țărănesc și «într-adevăr, atunci când, în cele din urmă, a izbutit să se înfățișeze în mod deschis în lupta electorală, a găsit o largă audiență prin târguri și pe la sate. Partidul Social-Democrat a fost și el mai întâi clandestin, recrutându-și aderenții din rândul păturilor muncitorești din mediul urban și al *intelligenței*, iar cea dintâi mișcare politică liberală organizată a fost întemeiată în exil.)

Instituțiile politice din Anglia, Franța și America de Nord au servit drept model celorlalte țări, unde s-au ivit tot soiul de variante datorate circumstanțelor locale. Anumite elemente ale sistemului parlamentar modern au dovedit atunci că sunt mai necesare decât altele pentru instituționalizarea opoziției parlamentare. Acel *Verfassungstaat* prusian din anul 1850, cu un sistem parlamentar care era foarte departe de a fi complet, este un bun exemplu. În Prusia, opinia publică exista ca forță politică (fie că ne plac sau nu opiniile pe care le susținea). Exista o Adunare reprezentativă – chiar dacă aceasta era dinainte dominată de către marea proprietate, prin intermediul împărțirii în trei *curia* bazate pe capacitatea de a plăti impozite a contribuabililor – și erau organizate alegeri indirecte; domnea norma majorității și miniștrii erau într-o oarecare măsură responsabili în fața Camerei, investită și ea cu inițiativă legislativă, chiar dacă suveranitatea rezida în persoana monarhului. În cadrul acestui sistem constituțional limitat, Partidul Liberal prusac și-a demonstrat capacitatea de a acționa ca opoziție sistematică și legitimă atunci când s-a opus reformelor militare ale regelui Wilhelm I, din anii 1861 – 1866; acest partid și-a continuat opoziția sistematică în perioada când Bismarck a fost prim-ministru și l-a silit pe acesta din urmă să descopere subterfugiul constituțional ce îngăduie unui guvern ca, odată aprobat un impozit, să continue să-l perceapă în mod indefinit, fără necesitatea unor noi

autorizări. Chiar și dacă victoria Prusiei asupra Austriei din anul 1866 i-a făcut pe mulți liberali să-l ierte pe Bismarck, legitimitatea poziției adoptate de opoziție a fost pe deplin recunoscută atunci când s-a admis necesitatea de-a se isprăvi cu perioada „guvernului neconstituțional”, prin aprobarea unei legi⁶⁷ cu privire la indemnitate⁶⁸.

În mod similar, Constituția imperiului german limita puterile Reichstagului ales prin sufragiu universal masculin, însă, în ciuda acestui fapt, însuși propriul mecanism parlamentar a ajuns să instituționalizeze opoziția. În jocul acesta de automatisme, chiar

Bismarck a ajuns, în anii 1878 - 1879, să treacă de la Național Liberali la Partidul Centrului Catolic, care luase naștere tocmai pentru a se opune faimoasei sale *Kulturkampi*.

Am încercat mai sus să distingem etapele și caracteristicile instituționalizării opoziției politice în Marea Britanie, Franța și America de Nord, ca și extinderea - cu multiplele sale devieri - a modelului acestei instituții politice în Europa și America. Unul dintre elementele esențiale ale procesului pare să fi fost apariția unei opinii publice articulate, cu canale de exprimare eficiente și cu un grad de libertate îndeajuns de mare pentru a-i permite să exprime majoritatea ideilor și idealurilor diverselor sectoare ale societății. Un alt aspect important a fost apariția unui sistem de reprezentare care acorda prioritate individului în raport cu averea și se îndepărta de vechiul concept al reprezentării intereselor corporatiste; un al treilea a fost reprezentat de formarea de grupări politice și, mai târziu, de partide loiale cadrului constituțional în limitele căruia operau până într-un asemenea punct, încât

67 Nu e cazul să judecăm aici moralitatea politiciii a legii. Ceea ce ne interesează în acest context este admiterea faptului că opoziția a avut dreptate și Bismarck a greșit în interpretarea Constituției (nota ed. sp.).

68 Lege specială prin care Parlamentul li scutește de responsabilitate pe miniștri sau pe alți înalți funcționari publici pentru acte nelegitime îndeplinite în interesul—real sau presupus—al statului. Denumirea și practica acestei legi derivă din Bill of Indemnity din Marea Britanie.

fiecare reformă a sistemului era privită prin prisma mijloacelor constituționale și revoluționare. În ultimă instanță, o mare însemnătate a avut-o realizarea acordului asupra procedurilor, care includea acceptarea deciziilor majorității, supuse unor limitări datorate recunoașterii drepturilor și intereselor minorității. Toate aceste elemente s-au combinat pentru a reforma și a revitaliza instituția ce făcea posibilă funcționarea unei opoziții politice, adică adunarea reprezentativă.

Adunările reprezentative au trecut și ele prin diverse etape înainte ca opoziția politică să se fi putut dezvolta în sânul lor. În prima sa fază, adunarea în întregul ei funcționa ca opoziție față de putere, veghind asupra abuzurilor acesteia și frânându-i-le, însă fără a reclama și fără a-i fi încă acordate responsabilități în cadrul sarcinilor executive. Cea de a doua etapă se reflectă foarte bine în experiența engleză posterioară anului 1688: în vreme ce puterea executivă s-a confundat cu monarhul, potențială opoziție parlamentară s-a văzut sfâșiată între vechile și noile teorii cu privire la adevărata sa funcțiune, teorii dezbătute zi de zi și împinse până la nivelul luptei politice. Pe măsura creșterii distanței dintre suveran și puterea executivă, care ajungea a fi considerată drept o emanație a Parlamentului, transformându-se astfel în „guvern parlamentar”, opoziția s-a cristalizat spre sfârșitul secolului al XVIII-lea ca alternativă la guvernare și ca reprezentantă a opiniilor, intereselor și valorilor neincluse în structura guvernului.

Există, pe de altă parte, trăsături proprii sistemului parlamentar modern, care au jucat pe plan istoric un rol minim sau chiar inexistent în dezvoltarea opoziției politice. În primul rând, opoziția nu are nevoie să fie recunoscută în documente constituționale. Într-adevăr, opoziției nu i s-a acordat un certificat legal de naștere decât arareori și numai foarte recent. Pentru procedeele politice britanice este semnificativ faptul că existența Șefului Opoziției nu a fost recunoscută în mod formal până în anul 1937.

Odată cu recunoașterea oficială a primului ministru

în calitate de Șef al Guvernului Maiestății Sale.

Opoziția politică poate, în plus, să existe și fără necesitatea de a se fi rezolvat problema dacă suveranitatea rezidă în popor, în adunarea reprezentativă ori în amândouă, sau în Coroană împreună cu Parlamentul, atâta vreme cât există o distincție clară între puterea executivă și ultimul depozitar al suveranității. (În Marea Britanie suveranitatea rezidă în Coroană împreună cu Parlamentul; în America de Nord s-a declarat cu toată fermitatea că ea rezidă în popor; în Franța chestiunea a rămas nedecisă până în anul 1875, chiar dacă opoziția politică figurase sporadic în sistemul politic francez înainte de această dată⁶⁹). Opoziția poate, de asemenea, să funcționeze fără un sufragiu amplu sau universal. Forma sufragiului, alterând caracterul partidelor politice, a afectat mai mult funcționarea opoziției odată instituționalizată decât însăși evoluția sa prealabilă. Nici măcar responsabilitatea față de propriul electorat, drept consecință a sistemului mandatului imperativ, nu a avut relevanță în privința acestui aspect, chiar dacă a fost în unele ocazii dăunătoare, reducându-i centrului capacitatea de a decide.

Ca instituție, opoziția politică s-a dezvoltat ca reacție față de guvern și în consecință reflectă într-o oarecare măsură caracterul acestuia, chiar dacă este lipsită de puteri și are funcții mai limitate. Opoziția nu are acces la mașinăria guvernamentală și nu poate opera numiri în posturi. Arma sa principală a fost opinia publică, căreia i-a și datorat, în mare măsură, existența. Odată cu apogeul

69 Canada a acordat pentru întâia oară un salariu „Șefului Opoziției” în anul 1905. Cel dinții document constituțional în care se vorbește despre opoziție pare a fi Actul Africii de Sud din anul 1909. De bună seamă, un lider oficial al opoziției, în maniera britanică, nu poate exista decât în cadrul unui sistem predominant bipartid, deoarece în alte cazuri funcția sa este pusă în umbră de către liderul unui anumit partid. Cf. Dean E. McHenry, „Formal Recognition of the Leader of Opposition in Parliaments of the British Commonwealth”, *Political Sciences Quarterly*, LXIX, nr. 3, 1954. În unele sisteme multipartidiste, recunoașterea oficială adoptă forma subvenționării partidelor politice, așa cum se întâmplă în Germania Federală.

sistemului parlamentar din secolul al XIX-lea, ea s-a transformat într-o trăsătură intrinsecă a panoramei politice. Până la ce punct ea continuă să reprezinte și astăzi același lucru, rămâne să examinăm în continuare.

OPOZIȚIA PARLAMENTARĂ

În capitolul anterior am încercat să descoperim modul în care opoziția politică a ajuns să se transforme într-o instituție organică⁷⁰ și indispensabilă⁷¹ în cadrul evoluției sistemului parlamentar din Europa occidentală și din America de Nord în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea. Am mai văzut și-cunr procesul de instituționalizare al statului parlamentar s-a repetat mai târziu în alte țări, cu inevitabilele-i variante de formă și de ritm și că, acolo unde s-a statornicit și s-a dezvoltat un asemenea tip de state, ele au urmat modele foarte asemănătoare și, mai cu seamă, au reprodus interrelația caracteristică dintre parlament, instituția centrală a sistemului, și opoziție, complementul său absolut necesar. Am putea deci, în acest sens, să vorbim despre „opoziția parlamentară” tot așa cum vorbim despre un rege domnind împreună cu parlamentul ori despre un cabinet ministerial parlamentar.

În ciuda spațiului limitat, vom încerca acum, în acest capitol, să examinăm ce soartă are astăzi opoziția parlamentară acolo unde ea se găsește pe deplin instituționalizată. Regimurile parlamentare moderne au început să se statornicească în Europa și în

70 „L'état c'est l'ensemble organique d'institutions d'une communauté historique. Il est organique par le M que chaque institution présupposent supporte toutes les autres en vue de son propre fonctionnement, et que par leur fonctionnement chaque institution est présupposée et supportée par les autres.” (Statul reprezintă ansamblul organic de instituții ale unei comunități istorice. El este organic, prin faptul că fiecare instituție tn parte le presupune și le sprijină pe toate celelalte tn scopul propriei sale funcționări și că, prin însăși funcționarea lor, celelalte instituții o presupun și o susțin.) Eric Weil, Philosophie politique, Paris, 1966.

71 A se vedea André Mathiot, The British Political System, Londra, 1958.

America de Nord acum vreo două sute de ani și, de atunci încoace, ele au supraviețuit revoluțiilor, restaurațiilor și războaielor, ceea ce înseamnă un adevărat simptom de vitalitate intrinsecă. Odată recunoscută însă capacitatea lor de supraviețuire, problema este acum de a vedea în ce chip au funcționat și, mai cu seamă, cum funcționează ele astăzi; pentru că, după opinia detractorilor lor, faptul că asemenea regimuri au supraviețuit vreme de două sute de ani nu dovedește implicit că au să dureze întotdeauna și nici că au făcut vreun bine supraviețuind. Focul criticii se îndreaptă astfel în egală măsură contra ambelor elemente ale relației pe care noi o considerăm aici esențială pentru funcționarea statului pluralist constituțional și anume: parlamentul și opoziția.

În perioada interbelică, valoarea intrinsecă a parlamentelor și a opozițiilor, ca și utilitatea lor ca elemente de bază ale unui sistem politic au fost negate atât de partidele de dreapta cât și de acelea de stânga. Unul dintre puținele puncte comune ale comuniștilor și fasciștilor a fost necesitatea abolirii sistemului parlamentar. Pentru naziști, parlamentele nu însemnau nimic altceva decât una dintre acele curse grosolane îndărătul cărora evreii manipulau națiunile, le înăbușeau autenticele instituții politice și moduri de viață și le șubrezeau energiile; pentru comuniști, ele reprezentau ingenioasa fațadă la adăpostul căreia burghezia și monopolistii exploatau masele și luptau pentru a-și impune interesele, conduceau statul și împiedicau apariția formelor apolitice de organizare, proprii unei societăți fără clase. Cu toate acestea, de vreme ce parlamentele tot existau, ambele mișcări le utilizau cu prisosință drept platforme de propagandă, paravane pentru organizații de tip frontist și mijloc de a submina sistemul dinlăuntru! lui.

La încheierea celui de al doilea război mondial, aceste parlamente, aparent condamnate, au reînceput să crească în ochii publicului. Victoria aliaților a servit drept confirmare a meritelor politice și a viabilității unui sistem

care îngăduise Marii Britanii și Statelor Unite să mobilizeze energiile naționale pentru purtarea războiului, fără ca pentru aceasta să-și sacrifice libertatea. În plus, o cunoaștere din ce în ce mai exactă a rezultatelor obținute de sistemul sovietic – nu numai în Rusia ci și în statele Europei de Est incluse în sfera sa de influență – a contribuit la sporirea prestigiului sistemului parlamentar. El continua să fie, pentru a-l parafraza pe Winston Churchill, J mai prost sistem politic cu excepția tuturor celorlalte.

Acest nou apogeu al sistemului parlamentar și al instituției opoziției politice nu presupunea însă și faptul că inadapările, vizibile încă din anii '30 și '40, ar fi fost depășite. Ba chiar, în multe privințe, ele deveniseră încă și mai vizibile, pentru un număr și mai mare de persoane ca înainte. De aceea, atât politicienii cât și politologii au început să fie tot mai interesați de prezentul și viitorul „opoziției parlamentare”. Și aceasta inclusiv în Marea Britanie, leagănul însuși al instituției, unde primul ministru de pe atunci, laburistul Harold Wilson, a atras atenția asupra problemei, în primăvara anului 1966. După opinia sa, Partidul Conservator, aflat în opoziție, se dovedea atât de lipsit de țeluri de viitor, lipsit de un adevărat program alternativ, încât se simțea obligat să se întrebe foarte serios dacă opoziția continua să mai aibă vreun rol de jucat. Observațiile sale, nu într-un totu dezinteresate, au provocat răspunsul imediat al lui Edward Heath, pe atunci lider al Opoziției, care și-a mărturisit încrederea în această instituție și în menținerea eficacității sale în mâinile conservatorilor. Cu toate acestea, opiniile sale nu au fost împărtășite pe deplin de politicieni intelectuali ca Iain MacLeod și Jo Grimond și, în curând, aii intervenit în dispută comentatori politici cunoscuți – în pagini ale ziarelor *The Times*, *The Guardian* și *Daily Telegraph* –, ca și reputați comentatori de televiziune. În acest mod, opinia publică britanică a ajuns să ia cunoștință – ca, mai înainte, cea din Franța, Germania federală, Italia și Statele Unite – de faptul că nici măcar în Marea Britanie lucrurile nu

mergeau chiar atât de bine cu acea instituție particulară a sistemului parlamentar care este Opoziția Maiestății Sale.

S-a stabilit astfel o legătură între politicienii occidentali și acei politologi care, deși deplâng această stare de lucruri, nu își ascund îngrijorarea față de scăderea treptată a rolului opoziției în democrațiile liberale⁷².

Largi sectoare ale opiniei publice contemporane sunt sceptice, atunci când nu devin de-a dreptul pesimiste, în privința eficacității parlamentului și a opoziției parlamentare. Oficialități comuniste, atât sovietice, cât și chineze și cubaneze au proclamat că reprezentarea politică, chiar și atunci când apare ca rezultat al conflictului dintre clase, este condamnată și va fi în mod inexorabil abolită odată cu triumful societății fără clase și apolitice. Reprezentanți din țările lumii a treia afirmă că parlamentele și, îndeosebi opoziția politică, sunt inadecvate necesităților noilor societăți aflate în căutarea progresului industrial și tehnologic și că, în orice caz, „modelul Westminster” este numai expresia unei culturi și a unei epoci anumite. Chiar și în sânul lumii occidentale au fost exprimate serioase îndoieli cu privire la utilitatea statului parlamentar în epoca protecției sociale, a planificării statale și a ciberneticii. Atât unii reprezentanți ai cercurilor de afaceri cât și ai mișcării sindicale britanice și-au manifestat disprețul față de activitățile tradiționale ale parlamentului.

În scopul de a merge cât mai direct cu putință până în miezul problemei, ne vom concentra analiza asupra celor șapte critici principale pe care științele politice contemporane le-au adus actualului-mod de funcționare al opoziției politice, cu alte cuvinte, asupra căilor și

72 De acest „declin al opoziției” s-a ocupat Otto Kirchheimer într-un articol publicat în Social Research în vara anului 1957, pp. 128-156 și reprodus în Legislative Behaviour, de către John W. Wahl și Heinz F. Eulau, Free Press of Glencoe, 1960, ca și în „Germany: The Vanishing Opposition”, Political Opposition in Western Democracies, editată de Robert A. Dahl, Yale, 1966, pp. 236-259.

tendințelor care ar putea să conducă la lichidarea ei⁷³. Aceste critici sunt următoarele:

1) în principalele democrații occidentale, opoziția politică acceptă, cel puțin în practică, sistemul pe care guvernul își bazează legitimitatea. Nu ar trebui oare ca opoziția să pună în discuție sistemul înăuntrul căruia funcționează?

2) în parte, din cauza acestei acceptări resemnate, opoziția a îngăduit în ultima vreme ca politica să ia locul ideologiei. Ea trebuie să continue, deci, cu atitudinea sa pragmatică sau, dimpotrivă, să își asume până la capăt consecințele care decurg din valorile pe care le promovează?

3) în multe state parlamentare în care instituțiile politice funcționează așa cum se cuvine opoziția pare incapabilă să atragă de partea sa majoritatea electoratului și are de înfruntat riscul de a nu depăși niciodată stadiul exprimării opiniilor unei minorități în continuă scădere. Va putea oare supraviețui opoziția unei asemenea monopolizări electorale?

4) Majoritatea opozițiilor parlamentare arată astăzi că acordă preferință tehnicilor consensului în defavoarea acelora de strictă competiție. Este, așadar, consensul un factor de atrofiere a opoziției?

5) Aproape pretutindeni, noile mijloace de comunicare în masă au creat noi centre de dezbatere politică și acestea sunt pe cale să demonstreze că sunt mai populare și că au o mai mare influență asupra opiniei publice decât arena tradițională a opoziției politice, adică parlamentul. Oare a fost atrasă atenția opiniei publice de către un alt tip de dezbatere decât aceea, tradițională, dintre guvern și opoziție?

6) în majoritatea statelor parlamentare, activitatea de anvergură a guvernului în domeniul protecției sociale și al planificării pe termen lung a atras după sine o reacție,

⁷³ Se cuvine a fi comparate cu cele șase caracteristici ale „opozției nord- americane” pe care le indică Robert A. Dahl în articolul său cu același titlu din Political Opposition, pp. 236-259.

ba chiar și o rapidă expansiune a grupurilor de interese, ca și a contactelor lor directe cu guvernul. Pot astăzi aceste grupuri de presiune și de interese să facă abstracție de organele parlamentare de opoziție politică și prin aceasta să le eclipseze?

7) Pretutindeni în lume guvernele se dezvoltă și capătă din ce în ce mai multă forță. Presupune oare aceasta o diminuare paralelă a opoziției?

Se cuvine să spunem câteva cuvinte cu privire la trei limite majore ale analizei noastre. Înainte de toate, aceste șapte chestiuni, chiar dacă sunt tratate pe larg, vor fi departe de a epuiza aspectele esențiale ale evoluției actuale a opoziției, astfel încât am fost nevoiți să ometem multe altele. În al doilea rând, exemplele noastre se vor referi în principal la șapte dintre statele parlamentare existente după cel de-al doilea război mondial: Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Franța, Italia, Suedia, Israel și Germania occidentală. Fără îndoială că pot fi trase concluzii foarte valoroase din experiența opoziției parlamentare din Elveția, Belgia, Olanda, Norvegia, Finlanda, Austria, Islanda, Turcia, Japonia și din multe alte țări. Dacă ne referim la ele ceva mai puțin frecvent, o facem datorită faptului că datele din aceste state nu aruncă o lumină la fel de puternică asupra întrebărilor care își așteaptă răspunsul. Și, în ultimul rând, chiar dacă situația opoziției parlamentare nu poate face abstracție de situația parlamentului în general și viceversa, primele trei întrebări încearcă să semnaleze defecte în funcționarea opoziției însăși, iar celelalte patru reflectă lipsuri în funcționarea generală a sistemului parlamentar, din care opoziția face parte integrantă. De aceea, oricât de arbitrar ar fi acest lucru – chiar dacă este inevitabil –, ne-am hotărât să abordăm numai primele trei, lăsându-le pe celelalte patru să fie incluse în chestiunea mai amplă privind succesul sau eșecul sistemului parlamentar în lumea contemporană.

Ar trebui ca opoziția să sfideze sistemul?

Pentru multe persoane ideea că opoziția politică din

democrațiile occidentale este „loială”, că este fundamentală pentru însăși existența ei loialitatea față de sistemul care o adăpostește înăuntrul său și îi garantează funcționarea, presupune o contradicție cu însăși noțiunea de opoziție⁷⁴. O opoziție – gândesc aceste persoane – nu ar trebui să se limiteze doar să vocifereze fără odihnă împotriva programului și a metodelor guvernului, ci să se conformeze atât de des citatelor cuvinte ale lui sir Toby: „și cum dai cu ochii de el, trage sabia, și, după ce tragi sabia, înjură-l de toate alea”⁷⁵. După opinia lor ar trebui, de asemenea, ca opoziția să se simtă liberă de a pune neîncetat în discuție înseși fundamentele sistemului, pentru a testa faptul dacă principalele sale instituții lucrează în mod satisfăcător, dacă se cuvine chiar ca ele să funcționeze în continuare în forma lor actuală, ba chiar dacă nu trebuie să și dispară. Astfel, orice opoziție ar trebui să fie capabilă de a-și pune în valoare propria concepție despre societatea politică, societate cu totul diferită de cea existentă. Ar trebui chiar ca propria ei societate ideală să poată contrasta cu aceea în vigoare. Conform acestei poziții mai intransigente nu trebuie pierdută niciodată din vedere obligația de a pune în discuție întregul sistem și de a i se opune în numele altuia mai bun.

Viziunea mai puțin intransigentă asupra rolului opoziției este tipică pentru sistemele bipartide. În cadrul sistemului bipartid, îndeosebi în Marea Britanie și în Statele Unite ale Americii, fiecare partid își joacă rolul de opoziție „loială” sau „normală” față de celălalt și acționează ca alternativă la guvernare. R. Dahl este autorul care, din acest punct de vedere, împarte opoziția nordamericană în „normală” sau principală și marginală

⁷⁴ A se compara cu dificultățile întâmpinate în Franța în perioada monarhiei cartiste pentru a se ajunge la conceptul unei opoziții loiale, în epoca în care ceea ce se punea în discuție nu era numai sistemul politic, ci însăși forma regimului.

⁷⁵ Shakespeare, A douăsprezecea noapte, actul III, scena a IV-a, București, Editura Minerva (col. B.P.T.), 1981, p. 91.

sau „anormală”⁷⁶. După părerea lui, în Statele Unite, opozițiile normale „urmăresc scopuri limitate care nu pun în mod direct în discuție nici marile instituții și nici sistemul existent de credințe politice”. Marele defect al politicii nord-americane contemporane ar fi că urmărirea consensului, întotdeauna o tendință subiacentă spiritului și metodelor sale, a ajuns să devină prea copleșitoare (așa cum s-a întâmplat, deși din motive diferite și în alte democrații contemporane, mai cu seamă în Germania occidentală). Primatul pe care îl acordă partidele parlamentare consensului face ca multe probleme de un interes arzător să trebuiască a-și găsi canale și organe de exprimare străine mediului parlamentar (presa și alte mijloace de comunicare în masă, intelectuali și universități, grupuri rasiale și religioase etc.).

În afară de aceasta, dat fiind faptul că multe dintre aceste probleme pot să conducă la ceea ce în dreptul american sunt considerate încercări de a răsturna guvernul, ele au tendința să fie puse de către opozițiile anormale, definite de către Dahl ca fiind acelea „dispuse să sfideze legile naționale, să pună în discuție legitimitatea uneia sau mai multor instituții, inclusiv să recurgă la violență individuală sau colectivă... Există, și probabil că au existat întotdeauna, nord-americani care resping unele sau cea mai mare parte dintre elementele-cheie ale ideologiei dominante și ale marilor noastre instituții. Importanța și structura socială a acestui sector variază de la o generație la alta. Dată fiind dificultatea cu care acești indivizi sau aceste grupuri își pot exprima opoziția prin intermediul procedeeleor uzuale din politica nord-americană, nu le rămâne altceva mai bun de făcut decât să recurgă la alte mijloace, ori să cadă în apatie și să se retragă din politică”.

Există astfel în Statele Unite ale Americii un constant reziduu de nonconformism, care nu își găsește cale de ieșire în cadrul obișnuit al dezbaterii politice. El continuă să rămână marginal și iese la suprafață împreună cu alte

76 R.A.Dahl, op. cil., „The American Opposition”.

probleme, de îndată ce acestea izbutesc să parvină a fi discutate în public. Nu încap nicio îndoială că mccarthysmul și utilizarea exagerată a unor concepte de genul „subminării Constituției” sau „activităților antiamericane” au extins frontierele opoziției anormale. Corolarul acestora este însă că opoziția normală a lăsat să-i scape în multe ocazii probleme de anvergură războiului din Vietnam, probleme dintr-acelea de care s-a ocupat numai atunci când ele au fost ridicate de către opozițiile „anormale”: ale intelectualilor de stânga, ale studenților sau ale organizațiilor oamenilor de culoare.

În alte democrații parlamentare și multipartide, cum sunt Franța și Italia, există partide politice care nu acceptă să guverneze decât în cazul în care accesul lor la putere ar fi însoțit de o reformă generală a sistemului politic, social și economic pe care se bazează guvernământul. Acestea sunt țări în care împărțirea istorică între forțele de dreapta și cele de stânga, clericale și anticlericale, burgheze și proletare este foarte profundă, iar partidele de opoziție mai extremiste nu concep să se limiteze la înlocuirea guvernului fără ca mai înainte să răstoarne ordinea socială în vigoare. Conflictul triumfiular dintre liberalism, autoritarismul de dreapta și comunism reprezintă înainte de toate o ciocnire între diferite concepții cu privire la stat și la societate, o luptă în care nu pot avea loc decât reconcilierii provizorii. În practică, însă, nu sunt chiar atât de ușor de identificat diferențele dintre regimurile parlamentare în care opoziția pune în discuție sistemul și acelea în care ea îl acceptă. Înainte de toate, distincția dintre sistemul bipartid și cel multipartid la care recur manualele de politologie în vederea generalizării nu se dovedește la fel de tranșantă în realitate. Atât în Marea Britanie cât și în Statele Unite de exemplu, partidele liberale s-au luptat vitejește spre a supraviețui handicapului creat de unele legi electorale defavorabile; pe de altă parte. Partidul Liberal deține numai în Republica Federală Germania o pondere politică suficientă pentru a fi necesar celorlalte două mari formațiuni politice

dacă doresc să formeze guverne de coaliție majoritare. În al doilea rând, există o mare deosebire între scopul final al unui partid care își propune să transforme societatea și ordinea politică date și politica sa pe termen scurt. Nici Partidul Laburist și nici măcar antiideologicul Partid Social-Democrat German nu și-au abandonat țelul final de transformare a unei societăți împărțite în clase într-o societate socialistă. Însă, în general, ambele acceptă astăzi că acest scop este un lucru ce nu poate fi atins decât cu trecerea timpului, în cadrul societății actuale, după cum afirmă și că s-au făcut deja mari progrese în vederea obținerii acestui ideal grație activității lor atât în guvern cât și în opoziție, în decursul ultimelor decenii.

La cealaltă extremitate a spectrului politic, în Franța și în Italia, au existat în anii '60 partide comuniste intransigente, opuse în mod deschis sistemelor parlamentare și „societăților împărțite în clase” din țările respective și fidele teoriei schimbării acestei stări de lucruri prin intermediul revoluției. Atât într-un caz cât și în celălalt, partidele comuniste sunt sprijinite de mai bine de un sfert din numărul alegătorilor, iar militanții lor sunt mai numeroși și, se înțelege de la sine, mai devotați sarcinii lor decât cei ai oricărui alt partid, ceea ce le transformă în adevărate enclave pe harta politică.

Această situație corespundea unui scop anume. Chiar dacă luptau pentru a fi considerate naționale, inclusiv ca alternative la guvernare, partidele comuniste din democrațiile occidentale au avut pretenția de a se ține deoparte de restul societății. „Statornicirea a ceea ce am putea denumi drept *ghetto* comunist și despre care nu mai știm dacă a crescut în mod spontan sau a fost dezvoltat cu bună știință, prezintă trei avantaje: face cu puțință ca o comunitate minoritară să se păstreze nevătămată și, menținându-și omogenitatea și deplinătatea lumii sale interioare, să se apere zi de zi de asimilare; îi permite acesteia, în plus, să-și exercite înrăurirea asupra societății exterioare, dominante dar având trăsături mai puțin manifeste, într-un grad cu mult superior ponderii sale în

această societate; și, în ultimul rând, permite decantarea unei ierarhii proprii, paralelă cu formele mobilității sociale și rezervată în mod exclusiv membrilor săi, creând astfel dinlăuntru o elită specifică. Deoarece acest *ghetto* comunist este nu doar proiecția imaginii unei clase muncitoare care astăzi este asuprită, ci este și simbolul hotărârii ei de a-și asuma viitorul; nu numai că el cuprinde, ca pe un al doilea strat, avangarda proletariatului, uriaș și oprimat, ci și un al treilea strat, ocult și secret și anume corpul de revoluționari de profesie⁷⁷.

În același timp însă partidele comuniste, atât în Franța cât și în Italia (iar înainte de cel de al doilea război mondial și în Germania unde – în treacăt fie spus – comuniștii au procedat la fel ca adversarii lor naziști, sub raportul utilizării instituțiilor democratice pentru promovarea propriilor lor țeluri și interese) nu au avut niciun fel de scrupule în exploatarea mecanismelor parlamentare și electorale, ca și a organelor de guvernare locală, în propriile lor scopuri. Partidele comuniste le utilizează pentru a-și potența propaganda, pentru a dobândi o mai mare influență în treburile publice și, în mare măsură, pentru a modifica politica guvernului și a o orienta în direcția în care doresc ele să meargă societatea.

Astfel, partidele comuniste acționează într-un mod totodată pozitiv și negativ, întrucât sprijină adoptarea de măsuri aparținând arsenalului lor teoretic și, în același timp, creează dificultăți guvernului prin intermediul agitației stârnite în jurul problemelor la care sunt sensibile importante sectoare ale populației. Analistii politici au semnalat intenția multora dintre tacticile comuniste de a mina Parlamentul dinlăuntru, blocându-i funcționarea și dăunând reputației acestuia⁷⁸.

Fără îndoială însă, logica internă a procesului politic este, în același timp, atât de severă, încât inclusiv unele

⁷⁷ Annie Kriegel, „The French Communist Theory of Power”, Government and Opposition, II, nr. 2, ianuarie-aprilie 1967, p. 257.

⁷⁸ Silvano Tosi, „Italy: anti-system within the system”, Government and Opposition, II, nr. 1, octombrie 1966 - ianuarie 1967, p. 49.

partide comuniste din câteva democrații occidentale s-au văzut obligate să-și modifice tacticile, dacă nu chiar și crezul ideologic, pentru a nu rămâne fără susținători. Astăzi, ele preconizează o amplă coaliție a forțelor de stânga; au renunțat, în anumite cazuri, la ideea de a guverna singure în calitate de partide monolitice și s-au împăcat cu gândul de a accepta, odată ajunse la putere, existența altor partide și colaborarea lor cu acestea, ba chiar și cu opoziția. Ele participă într-o mai largă măsură la discutarea politicii publice și contribuie la rezolvarea problemelor administrației locale, pretutindeni unde au reprezentanți aleși. În general, în practică, ele dovedesc un oarecare grad de „loialitate” față de sistemul pe care își propun, în ultimă instanță, să-l distrugă. Este vorba – în mare măsură – despre o manevră tactică, întreprinsă de către liderii comuniști pentru a recâștiga încrederea aripilor de stânga ale celorlalte partide și a sectoarelor de stânga ale opiniei publice, cu care trag nădejde să colaboreze în cadrul opoziției. Însă aceasta nu face altceva decât să reflecte, de fapt, deruta generală a partidelor comuniste și a adepților acestora atunci când adevărul despre așa-zisa dictatură a proletariatului a lui Stalin nu a mai putut fi ascuns opiniei publice. Această nouă tendință a făurit pactul electoral dintre partidul socialist și partidul comunist francez, ce a culminat, la 27 iunie 1972, prin așa-numitul „Program comun al stângii”. În Italia, Partidului Comunist care domina consiliile municipale dintr-un anumit număr de orașe importante, alegerile din anul 1976 i-au procurat, pe lângă funcția de primar al Romei, și președinția celor mai importante comitete parlamentare. Partidul Comunist Italian va avea de atunci înainte o înrâurire sensibilă asupra tuturor marilor decizii politice, însă, de data aceasta, prin canalele constituționale și, în primul rând, prin Parlament⁷⁹.

O asemenea interpretare a lucrurilor ne conduce la o

79 Chiar și secretarul general al Partidului Comunist Spaniol, Santiago Carrillo, s-a declarat partizan al cooperării cu partidele burgheze și a fost unul dintre fondatorii Juntei Democratice, în luna iulie 1974.

mai largă generalizare a ceea ce cu adevărat poate apărea drept cea mai bună concluzie la cele afirmate mai înainte, deoarece faptele par să demonstreze că, în condițiile politice normale ale unui sistem parlamentar, orice opoziție ajunge să devină „responsabilă”. Cu alte cuvinte, ea trebuie să accepte multe dintre „regulile jocului”, ori, de nu, să se rătăcească în deșertul politic. Opoziția trebuie să dea dovadă de o anumită loialitate, dacă nu față de regim în sine, cel puțin față de proprii alegători. O politică de continuă înșelăciune și prefăcătorie nu poate conduce decât la dezorientarea simpatizanților și la pierderea acelui minimum de importanță politică pe care până și un partid „neloial” îl poate întotdeauna dobândi. O a doua concluzie generală pe care o putem trage din aceste fapte este aceea că orice autentică opoziție ar trebui să considere și să-și asume ca pe o funcție proprie analiza instituțiilor regimului în care ea însăși operează, în vederea îmbunătățirii lor și a adaptării la condițiile veșnic schimbătoare ale vieții politice. Opoziția parlamentară, ca și partidele parlamentare în general, ar trebui să fie conștiente de pericolul fosilizării instituțiilor care integrează sistemul. Faptul de a nu pune în cauză viabilitatea și vremelnicia instituțiilor existente presupune, pe termen lung, un conservatorism îngust, inclusiv un soi de fetișism lipsit de obiect și poate să conducă la surprize dezagreabile atunci când descoperi că este prea târziu să mai oprești descompunerea și să încerci a menține înviață o instituție prea coruptă sau slăbănogită pentru a mai putea servi unor scopuri utile⁸⁰.

Sistemul se mai poate confrunta chiar și în acest deceniu cu alte două sfidări, una dintre ele fiind reînvierea unei probleme deja învechite, cealaltă însă cu totul nouă. Partidele regionale, care s-au dezvoltat în mod deschis în

80 Din acest punct de vedere poate fi bine venită discuția cu privire la reforma parlamentului, desfășurată în diversele sfere ale vieții politice și, mai cu seamă, chiar în Camera Comunelor, sub conducerea lui R. Crossman. Desigur, nici un partid nu poate obiecta împotriva acestei clarvăzătoare inițiative a Partidului Laburist.

unele țări occidentale, ca Marea Britanie, Belgia și Franța, sfidează unitatea teritorială a statului național și jurisdicția Parlamentului său, deoarece urmăresc independența sau, cel puțin, restituirea anumitor funcții deținute de guvernul central către adunările reprezentative locale. Activitatea reînnoită a partidelor regionale britanice și sprijinul electoral în continuă creștere acordat acestora au afectat în mod considerabil modelul parlamentar al Marii Britanii, dat fiind faptul că atât Partidul Laburist cât și cel Conservator pierd în continuare voturi în favoarea partidelor naționaliste. Dacă „restituirea” ar ajunge să fie aprobată, stabilirea de adunări naționale în Scoția și Țara

Galilor ar conduce neîndoielnic la o restructurare a parlamentului central.

În ceea ce privește sfidarea inedită a sistemului parlamentar despre care vorbeam mai sus, ea poate proveni din chiar alegerea directă a membrilor Parlamentului European de către cele zece state membre ale Comunității Europene. Se poate întâmpla ca membrii acestui Parlament, aleși în mod special, să ajungă să manifeste atâta loialitate, atâta adeziune față de politica lui incit, chiar dacă acționează în favoarea obiectivului integrării europene, să aducă prejudicii propriilor țări, printr-o anume sacrificare a suveranității fiecăruia dintre statele membre.

Poate opoziția să devină excesiv de pragmatică?

O obiecție frecvent îndreptată împotriva opozițiilor politice contemporane și care, după părerea anumitor critici ai acestei instituții, ar reflecta o tendință ce îi poate pune în pericol însuși viitorul este înclinația de a renunța la angajarea față de poziții ideologice adesea foarte vechi în favoarea unei politici pragmatice și pe termen scurt. Oare opoziția nu are să-și ducă pragmatismul acesta dincolo de limitele intereselor sale? Și nu are să-și piardă stima publicului dacă își va abandona pozițiile ideologice? Se vorbește mult azi despre „moartea ideologiilor”, expresie pe care a bătut monedă Raymond Aron, și care a fost popularizată în lumea anglofonă de către Daniel Bell

prin intermediul cărții mele intitulată chiar *The end of Ideology*⁸¹. În sfera politică, „sfârșitul ideologiilor” face aluzie, în cadrul democrațiilor occidentale bipartide, la dispariția diferențelor dintre cele două partide. Tradiționalele antagonisme de clasă și de doctrină s-au redus la simple *divergențe* cu privire la modul de aplicare al anumitor măsuri înscrise în amplul acord încheiat între ele, atât cu privire la cadrul electoral cât și la rolul partidelor în societate. Sectoarele centrale ale ambelor formațiuni politice, relativ ample în raport cu zonele marginale ale partidului demonstrează o clară tendință de convergență, de depășire a unor vechi contraste. Această „revoltă a moderaților”, după expresia nord-americanului Lubell, a confirmat tendința) a de reducere a marjei conflictului dintre cele două mari partide, detectabilă încă de pe la jumătatea secolului nostru, tendință care s-a văzut întărită de continua creștere a nivelului de trai, ca și de prevalarea unei politici pe termen lung. Ea explică într-o oarecare măsură impresia generală că programele partidelor sunt intersanjabile și că – după cum ar spune doctrinarii germani⁸² – „nu există alternativă”, astfel încât politica și-a pierdut orice savoare. Această situație îi face pe mulți să respingă chiar și ideea existenței partidelor politice, dat fiind faptul că nu mai există nicio diferență de substanță între ele. În asemenea împrejurări și în vreme ce problemele tehnice ale guvernării devin tot mai dificile, s-ar putea ajunge la părerea că soluția cea mai evidentă ar fi un anumit tip de coaliție permanentă.

Sub acest aspect, experiența Partidului Socialist din Germania occidentală este cât se poate de semnificativă. Merită osteneala de a fi reamintită aici evoluția sa, în cursul căreia, din punctul de vedere al relațiilor guverno-opoziție, se cuvine să deosebim patru etape. Cea dintâi se întinde între anii 1949 și 1953, perioadă în care Partidul Socialist, sub conducerea lui K. Schumacher și E.

81 Glencoe, 1960.

82 Ase vedea M. Friedrich, „Opposition ohne Alternative”, Parlamentarismos, edit. de K. Kluxen, KOLn, 1967, p. 425.

Ollenhauer, a combătut până în pânzele albe guvernul Democrației Creștine (care la un moment dat avea doar cu un singur deputat în plus). În această epocă, programele și sloganurile social-democraților erau inspirate din plin de ideologia marxistă. Partidul combina respectul față de instituțiile și procedurile parlamentare cu pretenția înfăptuirii unor reforme sociale radicale și a unor schimbări în organizarea economică. P.S.D. acționa în acord cu conceptul clasic al opoziției, având pretenția de-a obliga guvernul să-și modifice politica internă și externă și aspirând să-l înlocuiască, în urma unor alegeri generale pe care spera să le câștige datorită spiritului său hotărât de opoziție și caracterului categoric socialist al programului său politic.

Cea de a doua fază îmbrățișează perioada cuprinsă între anii 1953 și 1967. Grava înfrângere suferită de către Partidul Socialist în alegerile din 1953 l-a determinat să își revizuiască politica în mod drastic. Sub conducerea lui Konrad Adenauer și Ludwig Erhardt, Germania ajunsese să se bucure de o mare prosperitate economică, în vreme ce, în sfera politicului, Republica Federală izbutise să posede un executiv puternic, o versiune aproximativă a bipartidismului și acordul cvasigeneral că opoziția împotriva regimului trebuia să fie socotită drept ilegală. Noua ideologie socialistă încerca să se adapteze acestor circumstanțe, astfel încât, în anul 1959, la congresul de la Bad Godesberg, partidul a aprobat un program social și economic în totalitate nou, în care renunța la naționalizările preconizate în industrie și agricultură și înlocuia vechile dogme marxiste cu noua ideologie a statului asisten (ial, combinată cu elemente ale spiritului „democrat” nord-american. În mod logic, această reducere a diferențelor ideologice dintre cele două partide principale a pricinuit o schimbare de atitudine a opoziției, care a renunțat să mai încerce a smulge puterea unui Partid Democrat Creștin aflat acum într-o poziție cu mult mai puternică și și-a propus în schimb să izbutească, prin orice mijloace, să participe la guvernare. Această nouă

politică a devenit mai evidentă atunci când Willy Brandt i-a succedat lui Ollenhauer la conducerea partidului.

Cea de a treia fază a început în anul 1967, atunci când Brandt a izbutit să își atingă obiectivul mult dorit al marii coaliții – *grosse Koalition* – și să alcătuiască un guvern din reprezentanții celor două principale partide, sub conducerea Dr. Kiesinger. Acest fapt a ajuns să schimbe în mod radical relațiile dintre guvern și opoziție. Până în ce punct, în care moment, asupra cărui tip de probleme și în ce condiții puteau partidele coalizate să se arate în public în dezacord cu politica guvernului comun? Pe neașteptate căpătau importanță pentru Germania precedentele stabilite în Austria prin așa-numita *Bereichs-Opposition*⁸³. Partidul socialist austriac susține că, deși coalițiile reduc în mod inevitabil eficacitatea opoziției, partidele care le alcătuiesc au dreptul să atace politica ministerelor ale căror titulare nu sunt; iar actualmente, pentru a dobândi un mai bun control și o mai bună coordonare, fiecare partid al coaliției își numește subsecretari la acele ministere care sunt conduse de membri ai celui alt partid. Era de așteptat ca și în Germania să fie suscitade asemenea chestiuni de procedură, care ar fi trebuit rezolvate pentru ca guvernul să se dovedească stabil. Lăsând acest aspect la o parte, ideea este însă mai logică și mai acceptabilă pentru Austria și Germania occidentală, din cauza restrângerilor pe care ambele țări le aveau de suportat, în domeniul suveranității naționale: Austria din cauza statutului de neutritate ce i-a fost impus prin Tratatul din 1955, iar cele două Germanii pentru că nu semnaseră încă un tratat de pace care să fi pus capăt urmărilor celui de al doilea război mondial.

Cea de a patra etapă a presupus reîntoarcerea la sistemul miciei coaliții – *kleine Koalition* –, de data aceasta

83 A se vedea, în special în privința Austriei, O. Kirchheimer, „The Waning of the Opposition”, loc. cit., cît și în privința Germaniei, G. Lehmbruch, „The Ambiguous Coalition”, *Government and Opposition*, III, nr. 2, primăvara (anului) 1968.

între social-democrați și liberali. Din punctul de vedere al funcționării opoziției, această situație s-a dovedit mult mai satisfăcătoare. În perioada în care cele două mari partide au guvernat împreună, dezbaterile politice din Germania federală și-a pierdut mult din eficacitate și realitate. În absența unei autentice opoziții parlamentare s-au ivit - atât la dreapta cât și la stânga eșichierului politic - (N.S.D.P. și troțkiștii), partide cu caracter extremist care și-au găsit destui adepți în rândurile tineretului. În schimb, atunci când democrațereștinii au început să exercite o opoziție sistematică împotriva guvernului, partidele extremiste au început și ele să-și piardă audiența, lărar Parlamentul a redevenit centrul dezbaterilor politice.

Este de la sine înțeles că atât social-democrații cât și creștin-democrații au o opoziție chiar înăuntrul propriilor lor rânduri, reprezentată la cei dintâi de tineretul de stânga - așa-numiții JUSO, iar la ceilalți de aripa de dreapta, reprezentată mai cu seamă de către CSU bavareză, în fruntea căreia se afla temutul Franz Joseph Strauss. Un asemenea fenomen este normal și, înaintea alegerilor din anul 1976, avea să devină cât se poate de limpede că ambele partide urmau să se prezinte la urne abia după ce își rezolvaseră conflictele interne.

Evoluția vieții politice din Germania ca și a opoziției a fost, bineînțeles, condiționată de evenimentele și de tradițiile specifice acestei țări. Nu se poate nega însă faptul că aparenta lipsă de diferențe dintre marile partide a putut conduce electoratul la concluzia că nu merita osteneala să aleagă între ele și, în acest fel, coaliția s-a dovedit a fi mai profitabilă decât o competiție artificială între ele. În această privință, partidul aflat actualmente la putere are mai puțin de pierdut decât partidul aflat în opoziție. Și este obligatoriu, pentru un partid aflat în opoziție, să își clarifice poziția să arate publicului că el într-adevăr constituie o alternativă. În cursul anului 1967, mai multe cercuri din Marea Britanie au exercitat presiuni în favoarea creării unui curent de opinie pentru realizarea unei coaliții, însă Liderul Opoziției a respins ideea ca, de

altfel, și guvernul⁸⁴.

Impotența electorală

Suntem într-atât de obișnuiți cu situațiile politice în care guvernări dictatoriale împiedică opoziția să se exprime, încât uităm că se mai poate întâmpla și contrariul: să admitem cazul în care, în ciuda tuturor ocaziilor favorabile pentru a ajunge la guvernare, o anumită opoziție nu dobândește niciodată puterea. În asemenea situații, chiar și atunci când mecanismele politice funcționează în mod normal și liber și sunt oferite toate condițiile pentru o schimbare pașnică de guvern, opoziția este incapabilă în decursul unor perioade lungi, uneori extrem de îndelungate, să câștige alegerile. Se presupune adeseori că, dacă partidele de opoziție nu izbutesc să ajungă la putere, aceasta se datorează deficiențelor de funcționare ale mecanismului instituțional. Nu aceasta este însă întotdeauna cauza. Instituțiile pot să existe și să funcționeze îndeșt de satisfăcător și, în ciuda acestui fapt, partidul sau partidele de opoziție să nu fie în stare să dobândească numărul necesar de voturi, văzându-se astfel reduse la condiția de minoritate permanentă. O asemenea situație nu numai că are un efect demoralizator asupra acestor partide, dar și echivalează cu stabilirea unui soi de stat cu partid unic de guvernământ, în interiorul unui sistem multipartid. Printre țările în care s-a produs o asemenea situație se numără Suedia, Norvegia, India și, într-o oarecare măsură, Statele Unite ale Americii. În Norvegia, la alegerile din anul 1965, opoziția a reușit, însă, în cele din urmă, să doboare guvernul; alegerile din anul 1966 din India au zguduit atotputernicul Partid al Congresului, iar cele din luna noiembrie a aceluiași an din Statele Unite ale Americii au adus minoritarului Partid

84 Se cuvine a fi notat că, în Marea Britanie, coalițiile nu s-au format decît în timp de război sau în vremuri de pericol național. Marile partide britanice găsesc coalițiile dificile, printre alte motive și datorită faptului că ambele se consideră în mod fundamental „partide de guvernământ” mai curînd decît „partide reprezentative”. A se vedea, pentru această temă, Alan Beattie, „Coalition Government in Britain”, Government and Opposition, II, nr 1. octombrie 1966 - ianuarie 1967, p. 3.

Republican o răsunătoare victorie.

Partidul Socialist suedez s-a menținut la putere, cu întreruperi ne semnificative, din anul 1932 și până în 1976. Partidele conservator”, liberal și de centru, aflate la dreapta sa, ca și comuniștii și câteva grupări socialiste foarte divizate de la stânga să au fost incapabile timp de ani și ani să întrunească, împreună sau separat, suficiente voturi pentru a-i pune în minoritate pe eternii câștigători. Faptul este cu atât mai notabil dacă ne reamintim că sistemul electoral suedez se bazează pe reprezentarea proporțională și repartizează într-un mod mai echitabil băncile parlamentare între diferitele partide decât în alte țări. Pe de altă parte, Partidul Socialist suedez este unul dintre cele mai pragmatice dintre partidele socialiste europene. Poate tocmai caracterul său deschis și flexibil explică într-o oarecare măsură incapacitatea celorlalte partide de a alcătui coaliții de guvernământ sau, cel puțin, coaliții electorale mai ample. Liberalii suedezi au în programul lor, în comun cu socialiștii – mai mult decât cu oricare alt partid – opțiunea pentru statul asistențial; agrarienii sunt înclinați să lupte pentru interesele limitate ale fermierilor, iar conservatorii, retrași pe poziții ideologice ferme, preferă să fie mai curând nepopulari, decât să renunțe la principiile lor.

Opoziția și electoratul s-au găsit astfel puse în situația de a se gândi că rolul lor cel mai important este acela de a *influența* guvernul. O serie de declarații făcute de către trei politicieni suedezi de seamă prin anii '60 rezumă bine dilema acestui tip de opoziție. Ocupă opinia liderului conservator Gunnar Heckscher, „principala primejdie este că putem să ajungem la un soi de sistem de partid unic, în care opoziția este admisă din principiu, însă având foarte multă grijă să nu ajungă să dobândească importantă politică”. Pentru primul ministru socialist Tage Erlander, se cuvine a fi pusă întrebarea ce are să se întâmple cu „o opoziție care reprezintă aproape jumătate dintre cetățeni, însă nu are niciodată ocazia să-i dovedească puterile în funcții guvernamentale și este

lipsită de practică sub raportul responsabilităților pe care aceasta le implică". Cu toate acestea, liderul liberal Bertil Ohlin afirma că „opoziția a avut, după cum știm cu toții, o mare înrâurire asupra dezvoltării societății suedeze de la război încoace”⁸⁵. Neputin (a partidelor de opoziție nu este niciodată lipsită de consecințe, care pot merge de la istovire și până la lipsa de tact. De asemenea este clar, în afară de acest aspect, că în Suedia adeziunea la partidele politice a fost determinată în largă măsură de criterii profesionale și sociale, ceea ce a condus la o polarizare a clasei muncitoare și a păturii de jos a clasei mijlocii în jurul partidului socialist⁸⁶.

Același proces de polarizare electorală, datorată unei ferme cristalizări sociale, pare să fie și cauza principală a faptului că Partidul Laburist norvegian a deținut puterea timp de aproximativ douăzeci de ani, îndată după cel de al doilea război mondial. La alegerile generale din luna septembrie 1965, o ușoară modificare a tendințelor electoratului a fost suficientă însă pentru a-i alunga de la putere pe laburiști și pe aliații lor socialiști. O evoluție asemănătoare, chiar dacă nu identică, a avut loc în India. Alegerile din luna februarie 1967, chiar dacă nu au adus o schimbare imediată și totală a guvernului, au anunțat sfârșitul a ceea ce părea, până atunci, o majoritate permanentă a Partidului Congresului, atât la nivel național, cât și în statele componente ale republicii. În felul acesta,

85 Citați de Nils Stenarquist, „Sweden, Stability or Deadlock”, în Dahl, op.cit., pp. 166-167.

86 „Partidul cel mai mare este cel Social Democrat, care este identificat cu cel mai numeros dintre grupurile sociale, de un milion și jumătate de salariați. El obține de obicei aproape jumătate din voturi și datorează mult numărului de membri, aproximativ 700 000 de indivizi, dintre care două treimi sunt membri colectivi, prin intermediul mișcării sindicale. Ca și în Marea Britanie, un număr considerabil de muncitori (apreciat la cca. 30%) votează pentru alte grupări și majoritatea uniunilor sindicale nu plătesc cotizații de partid. Pe de altă parte, social-democrații primesc un oarecare sprijin și din partea clasei mijlocii a populației. Identificarea partidului cu clasa socială nu trebuie să fie luată prea ad litteram.” D. W. Brogan și D.V. Verney, *Politica! Patterns in Today's World*, Londra, 1963, pp. 52-53.

și în India s-a afirmat că „partidele de opoziție... în loc să constituie o alternativă față de Partidul Congresului, îndeplinesc funcția de *a influența* sectoare dinlăuntrul acestui partid. Ele se opun, făcând ca aceste sectoare să se impună”⁸⁷. În anul 1967, alte partide politice au dobândit însă majoritatea în adunările legislative ale statelor federale, iar Partidul Congresului a fost nevoit să cedeze puterea în mai multe dintre acestea; chiar și aici, dacă partidele opoziției au putut să se afirme, faptul a fost posibil grație liberei funcționări a principalelor instituții politice pe durata guvernării Partidului Congresului, guvernare care s-a dovedit a fi numai temporară.

< Comparația ar trebui împinsă prea departe pentru a cita aici faptul că, în Statele Unite ale Americii, Partidul Democrat cu combinația sa socio-politică dintre „Sudul solid” și populația industrială se bucură de un avantaj electoral permanent față de Partidul Republican. Ceea ce se poate spune totuși este faptul că unii observatori ai scenei politice americane au notat cu o oarecare preocupare cum, începând încă de prin anul 1933, balanța electorală s-a înclinat în favoarea democraților. Republicanii au fost capabili să întrerupă această tendință în anul 1955 nunții prin intervenția unui *outsider*, a unui erou național, în persoana generalului Dwight Eisenhower care a preferat să candideze în calitate de candidat prezidențial republican. Însă, atâta vreme cât instituțiile politice americane funcționează liber, rezultatele sunt oricând în stare să se modifice. Fiecare chemare la urne a indicat ivirea unei noi direcții, ceea ce poate pretinde un oarecare timp pentru a se cristaliza în mai multe trăsături de bază ale opiniei politice, îndeajuns de puternice ca să facă balanța să se încline. Și aici, alegerile din anul 1966 au indicat o nouă tendință.»⁸⁸

Cele trei întrebări anterioare se refereau la efectul pe care îl pot avea asupra viitorului opoziției politice

87 R. Kothary, „Party System”, cit. de W.H. Morris In Government and Opposition, nr. 4, iulie-septembrie 1966, p. 455.

88 Alineatul este prezent numai în ed. engleză a cărții (nota red.).

problemele generate de propria ei funcționare, evoluție și orientare. Și acum, ajungem la cele patru aspecte în raport cu care opoziția este afectată de evoluția parlamentului.

Efectul paralizant al consensului asupra parlamentului

Există patru motive pentru atonia care se remarcă astăzi în activitatea parlamentelor. Cel dintâi dintre acestea este anemia provocată de consens.

Exprimată în modul cel mai simplu cu putință, politica de consens constă în luarea de decizii prin intermediul consultărilor, negocierilor și compromisurilor prealabile între grupările interesate sau între aceleași grupări și puterea executivă, în scopul evitării celor două extreme – anarhia și coerciția. Acest procedeu consensual poate fi utilizat atât în sfera problemelor locale, cât și în afaceri de „politică publică”⁸⁹, (sau, după cum ar spune un sociolog, în probleme micro- și macrosociale).

De bună seamă, consensul ca posibilitate de acord între partidul care guvernează și partidele de opoziție a existat de când există parlamente libere și este fundamental pentru buna funcționare a acestor instituții. Nici măcar ordinea de zi pentru fiecare sesiune nu s-ar putea stabili în lipsa unor acorduri „în spatele Speakerului” cum se exprimă britanicii. Nu există nici cea mai mică îndoială că în dialogul dintre un guvern responsabil și o opoziție „loială”, acordul asupra instituțiilor fundamentale ale sistemului oferă o bază care facilitează ajungerea la puncte de vedere comune asupra măsurilor ce urmează a fi luate. Consensul, m (elesul general pe care îl are acest termen în sociologia politică, înseamnă cu mult mai mult decât atâta⁹⁰. El depășește

89 CJ. Friedrich, unul dintre autorii ce fac această distincție, curentă în semantica politică nord-americană, diferențiază politica publică de politica pur și simplu, categorisire în care cea din urmă este „linia de conduită pe care și-o propune să o urmeze guvernul sau una dintre subdiviziunile sale”. Vezi: *Man and his Government*, Harvard U.P., 1964, p. 79.

90 După cea mai nouă și, în același timp, cea mai completă definiție, formulată de către E. Shils într-un document de lucru referitor la

dezbaterile din incinta parlamentară și afectează toate aspectele abordării politice ale unei întregi societăți. Cea mai tipică democrație a consensului este aceea din Statele Unite ale Americii (cu toate că și Elveția oferă un alt exemplu, mai puțin bine cunoscut). Există trei rațiuni pentru dezvoltarea acestei trăsături caracteristice în America de Nord. În primul rând, acea societate a cunoscut calamitățile unui război civil a cărui amintire încă nu s-a șters nici astăzi. Structura politică a S.U.A. este alcătuită din numeroase state integrate într-o uniune federală și, în fiecare dintre ele, există suprapunerea unor straturi de populație imigrantă. Astfel încât, supraviețuirea conceptului de naționalitate americană, resimțit într-un mod foarte profund, pretinde ca bază psihologică a vieții sociale și politice un acord aprioric pentru a conviețui și a coopera⁹¹. De asemenea, sistemul prezidențial are tangențe cu o amplă sferă a consensului, care creează o relație bipolară între Președinte și Administrație pe de o parte și între Președinte și Congres pe de altă parte. Spre deosebire de sistemul britanic, unde în teorie toate problemele politice ar trebui, în ultimă instanță, să fie

această temă prezentat la cel de al V-lea Congres Mondial al Asociației Politice Internaționale ce s-a desfășurat la Bruxelles în luna septembrie 1967: „Există consens atunci când o mare proporție a membrilor adulți ai unei societăți și, cu deosebire, o mare proporție a persoanelor interesate și capabile de a influența luarea deciziilor referitoare la procedura și la substanța atribuirii de autoritate, status, drepturi, bogăție, venituri și alte valori importante și rare, în privința cărora pot exista divergențe: 1) sînt de acord în convingerile lor asupra deciziilor ce ar trebui luate și asupra limitelor unui posibil dezacord și 2) au și un anumit sentiment de afinitate mutuală și cu restul societății... Consensul este însoțit, de obicei, și de un nivel scăzut de ostilitate, datorită divergențelor apărute numai în cercul acelor care participă la el”.

91 Aceleași considerații sînt aplicabile și Elveției, care reprezintă și ea un stat federal, în alcătuirea căruia intră diferite naționalități și religii. Aici s-ar putea spune că existența consensului era anterioară războiului civil din anii 1847-1848 (purtați între cantoanele protestante și cele catolice — n. trad.) care, tocmai din acest motiv a avut consecințe mai puțin amare și sfîșietoare decît alte războaie civile moderne, cum ar fi acelea din Statele Unite, Rusia sovietică și Spania.

ridicate în fața Parlamentului și unde, atât guvernul cât și opoziția acționează chiar în cadrul acestui sistem, în Statele Unite executivul este controlat de legislativ (alcătuit din cele două camere care formează Congresul), însă este independent față de acesta din urmă. O asemenea situație explică motivul pentru care societatea politică nord-americană a dezvoltat o tehnică de reprezentare complementară prin intermediul grupurilor de presintă și al așa-ziselor *lobby*-uri, care se află în contact direct cu puterea executivă și adesea ignoră atât partidele politice cât și pe membrii Congresului. Până la urmă, chiar și avatarurile sistemului bipartid din Statele Unite au venit să întărească tendința spre căile de acces la tehnicile consensuale, cu atât mai mult cu cât niciunul dintre cele două mari partide nu este expresia exclusivă a unor interese sau mentalități de clasă și nici măcar valorile și ideologiile lor nu se întâlnesc realmente pe poziții de confruntare. Ambele se consideră partide de guvernământ

— Ceea ce și sunt de altfel – fie în mod actual sau ca alternativă potențială, astfel încât sfera lor de continuitate și de interpretare obiectivă este foarte amplă, iar colaborarea dinlăuntrul acestei sfere este deosebit de intensă.

În general, în toate țările puternic dezvoltate, ca Statele Unite ale Americii, Suedia și – într-o mai mică măsură – Germania occidentală și Marea Britanie, există multiple motive pentru ca procedeele consensuale să se extindă la chestiuni care, mai înainte, făcuseră obiectul unor discuții pasionate. Unul dintre aceste motive este reprezentat de nivelul de trai în continuă creștere al locuitorilor lor, ca și al locuitorilor lumii occidentale în general (ceea ce se adaugă la ideea subconștientă a popoarelor occidentale că au multe interese comune); iar un alt motiv îl constituie realizarea unor legături mai strânse în cadrul grupurilor de interese și de reprezentare profesională, pe măsură ce problemele politice ajung să capete un caracter tot mai tehnic.

Continua creștere a nivelului de trai, îndeosebi în

lumea occidentală - anterioară crizei economice de la jumătatea anilor '70

— A servit la reducerea într-o oarecare măsură a diferențelor exterioare dintre luxul arogant al celor foarte bogați și mizeria abjectă a celor mai săraci dintre membrii societății. Această creștere a procurat, de asemenea, straturilor populației cu venituri mai reduse noi posibilități de bunăstare, de divertisment și de interes, ceea ce a făcut să slăbească întrucâtva concentrarea asupra problemelor politice și ideologice, a căror soluționare era văzută ca o condiție prealabilă și esențială pentru repararea nedreptăților sociale. Creșterea rândurilor clasei mijlocii prin includerea în sânul ei a unor sectoare situate mai înainte deasupra și dedesubtul acesteia a făcut să se estompeze profunde discrepanțe între ideile și valorile acceptate de diversele grupuri și a condus la o mentalitate de tip „calea de mijloc”, care îi unește pe toți cei interesați în menținerea ordinii și ameliorarea graduală a societății și tinde să prevaleze asupra înclinațiilor centrifuge ale celor care nu aveau „nimic de pierdut în afară de lanțuri”. În multe societăți occidentale, diferențele dintre generații au devenit mai accentuate decât cele existente între subgrupurile acestei clase mijlocii mult lărgite. Tocmai apariția acestei noi clase mijlocii constituie explicația dezvoltării, în sânul parlamentelor, a ceea ce am putea denumi grupul „central” de moderați din ambele tabere, care a acționat în calitate de opoziție „influentă” în Suedia sau în Statele Unite în momentul în care partidul prezidențial deținea minoritatea în Congres; acești „centriști” au fost multă vreme cunoscuți în Marea Britanie sub denumirea de „Butskellites”. Tendința spre consens s-a atenuat în anii din urmă drept rezultat al inflației masive, al declinului consecutiv al nivelului de trai și al creșterii șomajului. Ajungând să devină dominantă, neliniștea se manifestă prin recrudescența tensiunilor sociale și prin ascuțirea diferențelor ideologice.

Un al doilea factor favorabil consensului îl constituie faptul că trăim vremuri în care dezvoltarea tehnică este

mai rapidă decât în oricare altă epocă a istoriei. Progresul realizat în ultimele decenii în toate științele, de la fizică, chimic și matematică (a căror dezvoltare afectează supraviețuirea ansamblului statelor și al societăților) și până la economic, sociologie și științele politice (fără ajutorul cărora nu poate fi concepută administrarea societăților contemporane) a fost atât de mare, încât depășește cu mult nivelul de înțelegere al omului înzestrat cu o „cultură generală”. Din punct de vedere politic, rezultatul inevitabil este acela că, în majoritatea chestiunilor importante, decizia depinde de sfatul experților, ale căror cunoștințe și obiectivitate nu pot fi măsurate de către politicienii parlamentari. În limbajul academic contemporan, acest proces este denumit „scientizarea politicii”.

Acest lucru a determinat la rândul său o scădere importantă a dezbaterilor parlamentare. Dacă scopul lor este, în teorie, de a-i convinge pe ascultători de meritele unuia sau altuia din două puncte de vedere opuse, realitatea ne demonstrează din nefericire că puțini oratori sunt pregătiți din punct de vedere tehnic să și le apere, iar atunci când sunt într-adevăr, vorbesc la un nivel inaccesibil celei mai mari părți a auditoriului lor. Acest inconvenient nu poate fi depășit prin simplificarea problemelor (ceea ce ar duce aproape inevitabil la căderea în simplism), deoarece, făcând acest lucru, ar fi încurajate atitudini ideologice și emoționale, dezbaterile și-ar schimba terenul, iar decizia ar fi condiționată de factori nerelevanți. Rezultatele anchetelor de opinie întreprinse în Marea Britanie în privința unor chestiuni ca politica prețurilor și a veniturilor, integrarea în Europa și chiar politica de apărare națională, au dezvăluit profunda ignoranță a publicului referitoare la problemele aflate în discuție și, mai mult chiar, măsura în care judecățile sale se bazează pe considerații aproape străine de subiect. Dezbaterile parlamentare înseși arată diferența dintre informatul purtător de cuvânt al guvernului (căruia sprijinul experților din diferite departamente îi oferă un mare

avantaj asupra acelor care militează în opoziție) și restul oratorilor, care obișnuiesc să recurgă la trivialități și tirade de efect sau la considerații emoționale și provinciale. Atâta vreme cât votul final depinde de mobilizarea grupurilor parlamentare, nici dezbaterile și nici rezultatul ei nu mai prezintă interes pentru public.

Este un fapt tipic pentru toate statele bunăstării sociale sau „socio-constituționale”, cum au mai fost ele denumite, că un mare număr de probleme nu pot să fie rezolvate fără consultări preliminare în toate etapele acestora cu un larg evantai de organizații direct interesate în găsirea de soluții. Fără cooperarea și participarea acestora nu s-ar putea aplica măsurile legislative pertinente. Pentru aceasta se stabilesc corpuri consultative reunite, cu un a - acter mai mult sau mai puțin permanent, în scopul facilitării tactelor dintre guvern și asemenea organe de reprezentare apolitice, care adesea sunt cu mult mai bine informate și exercită o mai mare înrâurire în luarea de decizii decât parlamentele înseși sau comitetele parlamentare, alcătuite exclusiv din membri ai Camerei. În primele etape ale procesului de decizie, la eşaloanele inferioare ale administrației participă la dezbateri asociații locale sau regionale similare și au fost stabilite corpuri consultative semipermanente pentru a se afla în contact cu guvernul. Desigur că în sânul democrațiilor occidentale procesul culminează cu dezbaterile parlamentare și cu votul referitor la respectiva problemă; dat fiind însă faptul că persoanele direct interesate sunt consultate încă din etapele preliminare și că se obișnuiește să se ajungă încă de atunci la un acord, votul final reprezintă aproape întotdeauna o simplă formalitate. Parlamentul și îndeosebi opoziția parlamentară arareori pot să modifice o decizie luată prin intermediul procedurilor consultative, atât de complicate în zilele noastre.

Există însă și ceva în plus. Proceselor și procedurilor consensuale le este propriu un anumit spirit care face ca acestea să fie nu numai diferite, ci chiar opuse principiului aprobării prin majoritate de voturi. Metodele consensuale

au tendința de a estompa diferențele fundamentale, pentru a reduce problemele la un simplu schelet, asupra căruia acordul tuturor părților implicate să fie ușor de realizat. Modul în care se poate ajunge la accsi acord depinde de faptul dacă problema în chestiune aparține sferei politicii locale (microsociale) sau domeniului politicii naționale. În cazul celei dintâi situații presupuse, problema este atacată într-o manieră utilitară și pragmatică, în termeni de bun simț și de viabilitate practică, făcându-se abstracție de orice considerații care nu au vreo legătură cu cazul în speță. În plus, numărul de persoane chemate să-și dea sfatul și aprobarea este limitat doar la cei ce-și pot demonstra interesul direct în soluționarea chestiunii și, cel mai adesea, la numărul și mai restrâns al celor a căror părere și consimțământ sunt esențiale. În acest chip, calitățile ce îndreptățesc participarea la discuția consensuală a unei chestiuni locale sunt acelea de proprietar, rezident, acționar, membru al personalului sau al conducerii unei întreprinderi ori de reprezentant al oricărei organizații care poate să justifice un interes direct în problema de soluționat. Chiar și în cazul unor probleme vaste și complexe ale administrației contemporane, care afectează drepturile și interesele unor mari organizații, aflate uneori la mare depărtare, conșultarea în sine - în cazul în care se ajunge la dânsa - se limitează strict la chestiunea de rezolvat. Persoanele consultate știu că nu trebuie să țină seama de niciun fel de sentimente personale, asocieri de interese, de idei sau de loialități paralele, care ar putea să le abată judecata.

Expresia „politică publică”, larg utilizată în țările anglo-saxone, ar fi tautologică dacă nu ar fi fost formată în scopul de a face distincția între problemele cotidiene ale administrației care pot fi lăsate fără niciun risc pe mina politicianilor și problemele a căror dimensiune ipotechează viitorul unei societăți și îi condiționează evoluția. În asemenea cazuri, căutarea unei soluții consensuale este ghidată de principiul conform căruia o problemă ce-i afectează pe toți membrii unei comunități trebuie să fie

rezolvată de către toți, fără a se lăsa influențați de angajamente personale sau de dorința realizării unui câștig particular. Opinia publică sau cetățenii ca atare pot fi chemați să se pronunțe, iar problema de rezolvat se dovedește în anumite ocazii îndeajuns de importantă și, totodată, îndeajuns de nebuloasă ca să nu admită o soluționare prin „canalele” politice uzuale. Este aici vorba despre chestiuni ce afectează structura însăși a societății sau adevărarea instituțiilor sale politice, care presupun o ruptură cu politica tradițională sau implică planuri pentru generațiile viitoare, care pun în discuție baza etică a societății, sau, în sfârșit, pun națiunea în fața unor alternative precum războiul sau pacea, reforma ori revoluția.

Și în asemenea situații, ca și în cazul strategiilor microsociale, tendința de a face concesii reciproce și compromisuri invizibile călăuzește unele consultări duse la bun sfârșit pe canale neoficiale și prin intermediul negocierilor dintre puternice grupuri de opinii și de interese. Este nevoie să fie luate în considerație toate punctele de vedere ale tuturor sectoarelor vitale ale unei societăți, fără ca vreunul să se simtă uitat sau exclus. Pe de altă parte, niciunul dintre ele nu trebuie să obțină o victorie zdrobitoare. În cursul acestui tip de consultări consensuale este inevitabil să se ajungă la constituirea de alianțe sau grupări de interese; spre deosebire însă de alianțele ideologice, acestea nu au câtuși de puțin un caracter permanent. Ele durează tot atât cât durează discutarea unei anumite probleme (sau chiar a unui aspect minor al acesteia) și se pot recompune printr-un alt cadru, în funcție de caracterul chestiunii supuse procedurii „consensului”.

Spiritul și procedurile deciziei adoptate cu majoritate de voturi sunt totalmente diferite de acelea ale consensului. Aici, problema de rezolvat constituie tema unei dezbateri deschise, în care părțile clar delimitate adoptă poziții concrete în funcție de argumente inspirate de ideologii bine definite. Problema, în loc de a fi izolată și

redușă la cel mai mic numitor comun, este privită din puncte de vedere de maximă divergență și se insistă până și asupra ultimelor sale consecințe. Participanții la dezbateri nu încearcă să renunțe nici la loialități, fie ele generale sau personale, nici chiar la prejudecăți. Spre deosebire de consens, dezbaterile dă ocazia să fie scoase la lumină conflicte permanente; vechile tranșee servesc pentru noi bătălii, sunt lustruite armele ce începuseră să ruginescă și se fac exerciții de înviorare. Atunci când se află în joc chestiuni de principiu, compromisul și negocierea sunt respinse până în ultimul moment. De fapt, fiecare parte luptă pentru victorie, nu neapărat de dragul problemei aflate în discuție, considerată ca atare, ci pentru a reafirma valorile pe care le apără. Rezultatul dezbaterii servește la confirmarea superiorității principiilor și a politicii generale promovate de către una sau alta dintre grupări”.

Afirmația conform căreia tehnicile consensului sunt de preferat în rezolvarea problemelor locale⁹², microsociale sau problemelor macrosociale de un tip mai amplu și mai general este confirmată de faptul că procedeul consensului înflorește astăzi mai ales în societățile mai puțin dezvoltate (cu o instituționalizare deficientă), ori în acelea care au atins un grad foarte înalt de dezvoltare (supra instituționalizate). Se obișnuiește ca, în societățile slab instituționalizate, chestiunile locale să fie soluționate pe calea consultării. Anumiți autori indieni consideră această metodă ca fiind preferabilă democrației occidentale, bazate pe aritmetica voturilor individuale⁹³. Sub diverse denumiri, procedeul acesta este considerat de către numeroși politicieni africani a fi cel mai apropiat de sistemul lor tradițional de „a vorbi până tind se ajunge la

92 Dezvoltarea principiului medieval *quod omnes langit ut singulos*, ab omnibus approbari debet (ceea ce îi privește pe toți, ca și pe fiecare în parte, trebuie încuviințat de către toată lumea).

93 J. Narayan, „A plea for the reconstruction of the Indian polity”, cit. In F.G. Bailey, *Political Systems and the Distribution of Power*, Londra, 1965, p. 33.

un acord". Unii specialiști în antropologie socială care au analizat în detaliu funcționarea acestui sistem au ajuns însă la concluzia că, oricât ar fi el de tradițional, eficacitatea lui variază mult în funcție de tipul de problemă de rezolvat. Consensul este obținut cu o mai mare ușurință atunci când el afectează măsuri cu caracter administrativ ori când se referă la relații externe, acolo unde sunt în joc prestigiul național, suveranitatea și pacea. Adunările care deliberază recurg la aprobarea votului majoritar atunci când este vorba de a dobândi prestigiu în ochii opiniei publice sau este pusă în balanță atribuirea, în planul relațiilor interne, a unor poziții de putere⁹⁴.

La cealaltă extremitate a scării procesului politic, s-a pus cu mare acuitate problema aprobării cu majoritate de voturi sau prin consens, în cadrul discuției cu privire la metoda luării deciziilor politice în instituțiile Comunității Europene. Aici norma este consensul, care trebuie să fie obținut chiar dacă, la nevoie, se recurge la faimoasele „reuniuni maraton”. Atunci tind, în pofida tuturor încercărilor, consensul nu este obținut, nu mai rămâne altă soluție decât recurgerea la aprobarea cu majoritate de voturi, chiar dacă, drept consecință, țara sau țările aflate în minoritate refuză să ratifice și, prin urmare, să aplice pe teritoriul lor național decizia obținută în acest mod⁹⁵. În anii din urmă, în instituțiile comunitare europene, s-a dezvoltat o tendință de a se recurge la votul majorității ca o procedură normală și de a se găsi mijloacele pentru ca decizia să fie aplicată. „În viitoarea funcționare a mașinăriei luării deciziilor, principiul votului majoritar este destinat să aibă o mare importanță”, scrie John Lambert. „Aici poate să se facă abstracție de disputa particulară cu privire la utilizarea votului majoritar în probleme

94 Ibid, p. 13.

95 Căutarea consensului este în multe sensuri o reîntoarcere la principiul medieval al unanimității. Luarea deciziilor are, în comunitățile europene, multe trăsături comune cu sistemele din Sfântul Imperiu Roman, iar veto-ul din Consiliul de Securitate reflectă principiul conform căruia

considerate a fi de un «interes național vital» care a fost esența crizei constituționale din anii 1965 - 1966 și a provenit din obiecția fundamentală a lui de Gaulle față de orice mișcare ce avea să întărească elementul federal în cadrul Comunității. Rezultatul crizei a fost refuzul, din partea a cinci țări, de a schimba regula referitoare la votul majoritar... Secretarul executiv al Comisiei Comunității Economice Europene, Prof. Emile Noel, a raportat că, din o sută de cazuri în care Consiliul ar fi putut lua decizii cu majoritate de voturi în perioada ce a precedat anul 1966, el a procedat astfel doar în douăsprezece ocazii, însă discuțiile s-au terminat cu mult mai repede, iar subiectele discutate au fost mai rar amânate de la o sesiune la alta... Frecvența cu care va fi utilizat în viitor votul majoritar, ca și însemnătatea problemelor puse în discuție, vor face dovada posibilelor schimbări ale centrului de gravitație politică⁹⁶.

Competiția celorlalte foruri

Una dintre principalele funcțiuni ale unui Parlament este, pace⁹⁷ Bagehot, aceea de a informa. A existat o epocă în care publicația *Hansard*⁹⁸ conținea tot ceea ce trebuia să cunoască un englez versat în politică, atât în domeniul afacerilor interne, cât și în acela al politicii internaționale și cronicile parlamentare ale cotidianului *Times* erau pentru el o lectură zilnică indispensabilă. În Europa secolului al XIX-lea, acolo unde exista un sistem parlamentar pe deplin dezvoltat, tot ce prezenta interes în viața politică a țării era adus, într-un mod sau altul, în fața parlamentului, iar modul de a fi informat la zi cu mersul vieții politice al unei națiuni era acela de a urmări dezbaterile parlamentare, care puteau culmina cu un vot potrivit guvernului, inclusiv cu o criză de guvern, parțială

96 John Lambert, „Decision-making in the Community”, Government and Opposition, II, nr. 3, aprilie-iunie 1966, pp. 395-396.

97 Cu îngăduința (lui) (nota trad).

98 Numele sub care era cunoscut Buletinul sau Jurnalul Sesiunilor Parlamentului britanic, publicat de către firma Hansard între 1774 și 1892, an în care a trecut în mâinile Agenției Reuter.

sau totală. Cu alte cuvinte, parlamentele reprezentau atunci marea arenă politică.

Astfel se mai petrec încă lucrurile în Marea Britanie, în bună măsură, dat fiind faptul că, în marea lor majoritate, problemele politice importante iau calea Parlamentului, iar cei interesați de politică îi urmăresc îndeaproape lucrările. Însă nu toate chestiunile internaționale mai fac obiectul discutării directe în cele două camere, deoarece capacitatea de decizie a Marii Britanii în materie de politică externă a fost redusă de ascensiunea celor două supraputeri. Mai nou, guvernelor britanice li s-a reproșat și tendința crescândă de a trece cu vederea Parlamentul în cazul afacerilor interne. Drept urmare, Parlamentul nu-și mai poate îndeplini, ca mai înainte, funcția de informare a publicului. Ca dovadă a declinului capacității sale în acest domeniu, se cuvine a fi citat următorul paragraf dintr-un articol publicat de cotidianul *The Guardian*:

Parlamentului trebuie să i se audă glasul

*Domnul Crossman spune că dorește să facă Parlamentul mai interesant pentru public. Ar trebui să înceapă prin a-l face mai interesant pentru deputați... Parlamentul trebuie să recâștige sentimentul propriei sale importanțe, precum și convingerea că opiniile membrilor săi pot avea, cu adevărat, o oarecare influență asupra politicii guvernului.*⁹⁹

Există, fără nicio îndoială, aspecte neliniștitoare în diminuarea eficacității parlamentului ca propagator de informație, aspecte derivate mai cu seamă din competiția cu mijloacele de informare propriu-zise, care își asumă, treptat, rolul de arene ale dezbaterii politice. În ultimele decenii a sporit atât de mult popularitatea a ceea ce denumim *mass-media* – presă scrisă, radio și televiziune – și acestea au ajuns să fie într-o asemenea măsură echipate pentru a utiliza toate sursele de informație și a transmite știrile cu atâta rapiditate în orice colț al lumii, încât a devenit clară tendința lor de a înlocui parlamentul ca

principal izvor de informație politică și, până la un anumit punct, ca arenă de dezbateri. Se ivesc în acest fel alte locuri de reuniune, accesibile pretutindeni; vechii protagoniști, titularii mandatului constituțional, sunt treptat înlocuiți de angajați ai posturilor de radio și televiziune oficiale sau comerciale, de experți nonpolitici de toate soiurile, până și de actori.

Firește, presa și straturile educate ale societății în general au jucat întotdeauna un mare rol în procesul politic. Lor li se datorează acea catalizare a opiniei publice care, sub raport istoric, a precedat instituționalizarea ei și a favorizat-o; și până atunci însă, ele i-au procurat arenele neoficiale pentru dispută și dezbateri spontane. În afară de aceasta, chiar și după ce s-a produs deplina instituționalizare a unui sistem parlamentar, dacă din vreun motiv oarecare parlamentul nu izbuteste să canalizeze noile curente de gândire și solicitările de reforme, inima vieții politice va trece din nou din camerele deputaților în diferite centre ale opiniei publice. În asemenea împrejurări, procesul politic extraparlamentar va prima asupra procedurilor constituționale.

Principala cauză a acestui transfer al atenției și al interesului față de mijloacele de comunicare în masă nu este datorată însă slăbiciunii temporare sau deficienței permanente a parlamentelor înseși. Intruziunea acestor mijloace de comunicare, transformarea lor în autentice organe ale formării opiniei politice este un fenomen independent și cu validitate proprie. Dacă parlamentele se bucură de mai puțină atenție, aceasta se datorează faptului că dezbaterile ce se desfășoară în aceste noi arene stârnesce un interes mai mare, care atinge sectoare mai largi ale publicului. Acolo unde parlamentele se află deja în decadentă din alte rațiuni, fenomenul se limitează la accelerarea procesului în sine. Totuși, și parlamentele aflate la apogeul puterii lor resimt competiția cu *mass media*. De aceea, tocmai în țările în care procesul politic este pe deplin instituționalizat, ca Marea Britanie, statele Europei occidentale și Statele Unite ale Americii, aceste

noi mijloace de comunicare sunt pe cale să se transforme în organe de dezbatere de sine stătătoare, cărora va trebui să li se facă un loc în cadrul modelului tradițional existent¹⁰⁰.

Încă de la apariția sa ca mijloc de comunicare în masă în secolul al XIX-lea, presa scrisă a fost adesea considerată drept „a patra stare” sau „a patra putere în stat”. În materie de opinie, ea îmbrățișează sfere mult mai largi decât parlamentele; însă este atât de intim legată de evenimentul politic incit, chiar și în epoca organizării moderne a partidelor, mai poate să influențeze în unele ocazii caracterul și rezultatul dezbaterilor parlamentare. Nimic nu poate ilustra mai bine această putere a presei libere decât „afacerea” Watergate. O serie de scurte articole, cărora la început nimeni nu le-a dat vreo importanță, a sfârșit prin a conduce la una dintre cele mai însemnate crize constituționale pe care le-a cunoscut vreodată America și a provocat demisia președintelui din acea vreme, Richard Nixon. Puterea presei moderne nu este câtuși de puțin surprinzătoare dacă luăm în considerație viteza comunicațiilor, uriașele progrese ale tehnicilor de prezentare și cifrele tirajelor pe care le ating astăzi periodicele și revistele (un ziar englezesc sau american nu mai poate supraviețui dacă nu vinde milioane & z exemplare). Sistemul prezidențial din Statele Unite a favorizat însă, de asemenea, dezvoltarea și extinderea a ceea ce am putea califica drept aproape o nouă procedură

100 O idee exagerată despre această primejdie este reflectată în următoarele fraze, cuprinse într-un articol publicat la 5 ianuarie 1968 în Evening News: „Ce naiba are de-a face acest domn Frost cu politica guvernului britanic?... în această țară avem un guvern parlamentar, iar Parlamentul este principalul canal prin care miniștrii își explică acțiunile. Cel puțin așa este în teorie. Însă, în realitate, Parlamentul este tras pe linie moartă. În loc să comunice cu poporul britanic prin intermediul Camerei Comunelor, miniștrii o fac din ce în ce mai des prin mijlocirea televiziunii. Dacă Dl. Denis Healey trebuie să fie interpelat cu privire la activitatea sa de ministru al apărării, locul interpelării este Camera Comunelor și persoanele îndreptățite să o facă sînt colegii săi, deputații, și nu Dl. David Frost sau oricare alt prezentator de televiziune”.

cvasiconstituțională: conferința de presă. Însemnătatea sa în practica politică americană derivă din faptul că președintelui, în calitate de șef al executivului, îi este exclusă posibilitatea dialogului direct cu reprezentanții națiunii în Congres, dinaintea cărora el nu apare decât în anumite ocazii, pentru a da citire mesajelor prescrise de cadrul constituțional. Și, pe de altă parte, nici instituția interpelării parlamentare nu face parte din sistemul american în vigoare.

Conferința de presă în stil american s-a extins dincolo de sfera politicii, la scară națională și internațională. Atât miniștrii cât și colaboratorii lor mai direcți obișnuiesc astăzi să susțină conferințe de presă, la cererea reprezentanților acestora. În regimurile cvasiprezidențiale, ca în timpul celei de a V-a Republici franceze, conferința de presă a ajuns să joace un rol asemănător celui din Statele Unite, cu deosebirea că în regimul francez, mai autoritar, întrebările sunt supuse unui control mai riguros.

Conferința de presă nu și-ar fi căpătat poate însemnătatea la care a ajuns actualmente dacă s-ar fi mărginit la eventuala publicare a ceea ce nu reprezintă, în realitate, decât un interviu colectiv. Intervenția altor două mijloace de informare în masă, radioul și televiziunea, a venit să-i modifice în totalitate caracterul. Transmiterea, în general realizată în direct, către milioanele de ascultători și telespectatori, conferă participării un caracter nemijlocit, care lipsește în cazul lecturii unui text scris. Informarea politică s-a transformat într-un flux continuu de reportaje transmise în direct, în care principalele figuri ale vieții politice se găsesc constant sub privirile publicului, iar milioanele de spectatori din toată lumea își pot îngădui, fără inhibiții, să guste din fructul păcatului caracteristic opiniei publice: curiozitatea.

Radioul injectase deja o bună doză de dramatic și emoțional informării politice. Distanțele au dispărut și ascultătorii puteau să urmărească o dezbatere desfășurată pe viu între personaje de prim rang sau să asculte

răspunsurile acestora, nepregătite dinainte, la întrebările aruncate de experți în tehnica despuierii împăratului de veșmintele prestigiului său. În felul acesta se fac și se desfac reputații, iar programele pot afecta rezultatele unor importante dezbateri publice și pot face să oscileze opiniile în probleme dificile. Lucrul cel mai important pentru ceea ce ne preocupă pe noi acum este faptul că judecățile se formează prin comparație, ca întotdeauna când există un dialog (și tocmai dialogul este acel element care conferă emoție informării publice, cel care o „dramatizează”). Dacă discuțiile se desfășoară între un anumit număr de persoane active în viața politică a unei democrații parlamentare, rezultatul lor va fi o reproducere microcosmică a dezbaterilor din Cameră, în care atât partidele politice cât și grupurile de interese își au purtătorii lor de cuvânt. În acest mod, discuția radiodifuzată înseamnă o „continuare cu alte mijloace” a luptei dintre partidele politice sau a competiției dintre guvern și opoziție. Discuția desfășurată la radio și la televiziune mai introduce și un al treilea element: moderatorul, reporterul care ia interviuri sau coparticipantul la dezbateri, în mod teoretic o persoană obiectivă. Rolul său profesional constă în îndatorirea de a-l înfrunta pe liderul politic, încercând a-l încolți cu întrebările și a-l pune în încurcătură¹⁰¹. Dacă în incintele parlamentelor dialogul politic se desfășoară între persoane care au de jucat un rol în procesul politic și care dețin responsabilități constituționale, pe calea undelor se confruntă persoane ce au asemenea responsabilități constituționale cu oameni având alt tip de responsabilități.

Odată cu apariția televiziunii, dezintegrarea modelului tradițional de discuție politică a fost împinsă și mai departe. Acest mijloc de informare în masă pretinde calități foarte diferite de acelea pe care le solicită de obicei

101 A se vedea, de exemplu, interviurile realizate cu secretarul de stat pentru Afaceri Externe, George Brown, ca și acelea cu liderul opoziției Edward Heath, în luna octombrie 1967, în cursul cărora amindoi au fost „puși la frigare”.

cariera politică. Și așa, până atunci, microfonul îi favoriza pe anumiți politicieni în detrimentul altora. Aneurin Bevan, care era un mare polemist parlamentar și un excepțional orator de mitinguri, a eșuat lamentabil în fața microfonului, în vreme ce doctorul Hill, care a devenit cunoscut drept „doctorul de la radio”, a fost ales membru al Parlamentului din partea Partidului Conservator, a ocupat apoi un fotoliu ministerial într-un guvern de aceeași culoare politică, fiind mai târziu numit director al televiziunii comerciale britanice și după aceea al B.B.C. Dar camerele de luat vederi sunt încă și mai exigente decât un simplu microfon. Ele pretind un temperament special, amestec de impasibilitate și exhibiționism, anumite calități fizice, printre care aceea decisivă este aspectul tineresc și natural (se spune că aspectul lui Nixon a fost unul dintre handicapurile sale în cursul dezbaterilor televizate cu John Fitzgerald Kennedy), ca și o anume agerime, o vioiciune specială, chiar o doză de agresivitate, care nu merg neapărat mână în mână cu inteligența, profunzimea de spirit și responsabilitatea. Televiziunea ne permite într-o măsură mult mai mare decât transmisia radiodifuzată să participăm la discuție, să ascultăm și să vedem ce se spune și ce se face și, prin aceasta, alimentează tendința „personalistă”, de cult al eroilor, caracteristică epocii noastre. Comentatorii de televiziune împart celebritatea cu personajele politice și s-ar cuveni să ne punem întrebarea dacă este numai o apreciere plină de ironie părerea unor persoane intervievate în anchete de opinie, care îi numesc uneori pe anumiți comentatori TV, ca Robin Day sau David Frost, „lideri ai opoziției”.

Sesiunile parlamentelor din Germania occidentală și din Olanda sunt televizate. În Marea Britanie s-a întreprins acest lucru numai în mod experimental, însă nu au putut fi învinse obiecțiile anumitor sectoare ale vieții publice¹⁰². Astfel, atunci când în Anglia a fost pentru prima oară

102 În prezent, asemenea transmisii stnt efectuate regulat de către B.B.C.

(nota red.) ••

propusă o transmisie experimentală de șase săptămâni de către Liderul Camerei Comunelor, Crossman (propunere admisă cu oarecare rezerve), Camera a respins-o la 24 noiembrie 1966. Dintre mai multe obiecții formulate cu acest prilej vom menționa numai două: în primul rând, nu s-ar putea întâmpla ca, știindu-se urmăriți de către milioane de telespectatori, membrilor Camerei să le fie afectat stilul și comportamentul și să le fie distrasă atenția? Și, în al doilea rând, cine ar putea garanta că actuala manie a publicului pentru televiziune va putea salva dezbaterile parlamentare de indiferența în care s-au scufundat acum?

Acest din urmă punct este cel mai important pentru tema noastră. Din desfășurarea negocierilor purtate între televiziune și Parlament se desprinde impresia că Parlamentul are mai mult interes pentru o oarecare formă de colaborare cu televiziunea decât aceasta din urmă. Mai cu seamă se simt atrase de ea organizațiile de partid și, personal, oamenii politici¹⁰³. Televiziunea însă nu are nevoie să transmită dezbaterile parlamentare. Obiectivul său este acela de a oferi zilnic programe de divertisment pentru public, în vreme ce parlamentarii au nevoie să-și facă o imagine mai strălucitoare, în scopul de a reaminti publicului de importanța, ba poate chiar de însăși existența lor. Ca parte a programului său de divertisment, televiziunea oferă și informații: ea le prezintă telespectatorilor programe politice concepute în propriile sale studiouri, potrivit unor rețete despre care este bine știut că sunt pe gustul publicului. În aceste doze de politică televizată, Parlamentul poate ocupa un loc mai mult sau mai puțin semnificativ, iar publicul acceptă încetul cu încetul, drept autentică, dezbateră sintetică de la televiziune, modelându-și opiniile și luând decizii, când

103 „Politicienii, grijulii să producă un anumit soi de impresie asupra electoratului, snt emoționant de recunoscători pentru orice ocazie de a intra tn lumea spectacolelor. Televiziunea, gtndesc ei, este canalul esențial pentru comunicarea cu publicul.” Sunday Telegraph din 15 octombrie 1967.

este cazul, în consecință. În felul acesta, el este făcut să uite tot mai mult că dezbaterea ce are sau ar trebui cu adevărat să aibă importanță din punct de vedere constituțional se desfășoară în altă parte, anume în Parlament.

Ceea ce apare pe micul ecran nu reprezintă explicarea problemei în discuție, ci numai „cronica meciului”. Indiferent despre ce este vorba, întotdeauna ne este prezentat un meci, desfășurat fie între doi sau mai mulți adversari parlamentari, fie între figuri parlamentare și comentatori de televiziune care, în teorie, sunt reprezentanții „omului de pe stradă”. Un program politic de televiziune reprezintă astfel o luptă, însă nu una comparabilă cu disputele din autentica viață politică. Și aceasta deoarece, în procesul politic, ceea ce are însemnătate este multitudinea de probleme care converg în fiecare chestiune importantă, ca și multiplele puncte de vedere și interese sociale și profesionale afectate de aceasta, în vreme ce la televiziune lupta politică se limitează la dueluri personale între apărători ai unor puncte de vedere diferite, dar limitate la generalități. În această luptă de gladiatori, anumite calități nonpolitice atârna în mod necesar greu în balanță, indiferent de poziția constituțională sau politică a oratorului în cauză¹⁰⁴.

Rezultatul acestui fenomen, comun majorității sistemelor parlamentare, este că, în vreme ce radioul și

104 A se vedea, de exemplu, ideile exprimate de către un membru al Inner London Education Authority, John E. Brown, într-un articol publicat în The Times din 18 ianuarie 1968: „în această problemă, responsabilitatea revine mai cu seamă acelor care controlează radioul și televiziunea. Nu poate fi un lucru bun acela ca o serie întregă de miniștri din guvern să trebuiască a se supune interogatoriului public al unui tânăr cu o calificare nedefinită sau nesigură pentru această însărcinare. Și nu poate fi un lucru bun din două motive: a) procedeul are tendința să dea milioanele de telespectatori ideea că guvernul unei mari națiuni poate fi redus la nivelul unei conversații din barul unei crîșme din Cambridge; b) dat fiind faptul că jocul funcționează în favoarea celui care ia interviul, destul de frecvent acesta din urmă poate face publicul să creadă că ministrul este mai puțin inteligent decât el și, în consecință, mai puțin apt pentru postul pe care îl ocupă”.

mai ales televiziunea se transformă cu de la sine putere în arene de dezbateri politice, parlamentele au pierdut treptat monopolul influenței în această sferă de activitate. Opoziția parlamentară nu beneficiază nici ea de această situație. În general, opoziția nu obține avantaje prin existența acestor foruri de discuții extraparlamentare și, drept rezultat, începe să ia ființă un nou curent de opoziție, mai puțin coerent și mai anarhic, plin de ironie și de scepticism față de instituțiile constituționale, fie că este vorba de guvern, de opoziție ca atare, sau de parlament. Nu este cazul totuși să supraestimăm efectul tonului antiparlamentar pe care îl dau participanții ce nu sunt membri ai parlamentului dezbaterilor ce se desfășoară în aceste noi forumuri. Destinul parlamentelor se află, în mare măsură, în mâinile lor.

Faptul că asemenea critici la adresa sistemului parlamentar cât și nemulțumirea cu un caracter mai general a marilor grupuri sociale sunt vehiculate rapid și complet prin intermediul noilor mijloace de comunicare în masă le conferă acestora din urmă o importanță în continuă creștere. Astfel, parlamentul ajunge să fie neglijat, iar activitățile sale își pierde nu numai prestigiul, ci însăși substanța lor. Rolul jucat de televiziune și de radio ca noi arene ale dezbaterii politice a condus la scăderea influenței Parlamentului britanic, în mare parte și din cauze pur accidentale sau funcționale. Fenomenul este însă și mai periculos în țări ca Franța celei de a V-a Republici, unde aceste mijloace sunt manipulate de către guvern pentru a reduce importanța Parlamentului și a spori însemnătatea executivului. Se unesc astfel, în mod deliberat, cele două tendințe spontane și paralele, ivite în Marea Britanie și Statele Unite. Noile arene de dezbateri sunt orientate în mod conștient în favoarea noilor instituții ale regimului și împotriva celor vechi, ca parlamentul, precum și contra forțelor de opoziție ca atare. Se restrânge accesul la mijloacele de informare în masă al oratorilor care nu sunt legați de guvern, sunt proslăvite succesele guvernamentale și se evită sau este proscrisă

discutarea eșecurilor oficialităților. De aici și marea diferență care se remarcă în Franța între presa scrisă și celelalte mijloace de informare în masă. Acolo unde presa este liberă, așa cum se petrec lucrurile în Franța, toate sectoarele populației își pot exprima într-o formă sau alta, de la publicațiile studentești și până la marile cotidiene de partid, punctele de vedere, opoziția față de guvern, ca și măsurile politice pe care le-ar dori aplicate.

În ceea ce privește influența, controlul guvernamental asupra radioului și televiziunii este însă o armă mult mai puternică decât presa. Chiar dacă astăzi un periodic este o întreprindere foarte costisitoare, el încă mai poate fi înființat cu mijloace materiale limitate, în vreme ce radioul și televiziunea pretind o investiție cu mult mai importantă și posturile de emisie necesită o aprobare din partea guvernului. În afară de aceasta, oricât de mare ar putea fi circulația unui periodic, el ajunge numai la grupuri limitate de persoane care obișnuiesc să aleagă dinainte ceea ce doresc să citească, în concordanță cu propriile lor păreri. În schimb, emisiunile de radio și televiziune ajung pretutindeni în țară. De aceea, guvernele autoritare știu bine că, dacă dețin controlul asupra radioului și televiziunii, presa, fie ea liberă ca în Franța sau cenzurată, așa cum încă se mai întâmplă în Spania¹⁰⁵, nu poate în mod real să contracareze propaganda oficială difuzată prin celelalte mijloace de informare în masă.

Noul avânt al grupurilor de interese în secolul al XIX-lea, partidele politice reprezentau organe de avangardă sub raportul reprezentării economice și sociale. Grupurile de presiune, de interese și cele profesionale nu erau pe atunci îndeajuns de articulate pentru a dovedi suficientă înrâurire în afara facțiunilor pe care aveau pretenția că le reprezintă și nici autoritate înăuntrul lor. În plus, problemele economice erau în vremea aceea mai puțin complexe și tehnice, iar parlamentele și partidele parlamentare aveau competența de a le discuta și a decide asupra lor. Parlamentele reprezentau scenele, iar

105 Autorii au în vedere situația din 1977 în Spania (nota red.).

politicienii erau actorii negocierii sociale. Categoriile precum sindicatele și Biserica, agricultorii și universitățile", industriașii și intek. >alii își canalizau eforturile de a influența politica guvernului prin intermediul parlamentelor.

Astăzi, parlamentul este doar unul dintre mijloacele de rezistență în raport cu guvernul, deși continuă să fie instanța superioară și cea prestigioasă. Organizațiile puternice cum sunt sindicatele moderne sau asociațiile patronale și-au impus dreptul de a fi consultate în mod direct de către guvern. Ne-am mai referit înainte la faptul că în viața politică americană, grupurile de interese, ca și eficientele lor vârfuri de lance – grupurile de presiune și lobbyurile – au stabilit relații directe cu executivul și cu Congresul. Fenomenul acesta nu se petrece însă numai în Statele Unite; îl putem constata, deși motivele și structurile politice sunt foarte diferite, în țări ca Suedia, Marea Britanie de după cel de-al doilea război mondial, cea de a V-a Republică franceză și comunitățile europene. În Suedia, îndelungata guvernare a social-democraților a făcut să diminueze rolul Parlamentului și, prin aceasta, însuși rolul partidelor politice în procesul vieții politice. Deciziile sunt luate pe calea negocierilor de tot felul dintre guvern și sindicate, întreprinderi, grupuri profesionale etc. Parlamentul este arbitru care supraveghează jocul politicii, care revine acum în seama acestor noi actori.

În Marea Britanie, presiunea exercitată asupra guvernului de către grupurile profesionale și sociale orizontale a tot sporit, pe măsură ce au crescut responsabilitățile guvernamentale, impuse de dezvoltarea societății moderne. Aceste presiuni acționează într-o oarecare măsură ocolind reprezentarea verticală îndeplinită de partidele politice. Odată cu intrarea în vigoare a politicii economice pe termen lung (și trebuie să recunoaștem că planificarea economică este în Marea Britanie abia la început) a început să devină manifestă însemnătatea consultărilor dintre guvern și reprezentanții sindicatelor și ai industriașilor, iar aceste consultări au ajuns să fie instituționalizate sub forma diverselor organe

mixte ce strâng laolaltă reprezentanții guvernului și cei ai grupurilor interesate. Dar, prin aceste noi proceduri, nu numai că sunt uneori ocolite partidele politice parlamentare, dar și partidele înșeși s-au arătat a fi în dezacord cu grupurile profesionale sau sociale pe care teoretic ar trebui să le reprezinte în Cameră. Astfel, opoziția câtorva uniuni sindicale față de politica prețurilor și a veniturilor s-a manifestat inclusiv împotriva partidului și a guvernului laburist, iar punctele de vedere ale Confederației Industriilor Britanice (reprezentând patronatul) nu s-a dovedit întotdeauna a fi în armonie cu acelea exprimate în Parlament de către Partidul Conservator.

Consultările dintre guvern și grupurile profesionale și sociale au ajuns, în timpul celei de a V-a Republici franceze, la un grad de instituționalizare și mai mare decât în Marea Britanie și Statele Unite. Asemenea consultări se țin în mod deliberat în spatele „demodatelor partide politice” și guvernul obișnuiește să numească „omul potrivit la locul potrivit”, fără a ține cont dacă acesta este un comunist ori un extremist de dreapta, în toate posturile de răspundere ale noului sistem sau în numeroasele comisii și comitete create în scopul sus-pomenitelor consultări. Astfel, guvernul privează opoziția de sfatul exclusiv al propriilor săi experți pe care îi neutralizează, întărind în același timp echipa de consilieri oficiali. O a doua metodă de instituționalizare a consultărilor constă din sporirea numărului de corpuri consultative ale executivului la nivel central sau local, dublând astfel numărul de comitete și comisii parlamentare. Pe termen lung, suprapunerea acestor canale de consultare duce la dublarea eforturilor și la confuzia de funcții.

Foarte semnificativă a fost, în acest context, apariția unor grupuri de interese la nivel continental, aproape simultan cu apariția unui nou centru de autoritate în cadrul recent createlor comunități europene. Chiar înainte de a-și fi instituționalizat propria formă de reprezentare directă, majoritatea acestor grupuri (și există cu sutele) a

stabilit un contact direct cu organismele comunităților europene și a acționat asupra lor prin intermediul grupurilor de presiune și /oMy-urilor¹⁰⁶. Apariția acestor grupuri de interese continentale nu are, desigur, nicio legătură directă cu investigația noastră actuală referitoare la renașterea grupurilor de presiune, fiind vorba de fapt despre noi formațiuni, născute în noi circumstanțe, despre un fapt nou, plasat într-un context european. Este greu de crezut însă că aceste grupuri *internaționale* (continentale) ar fi putut să apară atât de repede pe scena europeană dacă, mai înainte, grupurile naționale nu ar o căpătat o nouă vigoare. Într-un anumit sens, reprezentarea europeană a grupurilor de interese nu a însemnat altceva decât continuarea la nivel continental a grupurilor de interese naționale, care și-au dublat activitatea drept rezultat a trei fenomene deja menționate: sporirea puterii guvernamentale odată cu descreșterea corespunzătoare a puterii opoziției, dezvoltarea planificării și dezvoltarea statului bunăstării sociale.

O serie de evoluții politice din Marea Britanie și Franța pot constitui exemple în direcția afirmării grupurilor de interese în politica contemporană, drept rezultat al mecanismelor statului bunăstării sociale și, respecti -, al planificării. Astfel, în toamna anului 1967, o serie de industriași de frunte au întemeiat un Grup Industrial Politic. James Callaghan, pe atunci ministru de finanțe, a subliniat într-o cuvântare ținută în Parlament temerile sale că un asemenea organism ar putea submina sistemul parlamentar. Intervievat la televiziune, unul dintre membrii grupului și-a exprimat opinia personală că funcționarea Parlamentului ar trebui modificată în așa fel încât alegerile să fie organizate din 5 în 5 ani, iar, în intervalul respectiv, Parlamentul să nu se întrunească, ci să lase guvernul liber să guverneze. Dar exemplul cel mai bine cunoscut și care răspunde cu mai multă ușurin (a unui

106 A se vedea D. Sidjanski, „Pressure Groups and the European Economic Community”, Government and Opposition, II, nr. 3, aprilie 1967, pp. 397-415.

mod de tratare general este acela al relațiilor dintre uniunile sindicale și partidele politice. Pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, într-o societate britanică profund transformată de industrializare, cele trei sectoare economice – patroni, muncitori și țărani – au demonstrat, fiecare în parte, tendința de a realiza contacte mai ample cu Parlamentul și a-și asigura o mai bună reprezentare în sânul acestuia. S-a dezvoltat un curent în sensul organizării în asociații mai mari și mai eficiente, care să devină în același timp mai active în sfera parlamentară. De fapt, dorința de a fi prezente în viața parlamentară a constituit unul dintre motivele invocate pentru crearea acestor noi organizații. Patronii au înființat un Consiliu Parlamentar în anul 1898. Ei au fost urmați de către Consiliul sindicatelor (*Trade Union Council* – TUC), care a creat în anul următor, 1899¹⁰⁷, o Reprezentanță muncitorească și un Comitet Parlamentar care a reprezentat, până în anul 1918, nucleul de organizare al Partidului Laburist.

Problema relațiilor dintre muncitorii organizați și guvern a căpătat o nouă însemnătate odată cu cea dintâi mare operațiune de mobilizare economică întreprinsă în Marea Britanie, care a avut loc în timpul primului război mondial, atunci când statul a preluat pe seama sa căile ferate, minele și fabricile de armament. Afilierea muncitorilor, atât la syndicate, cât și la Partidul Laburist, s-a triplat (respectiv de la 2 232 446 membri în anul 1914 la 6 505 482 în anul 1920 și de la 1 612 147 la 4 359 807). Concentrarea organizațiilor muncitorești a fost răspunsul firesc față de concentrarea puterilor patronatului într-o singură mină, aceea a statului. O consecință a războiului a fost și radicalizarea doctrinară, drept reacție împotriva

107 „Comitetul Parlamentar al TUC, în numele întregii mișcări muncitorești, ca și organizațiile sindicale, în numele membrilor acestora, încearcă să influențeze miniștrii și deputații prin intermediul tehnicilor clasice de lobby, potențându-și forța de pers.. isiune prin mitinguri bine calculate pentru a influența opinia publică ; cu încercări de a-i face pe candidați să promită susținerea măsurilor dorite". Cf. Samuel H. Beer, *Modern British Politics*, Londra, 1965, p. 1 iO.

ordinii sociale și economice care generase conflictul, dar și din credința că, sub controlul statului, muncitorii puteau obține condiții mai bune decât sub acela al patronilor. Partidul Laburist a adoptat în anul 1918 un program pur socialist. În ceea ce privește organizarea, s-a stabilit principiul după care apartenența la sindicate presupune aderarea aproape obligatorie la Partidul Laburist, TUC devenind principala sursă de fonduri a partidului. Ideologia sa proclama principiul exproprierii și al proprietății și administrației publice asupra „instrumentelor de producție, distribuție și schimb”, în scopul creării unei societăți socialiste. Partidul Laburist din Marea Britanie se alinia în acest iei majorității omoloagelor sale de pe continent. Primele alegeri ne după război au scos în evidență succesul noului partid, a cărui identificare cu sindicatele devenise aproape totală. În felul acesta, la Congres, uniunile sindicale își formulau puncte de vedere politice pe care Partidul Laburist se angaja să le susțină în Parlament și, în mod teoretic cei puțin, în fața guvernului.

Această formulă nu a durat însă multă vreme și, bineînțeles, nu a supraviețuit celui de al doilea război mondial. În primul rând, ea a fost zdruncinată de nemulțumirea stârnită de cea dintâi guvernare laburistă, de sub conducerea lui Ramsay MacDonald. Cel de-al doilea element care a subrezit-o a fost deziluzia provocată de cel dintâi guvern „socialist” din Uniunea Sovietică. Parlamentarii laburiști s-au văzut înghesuiți între sindicate și politica lor de protejare a intereselor muncitorești și politica partidului, preocupat de probleme globale, naționale și internaționale. Înstrăinarea dintre sindicate și partid a devenit și mai patentă după declanșarea celui de-al doilea război mondial. Dacă primul război mondial provocase unificarea mijloacelor de acțiune politică ale ambelor organizații, cel de-al doilea război nu a făcut altceva decât să lărgască breșa dintre ele. Această situație se contura atunci când începea deja să se manifeste participarea directă a sindicatelor, ca atare, la

luarea deciziilor în cadrul guvernului. În perioada interbelică și, de bună seamă, în timpul primului război mondial, guvernul îi chemase pe reprezentanții muncitorilor să participe la numeroasele comitete și comisii înființate în scopul dirijării industriei; în timpul ultimului război mondial, sistemul luării deciziilor de către comitete s-a amplificat într-o măsură fără precedent. Acum, reprezentanții sindicali interveneau hotărâți nu numai să influențeze soluționarea problemelor de rutină, ci și reorganizarea vieții sociale și economice britanice. Ei căpătaseră deplina convingere că, oricare ar fi fost guvernul aflat la putere, fie el conservator, laburist sau de coaliție, principiul participării directe a uniunilor sindicale la luarea deciziilor sale se va menține și se va afirma pe deplin. În felul acesta, legătura dintre uniunile sindicale și parlament pe de o parte și dintre acestea și opoziția parlamentară își pierde orice semnificație.

După război, sub două guvernări laburiste, ideologia oficială a uniunilor sindicale (și în special a importantului sindicat al muncitorilor din transporturi, menționat aici deoarece atitudinea secretarului său general, Frank Cousins, este în mod deosebit revelatoare pentru relațiile dintre sindicate și Parlament) a continuat să fie condiționată de două mari obiective: continuarea și extinderea naționalizării, pe de o parte, și respingerea oricărei politici naționale a salariilor sprijinită de către guvern pe de altă parte. În perioada celui de al doilea cabinet laburist (al lui Harold Wilson), aceasta a dus la un serios divorț între programul guvernului și acela al uniunilor sindicale, constituind tema unor îndelungate și nu prea fericite negocieri, desfășurate atât în adunările sindicale, cât și în Conferințele Partidului Laburist. După comoda sa victorie electorală din primăvara anului 1966, guvernul Wilson a fost nevoit să se implice în soluționarea problemelor cronice ale economiei britanice. Naționalizările (cu excepția aceleia, puțin convingătoare, a industriei oțelului) nu ocupau astfel decât o mică parte din programul său, în vreme ce, dimpotrivă, o politică

națională a veniturilor era considerată a fi cel dintâi pas în reorganizarea vieții economice.

Numirea lui Frank Cousins în calitate de ministru al tehnologiei în guvernul Wilson a readus pe primul plan problema relațiilor dintre uniunile sindicale și Partidul Laburist. Chiar dacă Frank Cousins nu era singurul ministru cu antecedente sindicale, desemnarea lui se dovedea de două ori semnificativă, deoarece era liderul cel mai activ al celei mai puternice uniuni sindicale și totodată acceptase un minister strâns legat de problema reorganizării industriei britanice în era automatizării. Participarea sa la guvern părea să indice că s-a ajuns la un oarecare grad de armonie între sindicate, partid, guvern și Parlament. Pentru idealiștii din mișcarea laburistă, funcția lui oferea uniunilor sindicale o mai mare ocazie de a juca un rol în formarea noilor structuri ale industriei britanice decât visase vreodată Ernest Bevin, în calitatea lui de ministru al muncii. Observatorii mai cinici credeau că numirea lui Cousins fusese făcută cu intenția de a-l transforma într-un ostatic al uniunilor sindicale dintr-un guvern care avea să urmeze o linie opusă aceleia, tradițională, a sindicatelor.

Oricare ar fi fost adevărul, fapt este că idila a durat foarte puțin. Împreună cu numeroși alți lideri sindicali, Cousins nu a întârziat să-și exprime dezacordul deschis față de pretenția guvernamentală de a controla în mod direct salariile, pe cale legislativă, îndată după începerea discuțiilor asupra măsurilor concrete de introdus în legea prețurilor și a veniturilor, în special dreptul guvernului de a îngheța salariile pe o perioadă anumită, Cousins a demisionat din guvern. Mai târziu, pus în fața obligației de a alege între fotoliul său parlamentar și postul lui de secretar general al Sindicatului Muncitorilor din Transporturi, Cousins l-a preferat pe acesta din urmă.

Din punctul de vedere al relațiilor dintre reprezentanții politici și cei industriali pe care o analizăm aici, decizia lui Cousins este semnificativă pentru importanța relativă pe care el o atribuia reprezentării

politice și celei industriale. Desigur, întregul episod se poate dovedi, cu trecerea timpului, o simplă eroare de apreciere. Rămâne însă un fapt important și anume: acceptând să preia conducerea ministerului însărcinat cu dezvoltarea tehnică a Marii Britanii, punând prin aceasta o piatră de hotar în istoria influenței sindicatelor în viața economică a țării, Cousins știa că, atât timp cât punctele sale de vedere vor fi acceptate, el își va face simțită ponderea și influența atât în guvern și în Parlament, cât și în afara acestora. Începând însă din momentul în care a înțeles că politica guvernului era îndreptată împotriva pozițiilor tradiționale ale sindicalismului britanic, iar dacă ar fi continuat să rămână membru al cabinetului ar fi fost nevoit să se opună politicii sindicale, el a preferat să își sacrifice poziția politică decât să și-o piardă pe aceea profesională. Procedând în acest fel, Cousins a dat de înțeles că, în opinia sa, sindicatele, conduse într-o manieră adecvată, ar putea obține mai mult prin mijloace externe de presiune decât ar fi dobândit de la acel guvern sau de la oricare altul, acționând dinlăuntrul acestuia sau în Parlament. Astfel, ceea ce voia el să exprime era faptul că bătălia pentru drepturile muncitorilor nu avea să se mai dea de acum înainte în incinta Parlamentului și că un reprezentant sindical în guveră s-ar fi simțit cu mâinile legate. Aceasta însemna sfârșitul vechii credințe după care influențând Parlamentul și păfrunzând în incinta lui se puteau îndeplini țelurile muncitorilor. <Putem cita considerațiile lui WJ. M. Mackenzie despre întreaga problemă a creșterii influenței grupurilor de presiune asupra guvernului britanic: „Acesta pare a fi unul dintre numeroasele simptome ale răsturnării totale a celebrei teorii a lui Mâine despre evoluția de la status la contract. Noi ne luptăm să revenim pas cu pas la o situație în care un om se dovedește important pe plan social doar dacă este deținătorul unui anume nivel de calificare și este membru al unei corporații autorizate. Se ajunge astfel în fapt la un nou medievalism ce constituia pământul făgăduinței în vremea tânărului Pugin și până la William

Morris”¹⁰⁸. Mai rămâne de văzut numai dacă, în aceste împrejurări anume, Cousins a făcut cea mai bună alegere și pe termen lung. >¹⁰⁹

O nouă fază a relațiilor Uniunilor Sindicale cu guvernul și cu Partidul Laburist a început atunci când cel de-al doilea cabinet al lui Harold Wilson, confruntat cu deteriorarea situației economice a țării – de care, în opinia sa, erau în bună măsură răspunzătoare grevele repetate – a hotărât să se ocupe de problema relațiilor de muncă. Într-o carte albă intitulată *în Place of Strife (în loc de conflict)*, primul ministru și Barbara Castle – care era pe atunci ministru al muncii – au propus, în luna ianuarie 1969, o perioadă obligatorie de conciliere în orice conflict de muncă, mai înainte de a se recurge la grevă. Documentul mai propunea și înființarea unei Comisii pentru relațiile de muncă, ca și soluționarea pe cale legală a anumitor tipuri de conflicte de muncă.

Uniunile sindicale s-au opus acestui plan. Și, chiar dacă legea a trecut fără dificultate de prima citire în Camera Comunelor, majoritatea care o susținea a început să se dilueze sub presiunile sindicatelor. La 5 iunie 1969 o adunare a reprezentanților uniunilor sindicale a hotărât, cu o uriașă majoritate, să se opună unor asemenea măsuri, trecând și la acțiune dacă s-ar fi dovedit necesar, în fața acestei atitudini hotărâte, premierul Wilson a renunțat la proiect. Acesta a fost un moment foarte important în relațiile dintre Partidul Laburist și principalul grup organizat pe care el îl reprezintă – sindicatele – și a părut să demonstreze că acestea din urmă erau mai puternice decât partidul. În fața primejdiei de distrugere a mișcării laburiste, Wilson și-a retras proiectul și s-a mulțumit cu o „Declarație de intenții” a uniunilor sindicale, în care acestea se declarau dispuse să pună rânduiala în relațiile de muncă. În iunie 1970, Harold Wilson avea să piardă

108 Acest pasaj figurează numai în ediția engleză (nota red.).

109 W.J.M. Mackenzie, „Pressure Groups in British Government”, British Journal of Sociology, vol. VI, nr. 2, reproduc în: Richard Rase (ed.), Studies in British Politics, Londra, 1966.

alegerile.

Guvernul conservator al lui Edward Heath, care i-a succedat, s-a confruntat și el cu sindicatele, insistând asupra politicii de control guvernamental al conflictelor de muncă. Marea problemă s-a ivit însă atunci când minerii s-au opus politicii de prețuri și venituri a guvernului (la care consimțiseră și uniunile sindicale) și au intrat în grevă. Acțiunea lor unilaterală a coincis cu șocul economic provocat de criza petrolului. Confruntat cu probleme naționale și internaționale de o asemenea amploare, Heath a hotărât să organizeze alegeri generale anticipate, punând pe tapet problema: „Cine guvernează în Marea Britanie: instituțiile reprezentative (Parlamentul) sau forțele corporatiste (sindicatele)?” Conservatorii au pierdut cu o marjă mică de voturi (în februarie 1974), iar guvernele laburiste au adoptat, începând de atunci, ca principiu operațional, așa-numitul „pact social”. Este vorba despre un acord între guvern și sindicatele afiliate la TUC, prin care uniunile sindicale acceptă politica de prețuri și de venituri a acestuia, în schimbul participării la elaborarea politicii economice, în special în domeniul asigurărilor sociale și al îndeplinirii anumitor exigențe ale aripii de stânga laburiste, cum ar fi naționalizarea industriilor aeronautică și navală și desființarea saloanelor particulare din spitalele de stat.

Cooperarea dintre sindicate și guvern în cadrul „pactului social” a făcut obiectul unei instituționalizări formale. Au fost create noi organe, dintre care cel mai important este Comitetul de legătură, alcătuit din lideri ai sindicatelor afiliate la TUC, membri ai guvernului și membri ai Comisiei executive naționale a Partidului Laburist. Acest organism nu a întârziat să se transforme în cel mai important centru de luare a deciziilor din întreaga activitate politică a guvernului laburist. Nu numai conservatorii, ci chiar și numeroșii membri laburiști ai Parlamentului, atât din aripa dreaptă cât și din cea stângă, s-au arătat neliniștiți față de modul în care acest organism a privat guvernul și Parlamentul de dreptul său

constituțional de a lua ultimele decizii, ca și de faptul că acesta ajunge să hotărască dinainte asupra problemelor de rezolvat, pe care fie Camerele, fie guvernul se limitează a le aviza.

Însăși ideea pactului social a fost atacată de către Partidul Conservator și aceasta din două motive. Cel dintâi este acela că, firește, TUC nu reprezintă decât o minoritate a populației muncitorești britanice. Mai există sindicate și organizații profesionale ce nu îi sunt afiliate și numeroși muncitori nu sunt înscriși în niciun sindicat. Cel de-al doilea motiv a fost exclus cu claritate în declarația politică a Partidului Conservator, prilejuită de Conferința sa din octombrie 1976 și întărită de șefa partidului, Margaret Thatcher: pactul social „este inacceptabil pentru oricare partid care crede că este de datoria guvernului să fie reprezentantul întregii comunități”.

Vedem, așadar, în Suedia, Norvegia, Olanda și acum și în Marea Britanie, o tendință clară către instituționalizarea participării directe a forțelor corporatiste (sindicate, întreprinderi și organizații profesionale) la procesul elaborării politicii și al luării deciziilor. Și, în măsura în care acest proces ignoră existența Parlamentului, el reduce în egală măsură și rolul opoziției parlamentare.

Îți domeniul instituționalizării planificării, mari progrese au fost realizate în Franța. Deși autorizată încă din anul 1946, planificarea a început cu adevărat să se dezvolte abia din anul 1958, în cadrul Constituției celei de a V-a Republici, când efectele ei s-au făcut simțite în viața politică și economică a țării. În ceea ce privește viața politică, putem afirma, odată cu Ridley și Blondei, că „experiența franceză a arătat că planificarea este compatibilă nu numai cu spiritul democrației occidentale, ci chiar și cu o atitudine relativ conservatoare în materie de economie ¹¹⁰”. Într-adevăr, în practică, rolul pe care îl joacă în cadrul planului întreprinderea privată; i asociațiile

110 F. Ridley, J. Blondei, Public Administration in France, Londra, 1964, p. 204.

patronale este poate chiar mai mare decât acela al sindicatelor, atât în sfera întreprinderilor industriale naționalizate cât și a celor aflate în proprietate particulară. Se mai cuvine semnalat și faptul că, în Franța, instituționalizarea planificării la nivel național a reprezentat o tranziție spre instituționalizarea acesteia de către comunitățile europene.

Instituționalizarea planificării nu a fost lipsită însă de consecințe asupra procesului politic, în special asupra Parlamentului și a opoziției parlamentare. După cum a semnalat Léo Hamon, dat fiind că, în conformitate cu Constituția celei de a V-a Republici franceze, guvernul doar propune Parlamentului spre aprobare marile alternative ce condiționează redactarea planului, este și dificil ca suveranitatea Parlamentului să nu fie afectată. Întrucât nu există posibilitatea de a se propune amendamente planului, discutarea sa în Parlament se aseamănă mult cu dezbaterea referitoare la ratificarea unui tratat încheiat cu o putere străină. „Așa cum un parlament nu poate adopta un amendament la o lege autorizând ratificarea unui tratat, tot astfel el nu poate aduce amendamente planului”¹¹¹. Această situație se datorează incompatibilității dintre o trăsătură fundamentală a planificării, atât în ochii guvernului cât și ai planificatorilor, anume coerența și stabilitatea pe termen lung, și schimbările pe care un Parlament pe deplin suveran le-ar introduce în acest plan, dacă ar fi tratat întocmai ca o lege. „Planul va trebui să fie întotdeauna sarcina guvernului, iar Parlamentul poate colabora la formularea lui, însă nu și-l va putea apropia”, scria P. Delvoué¹¹². Cu toate acestea, Parlamentul își păstrează facultatea de a vota anual bugetul, ceea ce constituie o

111 Léo Hamon, „Le plan et sa signification politique”, *Tendances et volontés de la société française*, de Jean Daniel Reynaud, Paris, 1966; Georges Lavau, *La planification comme processus de décision*, Paris, 1965.

112 P. Delvoué, H. Lesguillous, *Le contrôle parlementaire sur la politique économique et budgétaire*, Paris, 1965.

metodă eficientă pentru a controla *execuția* planului. Parlamentul are însă doar puteri limitate în ceea ce privește elaborarea planului, iar opoziția parlamentară are puteri încă și mai mici, în condițiile în care nici măcar nu se pot propune amendamente. Consecințele acestei situații pentru viața politică au fost rezumate cu pesimism de către R. Quermonne, care conchide că planificarea servește la marginalizarea instituțiilor reprezentative și la dezvoltarea, în paralel cu ele, a unor noi corpuri instituționale, caracterizate printr-o importantă participare socioprofesională. În opinia sa, planificarea nu are cum să nu devină rivalul Parlamentului și să i se opună ca o nouă structură de influență. Odată ce a fost epuizată, prin procedurile consultative preliminare, dezbaterea propriu-zisă asupra conținutului și consecințelor planului, iar organele democrației reprezentative au fost solicitate să îl aprobe, iar discuțiile acestora se vor purta inevitabil pe un ton foarte general. Deputații vor avea impresia stânjenitoare că au fost dați la o parte de către comisiile consultative și privați de facultatea lor de a discuta și de a aduce amendamente, comisiile fiind, la rândul lor, lipsite de calitatea de a aproba planul. „Planificarea a accelerat dezintegrarea instituțiilor reprezentative”¹¹³.

Aceasta ne conduce direct la ceea ce constituie principala problemă a relațiilor dintre guvern și parlament, precum și dintre guvern și opoziția parlamentară, într-o epocă în care puterea guvernului ca organ central al administrației de stat are tendința de a crește fără încetare.

Guvern tot mai puternic, opoziție tot mai slabă?

Toată lumea știe că, începând cu primul război mondial, tendința politică cea mai notabilă și constantă a fost creșterea dimensiunii și a autorității guvernelor. Guvernul a crescut în termeni absoluți, conform doctrinelor ce reclamă ca statul să aibă dreptul de a conduce toate activitățile cetățenilor săi îndreptate spre un țel comun, așa cum se petrec lucrurile în țările comuniste,

113 Citat în Léo Hamon, op. cit.

fasciste și alte regimuri autoritare. Autoritatea guvernului a crescut, în termeni relativi, în virtutea noilor obligații pe care și le-a asumat și a drepturilor ce i-au fost acordate, chiar și în statele constituțional-pluraliste. Acest proces a fost însoțit de o eclipsare corespunzătoare a opoziției politice. În statele autoritare, opoziția politică s-a văzut mutilată sau chiar total proscrisă, iar dizidența latentă se manifestă în forme diferite de conflict politic, care merg de la anomie până la rezistența organizată. În ceea ce privește statele constituțional-pluraliste, chiar și aici s-a manifestat tendința opoziției de a se înclina în fața expansiunii statului.

În prima parte a acestei sumare examinări a stării opoziției politice din țările contemporane cu democrație parlamentară, am încercat să facem o distincție între deficiențele în funcționarea opoziției parlamentare datorate unor cauze specifice și slăbiciunii provenind din însuși declinul instituției parlamentare. Mai rămâne de analizat o chestiune fundamentală și anume: până în ce punct au avut de suferit atât parlamentele cât și opozițiile parlamentare de pe urma expansiunii guvernului și a extinderii puterii sale¹¹⁴. În ce măsură creșterea continuă a intervenției guvernului în procesele sociale, economice și administrative face să slăbească drepturile parlamentului și ale opoziției parlamentare de a controla și conduce activitățile guvernului în întregime? Sau, exprimat cu alte cuvinte: până la ce limită va ajunge să se întărească executivul pe seama legislativului și în ce măsură este acesta un proces inevitabil?

Ar fi mai ușor să abordăm o asemenea problemă dacă am examina trei aspecte referitoare la ceea ce au avut de suferit, atât parlamentul cât și opoziția parlamentară, drept rezultat al dezvoltării executivului. În primul rând, parlamentul și opoziția din Marea Britanie au pierdut una dintre principalele lor puteri: aceea de a răsturna guvernul. În al doilea rând, unele din drepturile

114 A se vedea, asupra accsiui punct, o interesantă discuție în: Ronald Butt, *The Power of Parliament*, Londra, 1967.

parlamentului și ale opoziției parlamentare au fost asumate, atât în Marea Britanie cât și în alte țări, de către partidele politice. În al treilea rând, în anumite state constituțional-pluraliste, constituția a fost deja revizuită de către guvernele aflate la putere în scopul sporirii drepturilor și competențelor executivului, tendință care poate să fie imitată și de alte state de acest tip pe măsură ce opinia publică devine conștientă de declinul parlamentelor. și al sistemului parlamentar în general.

După cel de-al doilea război mondial, multe guverne din statele constituțional-pluraliste au dat dovadă de o indiferență crescândă și întrucâtva disprețuitoare față de propriile parlamente. În anumite cazuri și mai cu seamă în cea de a V-a Republică franceză, o asemenea politică a fost adoptată deliberat și din principiu. În cele două democrații anglo-saxone, omagiile aduse sistemului parlamentar sunt repetate adesea, însă faptele nu mai corespund cuvintelor. La acest aspect se referea, la 17 martie 1967, un editorial din *The Guardian*, dedicat relațiilor dintre guvern și Camera Comunelor:

„Lucrul de care are nevoie cel mai mult Parlamentul este de a ști că el într-adevăr contează și că punctele de vedere ale membrilor săi pot avea o anume influență asupra politicii guvernului. Cei mai mulți dintre miniștri, în relațiile lor de zi cu zi cu Camera, dau impresia că nu le prea pasă de părerile Parlamentului.

Un prost exemplu de aroganță guvernamentală l-a constituit refuzul de a îngădui o dezbatere referitoare la moneda divizionară zecimală înainte de promulgarea legii în cauză sau a organizării, în săptămâna următoare, a unei votări libere în această privință. Există însă și alte exemple, unele chiar și mai rele. Viitorul politicii prețurilor și veniturilor figurează printre marile-probleme politice interne. În ultimele săptămâni, miniștrii au ținut interminabile reuniuni cu lideri TUC și cu conducerea patronatului pentru a definitiva ultimele detalii ale acesteia. În schimb, atunci când un deputat conservator a protestat, ieri, pentru faptul că Parlamentul nu a fost la

rându-i consultat, singurul răspuns pe care l-a obținut domnul Lee a fost că intențiile guvernului vor fi cunoscute în scurtă vreme, printr-o Carte Albă. Nimeni nu a avut îndrăzneala să sugereze că ar fi fost necesară mai întâi o dezbatere parlamentară.

Nemulțumit să împiedice doar discutarea politicii sale în parlament, guvernul îl privează până și de informații. Cum să ne așteptăm atunci ca deputații să se pronunțe în privința problemelor pe care le implică intrarea țării în Piața Comună, când nu li s-a spus aproape nimic despre calculele guvernului referitoare, de exemplu, la efectele ei asupra agriculturii sau asupra comerțului cu Commonwealth-ul? Nu este suficient să se vorbească în particular doar cu deputații laburiști. Conservatorii ar trebui să strige de să se audă până la cer în fa) a acestei atitudini, chiar dacă și-au manifestat deja supărarea. Același lucru se poate spune și despre politica economică. Încercările opoziției de a obține de la guvern mai multe informații în privința acestei politici au fost expediate în cursul acestei săptămâni, cu vagi promisiuni de a se dezvălui ceva mai multe lucruri referitoare la politica oficială. Cu toate acestea, ieri a fost redusă rata dobânzii bancare fără a se da nici cea mai mică explicație parlamentului, iar domnul Wilson a refuzat *de plano* să furnizeze Camerei Comunelor cel mai mic indiciu cu privire la nivelul creșterii economice anticipat de guvern pentru acest an”.

Iată așadar o critică dură – însă valabilă, fără îndoială – referitoare la practicile parlamentare ale guvernului laburist al lui Harold Wilson. Cu toate acestea, când a fost întrebat în cursul unui interviu unde crede domnia sa că se află centrul puterii în viața politică britanică, primul ministru a răspuns plin de emfază: „În Cabinetul parlamentar”¹¹⁵. Un mare merit al guvernului Wilson a

115 Preeminența Parlamentului În sistemul constituțional britanic se exprimă prin formula după care suveranitatea rezidă în the Crown in Parliament; executivul este the King or Queen in Parliament și cel care guvernează the Cabinet in Parliament, cu care se înfruntă the

fost, din acest punct de vedere, marele său atașament față de instituțiile parlamentare și față de rolul jucat de Parlament în cadrul procesului politic; iar despotismul crescând exercitat de către guvern asupra Parlamentului se poate explica atât prin lipsa lui de încredere în competența deputaților de a capta complexitatea proceselor socio-economice moderne, cât și certitudinea că nu prea are a se teme de Cameră.

În Statele Unite ale Americii, tensiunea dintre executiv și legislativ s-a tradus prin așa-numita „lipsă de credibilitate”. Președintele Johnson nu putea fi acuzat de ignoranță sau de lipsă de interes în relațiile sale cu Congresul, deoarece tocmai în această privință era cel mai înzestrat. Chiar dacă Johnson era produsul *lobby-ului* de partid și galvaniza literalmente Senatul, el a suscitat totuși numeroase critici, atât în interiorul legislativului cât și în țară, nu numai pentru că s-a angajat în războiul din Vietnam, ci și pentru modul în care tratase Congresul înainte, ascunzându-i intențiile executivului. „Lipsa de credibilitate” exprima scepticismul unui popor căruia îi fusese ascuns adevărul în prea multe rânduri. Iar această indiferență față de Congres din partea unui președinte ocupat și preocupat nu se datora lipsei sale de experiență sau de comunicare cu legislativul ci, în ultimă analiză, lipsei de teamă față de posibilele consecințe. În Statele Unite, Congresul nu poate răsturna guvernele. Aceasta era, pentru Bagehot, diferența de substanță dintre sistemul britanic și american. „De îndată ce națiunea nord-americană a ales un Președinte, ea își pierde puterile, după cum și le pierde și Colegiul delegaților prin intermediul căruia și-l alege. În schimb, Camera Comunelor având puterea de a destitui pe lângă aceea de a alege, relațiile sale cu premierul sunt neîntrerupte”¹¹⁶.

Opposition in Parliament. Toți membrii Cabinetului fac parte într-una dintre cele două Camere, iar primul ministru, obligatoriu, din Camera Comunelor (nota ed. sp.).

116 W. Bagehot, *The English Constitution*, The New Thinker's Library, Londra, 1964, p. 157.

Evenimentele ulterioare din America au făcut să încline un pic balanța în favoarea puterii legislative în relațiile sale cu executivul. În afacerea Watergate, opinia publică a fost aceea care i-a obligat să demisioneze, mai întâi pe vicepreședintele Spiro Agnew și mai târziu pe însuși președintele Richard Nixon, ca și un număr considerabil de miniștri și înalte oficialități. Rezultatul acestei *affaire*, la care se adaugă dezastruosul sfârșit al războiului din Vietnam, a provocat o schimbare importantă a practicii constituționale americane, insuficient în Congres și mai cu seamă în Senatul Statelor Unite nevoia urgentă de a controla activitatea executivului. Comitetele Congresului și-au consolidat puterile și și-au lărgit sfera investigațiilor, inclusiv asupra unor organisme atât de puternice și până atunci cu neputință de tras la răspundere, cum ar fi FBI și CIA

În Marea Britanie, puterea guvernului a fost întotdeauna trăsătura de căpetenie a procesului politic. În secolul al XIX-lea, pe lângă această idee s-a acceptat de asemenea și faptul că deasupra Cabinetului și guvernului se află Camera Comunelor, al cărei prim drept era de a le demite. Vom recurge o dată în plus la Bagehot, pentru a găsi o descriere clasică a modului în care funcționa această calitate de a destitui guvernul. „Camera noastră a Comunelor este un veritabil corp elector: ea numește pe cine vrea. Și destituie, în egală măsură, pe cine dorește. Nu are nici cea mai mică importanță faptul că abia acum câteva luni s-a hotărât să îl sprijine pe lordul Aberdeen sau pe lordul Palmerston; cu vreo ocazie oarecare, brusc îl demite pe politicianul căruia îi acordase mai înainte sprijinul și alege pe cineva din tabăra adversă, pe care anterior îl respinsese. În asemenea situații, există însă fără îndoială o referire tacită la probabila opțiune a opiniei publice, dar există și foarte mult liber-arbitru în hotărârile Camerei Comunelor. Camera se îndreaptă întotdeauna în direcția în care ea consideră că o va urma națiunea; ea își asumă însă riscul de a se înșela. Astfel, Camera își asumă

inițiativa și acționează discreționar sau din capriciu”¹¹⁷.

Se cuvine să comparăm în mod pilduitor această viziune atât de optimistă a Parlamentului din secolul al XIX-lea (de altminteri, reprezentând deja o realitate anterioară epocii în care scrisese autorul) cu cele afirmate în secolul al XX-lea, de către lordul Crick: „Singurele aspecte ale controlului parlamentar care merită a fi luate în considerație și pot reține atenția Camerei Comunelor, sunt cele care *nu* amenință să răstoarne guvernului ci îl ajută să reacționeze la fluctuațiile și tendințele cele mai manifeste ale opiniei publice. Toate celelalte sunt simple bătăjeli învechite. Orice guvern modern e îndreptățit să facă tot ce e necesar spre a evita o înfrângere parlamentară, dar nu îi este îngăduit să împiedice ca parlamentul și în mod deosebit opoziția să comunice cât mai eficient cu publicul... Astfel, nici expresia «control parlamentar» și nici discuțiile despre «declinul controlului parlamentar» nu ar trebui să deruteze pe nimeni într-atât incit să pretindă o situație în care guvernele să-și poată vedea legislația modificată sau respinsă ori să-și vadă scurtate zilele (excepție făcând situațiile extreme în care politica normală s-ar prăbuși oricum, așa cum a fost cazul înfrângerii lui Chamberlain în anul 1940)”. Și, în altă parte: „Parlamentul servește la informarea electoratului și nu pentru a doborî guverne”¹¹⁸.

Un alt autor, Ronald Butt, s-a ocupat tot atât de amplu de această problemă și a dat un răspuns afirmației lui R.H. Crossman, după care: „Camera Comunelor și-a cedat și ea cea mai mare parte din puterea sa efectivă executivului și s-a transformat în mod esențial într-un for pasiv. Butt subliniază faptul că Bagehot scria la sfârșitul unei perioade excepționale de două decenii „în care Camera Comunelor, datorită unui colaps temporar al sistemului partidelor, tot făcea și desfăcea guverne (adesea de coaliție), cu o iuțea neobișnuită”. O altă teză a lui Butt este aceea că, în orice situație, guvernul doborât de la

117 *ibid.*

118 B. Crick, *The Reform of Parliament*, Londra, 1964, pp. 76-77 și 193.

putere de Camera Comunelor poate fi restabilit în funcție de către alegători dacă aceasta le este dorința, dat fiind faptul că tot ei sunt aceia care îi aleg și pe deputați. Electoratul britanic, scrie Butt, „alege un parlament în fața căruia guvernul este răspunzător, însă alege, de asemenea, și un guvern *ca atare*”¹¹⁹. El ajunge la concluzia că tot ceea ce s-ar mai putea spune este doar că dreptul Camerei Comunelor de a decide cine formează guvernul devine important numai atunci când electoratul nu acordă o majoritate clară nici unuia dintre partidele politice.

Când oare, în intervalul dintre Bagehot și Crick sau Butt, și-a pierdut legislativul competența de a alege sau de a destitui guvernul – ceea ce Bagehot denumea funcția *electivă* a parlamentului? Cum și de ce s-au petrecut acestea? Momentul trebuie situat cândva după primul război mondial. Începând de atunci, Camera Comunelor nu a impus decât două demisii cu adevărat semnificative: pe aceea a lui *sir* Samuel Hoare, ministru al afacerilor externe, în anul 1935, când Camera nu a acceptat să ratifice Pactul Hoare-Laval și pe aceea a primului ministru Neville Chamberlain, în anul 1940. Însă, în ambele situații, „politica normală” se prăbușise și existau largi sectoare ale majorității guvernamentale dispuse să voteze împotriva propriului guvern. În alte ocazii mai recente (Legea asupra publicațiilor obscene din anul 1959, dezacordul față de un ordin de deportare dat de ministerul de interne în anul 1962 sau față de Cartea Albă a cabinetului laburist, intitulată *in place of Strife*, din anul 1969), guvernul a fost obligat de către Camera Comunelor să renunțe la măsuri deja luate, fără ca prin aceasta vreunul dintre membrii săi sau cabinetul în totalitate să fi fost afectați. Pe de altă parte, Camera Comunelor a fost martora unor schimbări ministeriale radicale întreprinse de către premier, fără a-și da votul în consecință, chiar dacă a fost nemulțumită (măsura care a nemulțumit-o cel mai tare fiind „marea curățenie” înfăptuită de către Harold MacMillan în anul 1962). A fost, în felul acesta, respectată inițiativa

guvernamentală, în marea majoritate a cazurilor, ca o viguroasă realitate și poate, uneori, doar ca o curtenitoare ficțiune. Adevărul este că nu s-a ajuns la doborârea guvernului de către Camera Comunelor printr-un vot de neîncredere.

Din punctul nostru de vedere, declinul funcției „elective” a Parlamentului trebuie menționat, deoarece afectează mai cu seamă rolul opoziției parlamentare. O dată ce s-a dovedit că partidul minoritar nu are forța de a influența calea urmată de guvern și rămânerea sa la putere, anii de opoziție vor fi pentru el un adevărat purgatoriu de cinci ani, perioadă în timpul căreia trebuie să facă tot ceea ce îi stă în putință pentru a putea câștiga următoarele alegeri, răsfățându-și electoratul și jucându-și rolul pentru impresionarea galeriei.

Pentru a explica acest declin, pot fi sugerate două cauze, intim legate între ele. Una dintre acestea a fost reprezentată de schimbarea intervenită în legislația electorală (și, îndeosebi, legea din anul 1867) care a condus la consolidarea sistemului bipartid, cu alte cuvinte a unui partid majoritar și a unuia sau mai multor partide minoritare (deoarece, de obicei, există mai mult de două formațiuni politice). Cealaltă cauză este reprezentată de impactul funcționării sistemului partidelor asupra funcționării parlamentului și a opoziției parlamentare. Însăpăimântătoarele perspective referitoare la primejdiile întruchipate de partide – camarile, mașinații și oligarhie – aparținând unor autori ca Ostrogorski, Amery și Moșca, nu s-au confirmat. Partidele nu s-au transformat în leviatani ai vieții politice moderne, cu excepția regimurilor autocrate unde, sub deghizarea de „partide monolitice”, ele servesc pentru a face ca societatea să îndeplinească voința conducătorilor acestora (; i unde, prin aceasta, reprezintă în bună măsură și rolul de *instrumente* ale puterii). Însuși faptul că într-un stat există mai multe partide și că scopul lor este acela de a reprezenta o *parte* a societății față de celelalte, le limitează puterea intrinsec, cât și din punct de vedere funcțional. În afară de aceasta, însuși faptul că

societățile moderne și mai cu seamă cele industriale dezvoltate tind către noi forme pluraliste în care grupurile sociale, economice și culturale reușesc să participe direct la procesele politice înseamnă că partidele politice ajung doar unul dintre multiplele mijloace de reprezentare, chiar dacă, tocmai pentru că ele au un caracter politic, sunt astfel *primus inter pares*.

Partidele politice sunt, totuși, în zilele noastre, principalele organe de reprezentare politică. Față de teoria reprezentării individuale, emisă în secolul al XIX-lea, se poate afirma că, în Anglia zilelor noastre, practica este aceea a „reprezentării de partid”¹²⁰ sau, după cum spune S.H. Beer, „teoria colectivistă”: „... deputații sunt trimiși în Parlament de către electorat deoarece ei reprezintă partidele care, la rândul lor, reprezintă marile interese sociale și economice colective”¹²¹. Această dublă formă de reprezentare politică, atât constituțională cât și neconstituțională, a avut, fără îndoială, considerabile consecințe pentru parlament¹²². Se cuvine, de asemenea, să reamintim aici că partidele politice au fost în ultima vreme ținta multor atacuri în Statele Unite și, mai neașteptat, în Marea Britanie. Anumite sectoare ale opiniei publice consideră partidele politice, chiar mai mult și decât Parlamentul, drept răspunzătoare pentru situația critică a țării. Ele sunt apreciate ca fiind prea puternice și, în același timp, mărginite și anacronice. În acest sens, pot fi citate aici două păreri relativ recente: scriind în cotidianul *The Times* din 13 ianuarie 1968, episcopul de Southwark afirmă: „Există o mare neliniște în Marea Britanie. Există un sentiment că trebuie întreprins ceva drastic, însă opinia publică nu are prea mare încredere în

120 B. Crick, loc. cit.

121 S.H. Beer, *Modern British Politics*, Londra, 1965.

122 Pentru o tratare mai completă a termenului „partid politic” și a semnificației sale a se vedea, în afara lucrărilor clasice ale lui Ostrogorski și Michels, Maurice Duverger, *Les partis politiques*. Paris, 1954; R. Mackenzie, *British Political Parties*, Londra, 1955 și G. Sartori, *Parties and Party Systems: a Theoretical Framework*.

partidele politice”; în schimb, în ziarul *The Guardian* din 14 ianuarie 1968, Jo Grimond opina: „Cu câteva luni în urmă scriam că temeliile sistemului britanic al partidelor în forma sa actuală au fost erodate. Eu am mai sugerat că singurele forțe capabile să susțină un partid în sensul clasic al cuvântului **r** sunt femeile, imigranții și naționaliștii. Nimic din cele petrecute în ultimele șase luni nu a reușit să-mi modifice părerile”.

Vechile formațiuni politice au început să se transforme în partide de masă în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, coincidând cu procesul de industrializare din Europa occidentală și Statele Unite și cu transplantarea sufragiului universal masculin în țări ca Spania, despre care încă nu se putea spune că ar fi supuse industrializării la scară mare.

În conformitate cu criticile clasice aduse partidelor de masă, acestea din urmă influențează relația triumfihulară dintre cetățeanul elector, reprezentantul său și guvern în trei moduri și în trei etape diferite. În primul rând, este vorba despre conducerea partidelor care, consultându-se cu organizațiile locale, hotărăște selecționarea candidatului adecvat. Desigur, nimic nu îl împiedică pe un candidat independent să se prezinte pe cont propriu; posibilitățile sale sunt însă limitate, având în vedere cât costă montarea unei campanii electorale cu tipul de publicitate cu care s-au obișnuit astăzi alegătorii. Se presupune un sprijin financiar din partea unei organizații centrale. Candidații independenți mai suferă în plus și de pe urma handicapului că alegătorii sunt adepți ai unor partide politice de masă și dau dovadă de mai multă fidelitate față de partidul în sine decât față de candidat, a cărui personalitate nu se poate dovedi decisivă decât pentru un mic număr de votanți. Modelele de comportament electoral arată că alegătorul are tendința de a-i fi fidel partidului care îi întrunește preferințele. În Statele Unite de pildă, candidații la funcțiile de președinte și de vicepreședinte sunt aleși de către electoratul fiecăruia dintre cele două mari partide prin intermediul

celebrelor „convenții”.

În virtutea consecințelor sale asupra comportamentului reprezentantului ales, apariția partidelor politice de masă a afectat de asemenea și procesul parlamentar. În teorie, reprezentantul ales acționează în funcție de mandatul revocabil al alegătorilor săi. În realitate, odată ales el trebuie să-și adapteze atitudinea și comportamentul politic și dacă poate, și pe acela al alegătorilor, în funcție de politica stabilită de către conducerea partidului respectiv. Desigur, cea mai mare parte a acestora fuseseră deja dezbătute și puse de acord încă dinaintea campaniei electorale și în cursul acesteia. Pot însă să se ivească oricând probleme noi, se poate da un nou curs politicii stabilite anterior și nici reprezentantul, nici alegătorii săi, nu sunt obligați întotdeauna să fie de acord cu politica propriului partid. În cadrul partidului politic modern de masă, deputatul nu mai este liber să aleagă între politica partidului, opinia alegătorilor săi și propria-i conștiință. El își poate exprima punctele de vedere în cadrul reuniunilor de partid: însă, de îndată ce s-a ajuns la o decizie, trebuie să se conformeze și să accepte disciplina de partid ori să înfrunte riscul de-a rupe relațiile cu partidul, cu tot ceea ce acest lucru poate să presupună pentru cariera sa politică¹²³.

Problema relațiilor dintre partidul politic și reprezentanții săi parlamentari este fundamentală. <Ea a fost din nou scoasă în evidență în Marea Britanie în cursul anului 1967. Referirile la „libertatea câinelui și lesa câinelui” au dramatizat discuția, însă mesajul liderului partidului și al conducerii acestui partid a fost cât se poate de clar: pe câtă vreme partidul poate supraviețui fără sprijinul câtorva indivizi, viața politică a individului nu poate, în actuala structură, să aibă continuitate fără

123 R. Butt adoptă un punct de vedere mai optimist cu referire la rolul din c c în ce mai important pe care îl joacă în pregătirea măsurilor legislative tehnica de prezentare a proiectelor decurgând din inițiativa personală a (ieputaților (The Power of Parliament).

sprijinul partidului. >¹²⁴ Serviciile aduse de partid prin asigurarea alegerii nu pot fi răsplătite decât în termeni de loialitate. Fără a avea pretenția să pună botniță opiniei din interiorul partidului, conducerea acestuia se așteaptă ca reprezentanții săi să voteze în asemenea chip încât să nu fie modificat raportul majoritate-minoritate, stabilit pe durata unei legislaturi parlamentare și obținut prin alegeri generale. Aceeași înțelegere a obligațiilor reprezentanților era cuprinsă în mod implicit în protestul prezentat de către parlamentarii loiali împotriva comportării „rebelilor”, în care s-au plâns că deputații care și-au luat în mod constant libertăți față de disciplina de partid au constituit o povară în plus pentru parlamentarii loiali, care au fost constrânși să strângă rândurile și să fie prezenți cu regularitate la lucrările Camerei pentru a putea împiedica un posibil vot defavorabil. <Un exemplu în plus cu privire la presiunea crescândă exercitată asupra loialității de partid îl constituie ceea ce s-a petrecut tot în iarna 1967, când niciunul dintre cele două partide nu a permis votul deschis pentru discutarea intrării Marii Britanii în Piața Comună. Ambele partide și-au strâns laolaltă toți partizanii-cel de guvernământ ca să-și asigure o majoritate decisivă și opoziția ca ambele partide să dea impresia unei copleșitoare aprobări naționale pentru o hotărâre de o considerabilă importanță pentru viitor și cu o semnificație internațională directă. *Mutatis mutandis*, în Statele Unite, unde ambele partide erau profund divizate în interior cu privire la războiul din Vietnam, în perioada 1966-1967 și unul și celălalt au dat publicității declarații oficiale prin care asigurau executivul de sprijinul lor statornic. >]

În ultimii ani, în Marea Britanie a fost susținută teoria conform căreia deputatul este un simplu mandatar al alegătorilor săi, în loc de-a fi reprezentantul acestora. Conceptul a devenit din ce în ce mai strict, întrucât comitetele locale și în anumite cazuri sindicatele care îi sprijină pe anumiți deputați au insistat că aceștia trebuie să voteze în Parlament potrivit deciziilor conferinței anuale

a mișcării laburiste și nu acelora emise de reprezentanții parlamentari ai Partidului Laburist. Exemplul clasic a fost dat în comitatul Lincoln în anul 1972, când organizația locală a Partidului Laburist i-a interzis deputatului său, Richard Taverne, să voteze împotriva intrării Marii Britanii în Piața Comună. Taverne a refuzat să se transforme în mandatarul secțiunii locale a partidului său, a renunțat la scaunul de parlamentar și s-a prezentat în alegeri în calitate de candidat laburist independent pentru a ocupa un loc rămas vacant. El a ieșit învingător cu o mare majoritate de voturi în fața candidatului oficial al partidului. În alte cazuri însă, când deputații au refuzat să se supună pozițiilor organizațiilor locale ale propriului partid, acestea nu le-au mai reînnoit candidatura.

Cel de-al treilea mod în care dezvoltarea partidelor politice de masă influențează procesul parlamentar este deteriorarea funcției electivă amintită mai sus. Dat fiind că forța relativă a partidelor în Cameră rămâne stabilită, practic vorbind, pentru întregul interval dintre două alegeri generale, Parlamentul nu poate să demită un guvern. Mașinăria de partid, întotdeauna preocupată de opinia publică în vederea viitoarelor alegeri, îi împingcinsă de la spate pe deputații grupului său parlamentar. Parlamentul se transformă în acest fel – pentru a parafraza definiția lui Bernard Crick – într-un for pentru o „perpetuă campanie electorală”, în care deputații marchează puncte, iar principalul scop este cel al influențării viitoarei atitudini a publicului.

Există încă, după cum am mai arătat acest lucru, și alte mijloace de a submina Parlamentul și opoziția parlamentară prin intermediul unor acțiuni deliberate ale guvernului. Prototipul acestora se regăsește în cazul politicii urmate de către generalul de Gaulle în legătură cu constituția celei de a V-a Republici franceze. Este un fapt indubitabil că, în anul 1958, viața politică franceză devenise haotică și că, în bună măsură, acest lucru se datora comportării opoziției. Partidele care susțineau sistemul parlamentar erau pur și simplu iresponsabile și

foarte mărginite în concepții și demonstau o absolută incapacitate de a se pune de acord; în același timp, Partidul Comunist, sprijinit de aproape o pătrime din electorat, combătea fără încetare sistemul parlamentar chiar din interiorul acestuia.

Atât Constituția celei de a V-a Republici, cât și principalele amendamente introduse odată cu promulgarea ei în anul 1958, au avut desigur intenția de a priva Parlamentul de o parte dintre prerogativele sale. Trei proceduri, recent instituționalizate, servesc pentru limitarea dreptului Parlamentului de a acționa drept unic reprezentant al „poporului suveran” și pentru a ocoli calea parlamentară, stabilind noi modalități de consultare directă între popor și executivul prezidențial. Cea dintâi este plebiscitul, prin intermediul căruia președintele poate să consulte întreaga populație cu privire la marile probleme ale politicii naționale, prezentându-i alternativele la care răspunsul este *da* sau *nu* (așa cum s-au petrecut lucrurile, de exemplu, în cazul crizei algeriene). Cea de-a doua procedură este reprezentată de alegerea populară directă a președintelui însuși, care are loc separat de alegerile parlamentare și, am putea spune, de deasupra mașinărilor partidelor. Cea de a treia procedură este, în sfârșit, instituția cunoscută sub numele de *arbitraj popular*: în cazul în care se ajunge într-un punct mort în contenciosul dintre executivul prezidențial și Parlament, problemele sunt prezentate sub formă de referendum „întregului popor”, chemat să decidă între cei doi poli ai procesului politic, considerați a fi egali unul cu celălalt, în contrast de exemplu cu Marea Britanie, unde executivul (Cabinetul sau guvernul) este, în baza principiului constituțional, subordonat Parlamentului. La acea dată, asemenea măsuri au fost primite de către poporul francez cu un sentiment de ușurare. Noul regim venea să umple, în mai multe sensuri, vidul creat de incapacitatea partidelor politice din ultima perioadă a celei de a IV-a Republici. < Chiar și acum, când opinia publică franceză a început să se întoarcă împotriva regimului autoritar al generalului de

Gaulle, unul dintre cele mai reușite argumente folosite în scopul influențării electoratului francez este de a i se reaminti păcatele din trecut ale partidelor politice. >J Este un fapt neîndoielnic că executivul avea nevoie să fie întărit pentru a putea să reziste puternicei opoziții exercitate împotriva sistemului, chiar dinlăuntrul său, de către Partidul Comunist. Din acest punct de vedere, Franța anului 1958 avea de ales între modelul italian, cu veșnice guverne de coaliție atacate și erodate de către Partidul Comunist și întărirea executivului, care să-i dea o mai mare libertate față de orice tip de opoziție, fie ea comunistă ori nu. Pe câtă vreme, între anii 1958 și 1967, guvernul italian mergea dintr-o criză într-alta, atât în sfera vieții parlamentare cât și în celelalte domenii ale politicii interne, guvernul francez, inspirat de un nou înțeles al legitimității, dobânda stabilitate și continuitate, în special în privința planificării pe termen lung și izbutea să obțină succese însemnate, mai cu seamă pe plan economice și diplomatic.

În multe alte privințe, și mai cu seamă prin tendința sa deliberată de a isprăvi cu partidele de centru, politica lui de Gaulle se putea dovedi de o primejdioasă miopie. Atât pentru el, cât și pentru unii dintre miniștrii săi, în special pentru André Malraux, politica părea să fie alcătuită din alternative tăioase. Atunci când, în anul 1963, Malraux declara că în curând nu vor mai exista în Franța decât două forțe politice, gaulliștii și comuniștii, profeția lui răsuna pe cât de sumbră, pe atât de verosimilă. Diagnosticul acesta a părut să se confirme când, în perioada anilor 1964 - 1965, eforturile lui Gaston Defferre de a forma și de a prezida un bloc al opoziției democratice care să includă Partidul Socialist dar lăsându-i în afara lui pe comuniști s-au dovedit zadarnice. Cu toate acestea, pentru alegerile generale din 14 decembrie 1966, mult dorita alianță a izbutit să reunească într-o incomodă vecinătate comuniști și necomuniști, având drept rezultat acela de a-l împiedica pe de Gaulle să obțină majoritatea absolută. El a obținut totuși majoritatea la cel de-al doilea

tur de scrutin, când alegătorii au avut drept alternativă față de general candidatura lui François Mitterrand, sprijinită de către comuniști. Această confruntare, ca și succesul raportat în primul tur de scrutin, a trezit speranțele și a intensificat activitatea unei opoziții parlamentare care, la alegerile din primăvara anului 1967 - în care listele gaulliste au avut o soartă cu mult mai proastă decât se scontase - a demonstrat că putea să-și pună în valoare drepturile.

Structura rigidă a partidelor era însă pit>pice dezvoltării unor grupări de opoziție extraparlamentară, care s-au precipitat în timpul evenimentelor din mai 1968. O serie de tulburări produse la Universitatea din Nanterre au sporit în intensitate, ajungând să degenereze în manifestații violente la scară mare, având în avangardă niște *grupuscule* „iresponsabile” (adică, altfel spus, extraparlamentare), pe străzi, în universități și în fabrici. Reacția imediată a condus la întărirea opoziției lui Charles de Gaulle; de fapt, însă, devenise profund necesară o politică mai flexibilă decât cea pe care putea el să o ofere și, atunci când generalul a fost înfrânt la referendumul din anul 1969, el a optat pentru o retragere plină de demnitate.

Situația din Franța s-a schimbat după ce Partidul Comunist a acceptat - cel puțin pe hârtie - normele guvernării parlamentare, ceea ce a făcut cu puțință încheierea unui pact electoral cu Partidul Socialist. Uniunea stângii a creat canalul pentru o opoziție efectivă, atât în Cameră cât și în bătălia electorală și, drept consecință, opoziția extraparlamentară a pierdut teren. Se cuvine semnalat faptul că principalul beneficiar al pactului a fost Partidul Socialist, spre dezolarea aliaților săi comuniști.

Constituția celei de a V-a Republici a introdus și o altă modificare în privința rolului jucat de Parlament și de opoziție în Franța, reînviind consultarea electorală prin referendum, tipică pentru sistemele politice napoleoniene. Referendumul a rămas îndelungă vreme în vigoare în

numeroase țări, începând cu Elveția, însă el poate fi utilizat pentru a face abstracție de Parlament și a-i substitui deciziile cu acelea ale electoratului consultat în plenul său. Cu toate acestea, exemplul cel mai notabil pentru un asemenea transfer al deciziei ultime de la Parlament la popor a avut loc în Marea Britanie, în legătură cu rămânerea ei în Piața Comună. Pentru prima oară în istoria acestei țări, o măsură adoptată de către Parlament, aceea de a se integra în Europa și aprobată în anul 1972 cu o mare majoritate în Camera Comunelor, a fost supusă din nou aprobării de către plenul corpului electoral, doi ani mai târziu. Astăzi, referendumul a căpătat respectabilitate politică în Marea Britanie și este foarte probabil că va mai fi utilizat pentru a decide și asupra altor probleme importante. Cu siguranță că va rezulta astfel un arbitraj util atunci când partidul de guvernământ și opoziția sunt atât de divizate în legătură cu o anumită problemă încât nu vor putea oferi o soluție concretă. În felul acesta s-au petrecut lucrurile atunci când ambele partide au fost fracționate în legătură cu intrarea în Piața Comună, iar chestiunea se poate repeta în privința constituirii de adunări reprezentative în Scoția și în Țara Galilor, ca și în problema puterilor ce ar urma să le fie atribuite.

De două ori ura pentru opoziție!

Efectul cumulativ al politicilor de consens, de planificare și de asistență, reafirmarea grupurilor de interese pe de o parte, și ponderea sporită a executivului, par să afecteze în mod grav prestigiul și importanța parlamentului și a opoziției politice din statele constituțional-pluraliste. S-ar putea spune că unele dintre prerogativele ambelor instituții au fost pierdute pentru totdeauna și că, într-o epocă de interdependență politică internă și externă, atât parlamentele cât și opozițiile naționale vor trebui să se resemneze cu o schimbare în status-ul și funcțiile lor.

Aceasta nu vrea să însemne însă cu niciun chip că rolul și scopul lor esențial vor fi compromise. Pentru a-l

parafraza pe E.M. Forster cu a sa *De două ori ura pentru democrație* (Two Cheers for Democracy), pot fi sugerate două motive pentru nesperata vigoare de care au ajuns să dea dovadă în ultima vreme atât parlamentele, cât și opozițiile politice. Cel dintâi motiv este acela că în anumite state constituțional-pluraliste partidele de opoziție, multă vreme aflate în afara puterii, au izbutit să obțină în ultimul timp succese notabile. Cel de-al doilea este acela că, în așa-numitele state „monolitice”, începe să se resimtă în mod mai clar necesitatea unei instituții, pe linia parlamentelor, capabilă să canalizeze și să instituționalizeze opoziția. În cursul anilor '60, succesele mai notabile ale opoziției din statele constituțional-pluraliste au constat mai ales în extinderea influenței sale asupra electoratului și nu în triumfuri repurtate în Cameră. În cazurile pe care le vom cita în continuare, a fost vorba despre considerabile reacții ale opiniei publice împotriva unor guverne obișnuite până atunci să obțină însemnatmajorități electorale și care se aflau de multă vreme la putere. În urma alegerilor generale din Marea Britanie din anii 1964 și 1966, ca și aceleora din Norvegia, Turcia și - cu un efect întârziat - din Germania occidentală în anul 1965, partide care fuseseră perioade îndelungate inopoziție au reușit să întrerupă aparentul monopol al puterii. În alegerile din Franța din anii 1965 și 1967, partidele de opoziție, care fuseseră înăbușite de către regimul autoritar, au pus la cale o revenire considerabilă și s-au dovedit capabile să-și reafirme vitalitatea și importanța. În Statele Unite, la alegerile de la jumătatea mandatului prezidențial din noiembrie 1966, nemulțumirea opiniei publice față de unele aspecte ale politicii administrației Johnson - care se bucurase până atunci de o popularitate fără precedent - s-a manifestat prin neașteptatul succes al Partidului Republican, chiar dacă acest lucru s-a datorat unor cauze eterogene.

Aceste exemple, ca și rezultatele alegerilor organizate în aceeași perioadă în Austria, India și Japonia, reprezintă o dovadă lipsită de echivoc a vitalității opoziției

din statele constituțional-pluraliste. În toate aceste cazuri, opoziția politică a demonstrat că ea era pregătită să înfrângă guvernul și că avea posibilitatea să o facă, dat fiind jocul liber al instituțiilor politice. Putem astfel ajunge la concluzia că, deși tendința de extindere și de afirmare a sferei guvernamentale nu mai poate fi oprită, nu există niciun motiv ca ea să nu fie însoțită de întărirea și dezvoltarea, în egală măsură, a opoziției. Am văzut cum, în ciuda acestei tendințe și în pofida scăderii generale a prestigiului și reducerii rolului parlamentelor, în comparație cu secolul precedent și cu primii ani ai actualului secol, opozițiile politice au izbutit să doboare guvernele pe vechile câmpuri de bătalie sau, cel puțin, le-au produs câteva șocuri salutare. În afară de aceasta, în unele țări în care mulți credeau că opoziția este zdrobită și incapabilă să-și atingă scopurile, presiunea forțelor neorganizate; i neinstituționalizate a fost capabilă să o revitalizeze.

Adaptarea opoziției

Din această foarte scurtă examinare a destinului opoziției parlamentare se ajunge lesne la concluzia că, în zilele noastre, opoziția politică se confruntă cu problema menținerii sale la nivelul unui centru de putere aflat în expansiune. Acest centru de putere - guvernul - se dezvoltă, ca urmare a procesului de modernizare. Opoziția politică va trebui deci să treacă prin același proces de modernizare dacă dorește să se întărească în aceeași măsură, menținându-se la nivelul guvernului.

La o concluzie asemănătoare ajunge, în lucrarea sa, *The Reform of Parliament*, și Bernard Crick, care se ocupă într-un mod mai direct decât alți autori de problema reabilitării opoziției parlamentare. Referindu-se la Parlamentul britanic, Crick scrie: „Guvernele trebuie să guverneze, însă guvernele puternice au nevoie de o opoziție puternică. Trebuie, de aceea, ca procedurile parlamentare să fie regândite, pentru a corespunde principiului accesului egal la electorat al partidelor și aceasta pe toată durata legislaturii, nu numai în timpul

campaniei pentru alegeri, deoarece, în realitate, Parlamentul se află de fapt într-o continuă campanie electorală (care trebuie să fie condusă și susținută într-o manieră mai corectă). În acest concept rezidă una dintre cheile procedurii parlamentare, mai importantă decât discreția ministerială și secretul guvernamental, însă el s-ar cuveni să fie complementar, nu să constituie o amenințare pentru controlul firesc pe care guvernul trebuie să-l exercite asupra Camerei dacă el dorește într-adevăr să-și îndeplinească îndatoririle. S-ar cuveni să fie mult sporite mijloacele de care dispun Opoziția și parlamentarii de rând în general, îndeosebi transformarea bibliotecii parlamentare într-un centru de cercetări și informare, care să dispună de un corp numeros de specialiști puși la dispoziția diverselor comitete. Am asista astfel la crearea deliberată a unei contrabirocrații, în parte complementară aceleia oficiale și în parte cu funcții totalmente noi și dedicate obținerii de informații pentru Parlament.

În lipsa acestora, opoziția trebuie să răspândească influența unei mentalități „executive” moderne și să-și amintească faptul că prima sa îndatorire este aceea de a se opune, nu de a se prezenta, la tot pasul, dichisită și serioasă, în rolul său îngâmfat de «alternativă la guvernare»¹²⁵.

Se cuvine să medităm o clipă la aceste reflecții ale lui Crick. La prima vedere, el pare să ofere două soluții. Pe de o parte, afirmă că opoziția ar trebui să aibă aceleași informații și aceeași documentare ca și guvernul, pe care să le utilizeze la fel de eficient. Pe de altă parte, el sugerează ca, în lipsa acestora, ea să se opună pur și simplu din principiu, fără a pretinde să se ofere drept alternativă la guvernare. În realitate, nu există însă două soluții, ci numai una, propusă de Crick, anume opoziția din zilele noastre trebuie să devină la fel de capabilă și eficientă ca un guvern modern. Dacă ar abandona sarcina de a pregăti și de a oferi contrapropuneri și s-ar mulțumi

cu o poziție pur negativă față de orice acțiune politică guvernamentală, chiar și atunci când se bazează pe valorile sale doctrinare și morale, ea va înceta să mai fie reprezentativă, iar contribuția sa la dezbateri nu se va mai dovedi convingătoare și își va pierde astfel audiența. A te opune fără să propui nimic în schimb conduce, în cele din urmă, la auto-infrângere.

Opoziției politice moderne nu îi rămâne nicio altă soluție decât să învingă guvernul pe propriul său teren. Singura cale de a convinge opinia publică este să se arate mai informată și mai bine pregătită decât adversarul ei și să ofere o alternativă mai clară și mai adecvată decât aceea a guvernului. A accepta faptul că guvernul știe mai bine ceea ce este de făcut pentru că se bazează pe experți, echivalează cu abdicarea de la o adevărată opoziție¹²⁶. Fie că este parlamentară ori nu, orice opoziție trebuie să știe, să creadă și să facă dovada că stăpânește mai bine decât guvernul acele probleme în privința cărora dorește să i se opună. În acest sens, propunerea lui Crick de a transforma Biblioteca aparținând Camerei Comunelor într-un centru de cercetări, accesibil atât guvernului cât și opoziției, într-o „contra-birocrație”, este una din cele mai urgente măsuri de luat la nivel *instituțional*. Alte măsuri, nu mai puțin importante, ar putea să provină din înseși facilitățile oferite de către stat. În Suedia și în Germania occidentală, partidele sunt subvenționate de stat, direct proporțional cu numărul lor de adepți. Acest exemplu ar putea fi imitat și extins la scara alocării unor venituri sporite, pe măsura exigențelor impuse de rolul modern al opoziției. Alte idei pentru posibile reforme în acest domeniu se referă la activitățile legislative, spre deosebire de măsurile executive. Nu este vorba aici de a împiedica activitatea

126 A se vedea, în acest sens, emisiunea „B.B.C. Panorama”, programul transmis la 10 iulie 1967, cu privire la aparatul de zbor cu geometrie variabilă, ocazie cu care Reginald Maudling a declarat că domnul Healey (ministrul britanic al Apărării) ar trebui să furnizeze toate răspunsurile la întrebările puse, deoarece domnul are experți și acces la informație.

guvernului, pretinzând ca aproape toate deciziile sale să fie aprobate în solemne sesiuni parlamentare, ci de a se crea comitete mai complexe și mai bine echipate în care să fie reprezentate atât majoritatea guvernamentală cât și opoziția și care să fie însărcinate să poarte discuții și consultări cu grupurile de interese.

Tot la nivel instituțional, într-o perspectivă mai îndepărtată, se poate preconiza introducerea rotației instituționale la nivelul eşaloanelor inferioare ale posturilor politice executive. Așa cum se întâmpla de exemplu în guvernele de coaliție din Germania și din Austria, subsecretarii ar putea fi recrutați din rândul experților partidelor de opoziție. În felul acesta, pătura intermediară a experților și consultanților „nepolitici” sau, mai bine spus, aflați „deasupra politicii” – care profită de pe urma lipsei de experiență atât a echipei guvernamentale, cât și a echipelor opoziției – se va reduce în măsura în care aceste echipe își vor face rost de propriii lor experți. Și la nivel instituțional opoziția s-ar cuveni să aibă la dispoziție nu numai mijloacele de a dobândi informații, dar și de a-și răspândi punctele de vedere și acțiunile politice. Iar ceea ce poate fi denumit – într-o manieră generală – „acces egal ca cum) și spațiu” ar trebui să fie mai bine organizat și instituționalizat. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, întreaga problematică a sistemelor electorale și a definirii circumscripțiilor electorale ar trebui să se afle sub o constantă și atentă examinare, în funcție de evoluțiile demografice și ale partidelor, spre a elimina avantajul de bază de care se bucură în multe cazuri guvernele, ori de a obține un sistem reprezentativ mai adecvat necesităților societății, stadiului atins de evoluția sa politică.

Supraviețuirea opoziției politice nu depinde numai de procedurile și de schimbările instituționale¹²⁷, ci și de propria sa voință de a depăși dezavantajele pe care le are astăzi de suportat în relațiile ei cu guvernul. Cu alte

127 B. Crick se limita să discute aici doar tema sa concretă, reforma parlamentului.

cuvinte, supraviețuirea depinde în mare măsură de abilitatea, de talentul și de tenacitatea demonstrate de conducătorii și partidele politice, întrucât situația oricum defavorabilă a opoziției se va agrava în continuare, datorită schimbărilor intervenite în tehnica politică. Lideri ca Gladstone, C16 menceau și Churchill (pentru a lua numai trei exemple din perioade diferite) au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a se reîntoarce triumfători la guvernare după ce trecuseră prin momente foarte critice în opoziție, momente a căror dificultate ajunsese să sporească tocmai datorită faptului că au coincis cu schimbări în tehnica politică. De pildă Churchill, pe care îl interesau în mod deosebit politica externă și apărarea, a descris cu mult brio în memoriile sale cum își crease un soi de centru privat de cercetări care se folosea de informațiile și cunoștințele celor mai buni experți ce i-a avut la îndemână. Desigur, de la cel de al doilea război mondial încoace condițiile s-au schimbat și guvernarile centrale puternice (naționale, continentale sau internaționale) au ajuns să constituie o caracteristică a epocii noastre. Cu toate acestea, fiecare generație încearcă să modifice ceea ce a moștenit. Generațiile actuale și viitoare de politicieni democrați pot să descopere la rândul lor, ca și predecesorii, că pentru a menține expansiunea puterii în cadrul anumitor limite, opoziția trebuie să demonstreze un tip nou de duritate și flexibilitate.

CONFLICTUL POLITIC ÎN STATELE UNDE NU EXISTĂ OPOZIȚIE

Australia, Austria, Belgia, Canada, Chile, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franja, India, Irlanda, Islanda, Israel, Italia, Japonia, Luxemburg, Marea Britanie, Norvegia, Noua Zeelandă, Portugalia, Olanda, Republica Federală Germania, Statele Unite, Suedia, Turcia și Uruguay sunt, actualmente, state constituționalpluraliste¹²⁸. În toate

128 „În timpul acelor ani m-am văzut de multe ori cu Frederick Lindeman, profesor de filozofie experimentală la Universitatea din Oxford...care a devenit principalul meu consilier pentru aspectele

acestea funcționează opoziția politică. Modul în care funcționează și posibila ameliorare a acestora au făcut obiectul paginilor anterioare. Pentru rațiuni la care ne-am referit în *Introducere*, am propus ca statele care nu sunt constituționalpluraliste să fie grupate într-o categorie largă de „state fără opoziție”, în sensul că înăuntrul lor opoziția politică nu funcționează pe deplin sau nu și-a găsit o formă instituționalizată. Am mai notat acolo că statele fără opoziție pot fi, la rândul lor, împărțite în diferite categorii după motivele pentru care opoziția a fost proscrisă în fiecare dintre ele¹²⁹. În acord cu această clasificare, ele alcătuiesc trei grupuri distincte: state suverane în care opoziția politică în calitate de instituție nu a fost proscrisă de către deținătorii puterii dar ea în fapt nu există (ceea ce, pentru scopurile noastre de moment, corespunde statelor subdezvoltate din punct de vedere politic); state suverane în care opoziția politică în calitate de instituție este respinsă de cei ce dețin puterea în numele unor interese naționale majore (pe care le putem caracteriza aici drept state naționaliste) și state suverane în care opoziția politică în calitate de instituție este proscrisă de către deținătorii puterii în numele eliminării alienării politice și integrării în societatea fără clase a viitorului (cu alte cuvinte, statele comuniste). În contrast cu prima categorie, celelalte două au în comun

științifice ale războiului modern, îndeosebi apărarea antiaeriană, ca și pentru probleme legate de statistică...Desmond Morton...a obținut permisiunea primului ministru, MacDonald, de a-mi vorbi deschis și a mă ține la curent...De asemenea, m-am împrietenit cu Ralf Wigram, pe atunci steaua în plină ascensiune de la Foreign Office și în centrul tuturor problemelor sale...Ca și alți funcționari de rang înalt, îmi vorbea cu toată încrederea...A fost de un mare ajutor pentru mine — s-ar putea spune și pentru țară —, faptul că am avut posibilitatea vreme de atîția ani să cercetez și să discut aprofundat și cu precizie toate problemele în acest cerc foarte restrîns. În ceea ce mă privește, am contribuit și eu în mare măsură cu informații importante provenite din surse străine". Winston Churchill, *The Second World War*, I, „The Gathering Storm”, pp. 62-63.

129 A se vedea, asupra acestui punct, G. Ionescu, *The Politics of the European Communist States*, Londra, 1967, pp. 4-5.

faptul că ele sunt construite în jurul unui aparat central sau al unei coloane vertebrale, o organizare politică și administrativă centralizată, dar puternic ramificată, a cărei îndatorire este mobilizarea societății pe tărâm economic, politicei ideologic.¹³⁰

Statele în care nu a ajuns să se constituie opoziția politică

Chiar dacă statele care fac parte din această categorie și-au dobândit suveranitatea, internă și externă, viața lor politică este încă destul de amorfă și se bazează pe activități consensuale de un tip foarte elementar. Negocierea directă prin grupuri primare (clanuri, triburi, populații regionale) nu se cristalizează în forme de reprezentare politică. Drept rezultat al exercitării simplificate a autorității convenționale sau tradiționale și a faptului că principala preocupare este asigurarea viabilității statului însuși, se înțelege de la sine că elitele politice se lasă mai ușor absorbite de către guvern și se interesează mai mult de problemele acestuia decât de exprimarea unor atitudini independente. Eforturile se concentrează în direcția transformării autorității centrale într-un centru potențial de putere, aflat la rândul său într-o structură politică altfel incipientă. Cum principala preocupare a acestuia este menținerea viabilității statului și a suveranității sale externe, funcționarea opoziției politice instituționalizate se poate dovedi excesivă pentru slabele forțe ale societății și poate conduce chiar la o irosire inutilă de eforturi. Caracterul forțelor disponibile face să prevaleze politica de deliberare și de consultare. Se negociază în mod direct între grupuri sociale concrete, într-un soi de proces consultativ permanent, fie informai, fie în cadrul unor anumite corpuri deliberative tradiționale sau în jurul nucleului central al puterii.

Absența unei opoziții politice datorită faptului că ea nu s-a născut încă este, de exemplu, tipică pentru

130 Cea mai bună descriere a ceea ce reprezintă un stat subdezvoltat din punct de vedere politic a dat-o, în 1921, Ortega y Gasset, prin însuși titlul cărții sale *Espana invertebrada* (Spania nevertebrată).

majoritatea statelor din Africa francofonă. Chiar și în cazul Senegalului, cel mai avansat și mai dezvoltat din punct de vedere politic dintre ele, dată fiind lipsa de activitate politică, „opoziția, incapabilă să doboare guvernul prin forță și pierzându-și speranța de a-i succede pe cale electorală, s-a văzut în fața alternativei de a-și îndura pe mai departe poziția sau de a accepta mâna întinsă de guvern... Opoziția organizată sub formă de partid politic a eșuat pentru moment în Senegal”¹³¹. Alte state din Africa francofonă se află încă și mai departe de această etapă de articulare politică. În cea mai mare parte dintre ele domnește un regim prezidențial, cu sau fără o adunare reprezentativă; iar acolo unde aceasta există, nu se găsește decât un singur partid, acela de guvernământ, al cărui obiectiv este de a participa la administrație. În unele state s-au înființat partide politice, dar ele au fost fie dizolvate, fie proscrise, ori au fost absorbite de către guvern. În cele din urmă, în câteva dintre acesttări militarii au pus mâna pe putere pentru a accelera soluționarea problemelor administrative. Singura opoziție care ar fi putut izbuti să desfășoare un oarecare grad de activitate era aceea a partidelor comuniste, însă și ele erau prea slabe pentru a putea fi acceptate drept forțe politice serioase. Apatia politică a acestor populații este prea mare spre a putea răspunde chemărilor simpliste de inspirație comunistă rusească sau chiar chineză.

Un al doilea tip de societate politică în care însuși potențialul opoziției politice pare să lipsească este acela foarte tradiționalist. Un foarte bun exemplu este cel oferit de Etiopia, înainte de prăbușirea ei sub un șir de lovituri și contralovituri de stat date de către diferite grupuri care au precedat și au succedat căderii Negusului. Aici „reprezentarea parlamentară... este ceva atât de străin de spiritul castei autoritare a culturii politice amhare, încât procedurile electorale nu ajung nici măcar să fie luate în serios.

131 D. Cruise O'Brien, „Political opposition in Senegal, 1960- 1967”, Government and Opposition, vol. II, nr. 4, iulie-octombrie 1967.

Orice conjugare autentică de interese adoptă forma unei petiții adresate Maiestății Sale, fie direct, fie prin intermediul unui funcționar de rang înalt, sau al unui membru al familiei imperiale... Lipsa unor organizații menite să articuleze și să adune laolaltă interesele reflectă dificultățile pe care le au de întâmpinat etiopienii în orice tip de acțiune concertată, în special în sfera politică”¹³². În asemenea cazuri, opoziția potențială obișnuiește sau pretinde să argumenteze că implacabila presiune a regimului face cu neputință orice activitate politică. Adevărul este însă că, dacă opoziția ar fi capabilă să găsească modul de a interesa populația, ea s-ar putea afirma chiar și în cele mai aspre condiții de represiune politică, așa cum s-au petrecut lucrurile în Ghana în ultima perioadă a regimului de teroare instituit de Kwame Nkrumah. Pe de altă parte, instituțiile de inspirație occidentală implantate în anumite republici moderne sau imperii tradiționale nu ar cădea atât de repede în desuetudine dacă ar exista vreo posibilitate ca aceste organisme să devină cu adevărat reprezentative pentru opiniile și interesele populației. În lipsa acestui factor indispensabil, activitățile opoziției se trezesc însă scoase din context, în vreme ce sarcinile guvernării oferă elitelor probleme nenumărate și urgente, mai ușor de supus unui sistem *ad hoc* de căutare a consensului.

Puterea politică în statele naționaliste contemporane

Următoarele trăsături caracterizează statele naționaliste contemporane:

1. Puterea este dobândită de către forțele armate, care o exercită în mod direct sau indirect, mențin controlul ultim asupra destinului regimului.

2. Astfel obținută, puterea politică este utilizată spre a mobiliza societatea în scopul impulsivității modernizării sale, pentru care este elaborat un plan.

132 Citat din foarte pătrunzătorul studiu al lui Donald N. Levine, „Ethiopia: identity, authority and realism”, în: Lucian W. Pye, Sydney Verba (editori), *Political Culture and Political Development*, Princeton, 1965, p. 277.

3. Chiar clacă obiectivul politic este dezvoltarea, este ticluită o ideologie aparent radicală care proclamă că unicul mod de a atinge țelul dorit se întâlnește în instituțiile și idealurile tradiționale ale acestei societăți. (Unul dintre exemplele cele mai evidente pentru acest tip de ideologie este acela al colonelului Moammar al-Khaddafi din Libia.)

4. Opoziția politică este interzisă, iar puterea este deținută de un mic nucleu de persoane, din cauza conflictelor ireconciliabile dintre diferitele grupuri sociale, etnice și culturale.

5. Deținătorii puterii sunt, de obicei, un grup de tinere oficialități, condus de o figură carismatică; acest grup este sprijinit de armată și uneori și de Biserică, de organizațiile economice. Mai curând sau mai târziu, ei ajung să pună pe picioare o organizație politică *ad hoc*, sub o titulatură generică de partid, mișcare, uniune...

6. Chiar dacă naționalist și anticomunist în politica internă (întrucât *orice* tip de opoziție este interzis), regimul promovează o politică externă neutralistă, prin care speră să obțină un ajutor egal – dacă nu chiar mai mare – din partea lagărului socialist decât din partea puterilor occidentale.

Majoritatea acestor caracteristici poate să fie întâlnită în practic toate statele naționaliste, cum au fost Spania în perioada războiului civil și după război, Nigeria sau Grecia până în luna iulie 1974.

Datorită războiului, apoi a războiului rece, ca și datorită „confruntării pașnice” ce a urmat, regimurile naționaliste de tip militar pe care le-am descris mai sus s-au extins pe toate cele cinci continente. Există două motive care explică o asemenea proliferare. Pe de o parte, guvernarea este o însărcinare dificilă și, în zilele noastre, bântuite de agitație politică națională și internațională, se dovedește mai ușor pentru aceia care controlează mijloacele de coerciție fundamentale să se agațe de putere, în statele noi și încă nu prea sigure. Pe de altă parte, modernizarea și dezvoltarea, forțe călăuzitoare ale

epocii noastre, sunt considerate mai ușor de înfăptuit în statele sărace printr-un proces de mobilizare a societății, îndeplinit de un guvern monolitic. O parte a acestor regimuri se află de multă vreme la putere; în alte cazuri au avut loc contrarevoluții și o serie întreagă de lovituri de stat; unele regimuri și-au elaborat o doctrină și au definit în mod constituțional funcții și instituții; altele, în sfârșit, s-au arătat relativ indiferente față de aspectul teoretic al problemei și se preocupă mai cu seamă de exercitarea pragmatică a puterii. În scopul continuării acestei analize, am ales drept exemplu originile a cinci dintre aceste regimuri: acela al lui Franco din Spania unde, datorită longevității sale, pot fi limpede desluite cele șase trăsături mai sus pomenite și care poate sluji drept model superior al unei dictaturi naționaliste conservatoare; Pakistanul, care a fost caracteristic pentru pretenția de a reprezenta un autentic sistem politic pe măsura necesităților societăților tradiționaliste subdezvoltate ale secolului XX; Republica Arabă Unită, pentru o vreme paradigma transformării armatei în forja motrice a mobilizării politice a societății și în reprezentantă a ambițiilor naționale; Ghana, care (ca și Algeria, Nigeria și Indonezia) a fost tipică pentru înlocuirea partidului unic de către armată ce continuă - prin intermediul propriilor sale structuri - politica de modernizare pe care partidul o inaugurase, însă se dovedise incapabil să o ducă la bun sfârșit; și, în sfârșit, Argentina de sub conducerea lui Perón, care a dat într-o bună zi exemplul unei structuri tripartite, în care forjele armate, sindicatele și partidul își împărțeau exercițiul exclusiv al puterii, supervizate personal de către generalul Perón.

Războiul civil spaniol, declanșat de către un grup de generali aflați la comanda a diferite unități ale armatei, a izbucnit la 19 iulie 1936. Atunci când, la 1 octombrie al aceluiași an, generalul Francisco Franco a fost proclamat „Șef al guvernului statului spaniol”, regimul pe care intenționa să-l instaureze și, la capătul a trei ani de cumplit război, a izbutit să-l extindă la scara întregii

Spânii, avea - din punct de vedere politic - două trăsături de căpetenie. În primul rând era vorba despre tipicul și prea-spaniolul regim al amestecului militarilor în treburile statului, care ia ființă atunci când obișnuita amalgamare de forțe - partidele de dreapta și uneori și de centru, Biserica, forțele economice și, *last but not least*, armata - ajunge să se teamă că regipiul constituțional-liberal este pe cale să conducă jara spre o schimbare totală a fundamentelor sociale și economice ale statului. În al doilea rând, regimul lui Franco s-a transformat într-o desăvârșită întrupare a unui stat cvasi-fascist. El proclama unirea tuturor activităților sociale sub o comandă fermă și recunoștea, dacă nu drept avangardă, cel puțin ca asociate la putere, formațiuni ca FET (Falanga spaniolă) și JONS (amalgamare de grupări tradiționaliste și pseudofasciste), care sperau să devină, într-o etapă ulterioară, forță mobilizatoare a viitorului stat spaniol. În timpul celui de al doilea război mondial și de-a lungul anilor '40 și '50, Franco a adoptat o atitudine de neutralitate, iar regimul său a devenit mult mai pragmatic și mai personal. Centrul puterii s-a mutat definitiv în jurul persoanei lui Francisco Franco, generalisim, *caudillo* și șef al statului. Utilizând carisma personală și arta sa de-a înfrunta grupurile ce constituiau unicul corp politic al țării în scopul de a le reconcilia sub propria-i conducere, el a izbutit să se impună. Regimul a câștigat în stabilitate, însă a pierdut din entuziasm, interes și demnitate. Abia în anii '60 a întreprins modernizarea societății spaniole, în special pe planul dezvoltării economice și tehnice. Astfel, abia *după* apariția noilor regimuri naționaliste din - să zicem - Egipt sau Pakistan, care au accentuat atât de puternic aspectele dezvoltării (pe care le moșteniseră într-o oarecare măsură de la rețetele indicate de Kemal Atatürk, de prin Turcia anilor '20 și le adaptau la noile condiții tehnologice și ale evoluției politicii internaționale), regimul din Spania și-a abandonat concepțiile conservatoare și a adoptat altele mai progresiste; națiunii astfel salvate i s-a îngăduit să tragă toate foloasele de pe urma noilor mijloace ale

dezvoltării economice și tehnice. În acea perioadă, entuziasmul politic care, în orice operațiune de mobilizare socială, trebuie să-i însuflețească cel puțin pe mobilizatori, devenise însă dificil de reînviat. Falanga ajunsese deja o organizație obosită și deziluzionată, iar armata, care nu izbutise niciodată să îndeplinească rolul de agent al acestei presupuse mobilizări, se văzuse surghiunită pe funcția de *ultima ratio* a Conducătorului Statului. Atunci când, în cele din urmă, acțiunea de modernizare a fost lansată în anii '60, ea a fost încredințată unei echipe combinate, alcătuită din cadre ale administrației de stat și din personalități ale elitei economice.

Situația creată în Egipt, când un grup de ofițeri a preluat puterea, la 26 iulie 1952, se deosebea din punct de vedere politic în multe privințe de aceea ce ființase în Spania lui Franco. În primul rând, organizatorii și conducătorii loviturii de stat nu erau generali, ci un grup de ofițeri mai tineri. În afară de aceasta, ei nu dispuneau nici de un partid politic, astfel încât ei au îngăduit supraviețuirea partidelor existente o anumită perioadă de timp, înainte de-a le suprima, și abia în anii '60 au trecut la constituirea unui partid propriu, așadar la montarea structurii politice necesare mobilizării politice și sociale. În al doilea rând armata însăși a fost proclamată și idealizată în revoluție ca fiind forța unică ce putea conduce la regenerarea națiunii. În plus, în al treilea rând, tot armata a fost aceea care, într-un mod care ne reamintește de Prusia secolului al XVIII-lea, s-a transformat în organizația dominantă a noului stat, în vreme ce colonelul Gamal Abdel Nasser, liderul carismatic jucând rolul de Rais, era prezentat drept întruchiparea însăși a acestei armate. În al patrulea rând, încă din primul moment a fost pus un accent deosebit pe modernizare, ceea ce implica emanciparea de capitalul străin, pe ducerea la bun sfârșit a unei reforme economice și sociale, incluzând foarte necesara reformă agrară, și pe ajungerea din urmă a Occidentului și a puterilor coloniale. În sfârșit, drept corolar al acestor țeluri, s-a ajuns la un divorț total între

noul regim și mișcarea tradițională religioasă, Frăția musulmană. Și, ca urmare, Nasser a desființat-o.

Aceste trăsături caracteristice ale revoluției egiptene, înlăptuite de către armată, și-au făcut apariția și în marea majoritate a regimurilor militare care au cucerit puterea în celelalte state ale Orientului Mijlociu, ca și din Asia și Africa¹³³. Principalele variațiuni pe această temă s-au ivit în jurul naturii relației dintre mișcarea revoluționară și partidul său pe de o parte și Partidul Comunist - acolo unde acesta exista - pe de altă parte. O relație bilaterală cu Partidul Comunist s-a stabilit în Irak pe vremea lui Abd al-Karim Kassem, în timp ce în Algeria lui Ahmed Ben Bella s-a stabilit o relație triumghiulară între partidul titular al puterii, armata de eliberare care se menținea pe planul al doilea și Partidul Comunist, aflat într-o incomodă poziție de colaborare cu opoziția. Doborârea de la putere a lui Ben Bella de către colonelul Houari Boumedienne în anul 1965 a presupus reafirmarea armatei în fața unui partid împovărat și ineficient, ca și alianța cu grupările religioase tradiționaliste și naționaliste. Asemenea schimbări în echilibrul dintre armată și partid sunt inevitabile în cadrul unor regimuri în care vidul politic creat de dictatură trebuie să fie umplut într-un grad care să permită cel puțin operațiunea de mobilizare socială în vederea căreia noile elite au preluat conducerea statului. Este nevoie de o ideologie și, în special, de o doctrină a statului, care să servească drept bază de legitimitate și să permită noii structuri să-și justifice controlul asupra întregii societăți.

Regimul lui Ayub Khan din Pakistan (și, din alt punct de vedere, regimul lui Julius Nyerere din Tanzania) a fost, în ceea ce privește imaginația politică, unul dintre cele mai interesante de studiat, prin faptul că oferea încercarea cea mai deliberată de a alcătui o doctrină politică veritabilă, în care modernitatea să se combine cu liberul recurs la tradiționalismul emoțional. Regimul era marcat de un

133 Fostele relații coloniale sau semicoloniale cu una din marile puteri explică și ele anumite caracteristici comune acestor regimuri.

dublu naționalism, deoarece, în principiu, el era orientat în vederea emancipării țării de vechea servitute față de Occident, însă în același timp el era îndreptat și împotriva Indiei care, pentru Pakistan, reprezenta puterea imperialistă învecinată. În teorie, un asemenea apel politic și religios totodată la unitatea poporului pakistanez ar fi trebuit să triumfe, însă partidele politice pluraliste nu au izbutit să creeze unitatea națională, în ziua de 27 octombrie 1958, comandantul-șef al armatei a preluat puterea printr-o lovitură de stat fără vărsare de sânge și a dizolvat partidele politice, pe care le-a calificat drept ineficiente, însă armata s-a retras aproape imediat de pe scena politică, în vreme ce Ayub Khan proceda la impunerea unui nou tip de teorie și de sistem politic. (Reîntoarcerea armatei la îndatoririle sale profesionale se prea poate să fi fost facilitată de faptul că, dată fiind instruirea ei conform modelului britanic, considera preferabil un regim constituțional-pluralist, de îndată ce un asemenea regim va fi fost capabil să asigure viabilitatea noului stat.) în anul care a urmat venirii sale la putere, Ayub Khan a promulgat regimul democrațiilor de bază. Acest sistem stabilea o unitate locală, „democrația de bază” care, în acord cu noua teorie, era depozitara reală a puterii. Democrația de bază consta dintr-o unitate locală autonomă de guvernare (care anula aproape în întregime separația puterilor), condusă de către un Consiliu de Uniune. Procesul politic lua naștere în aceste unități locale, pentru a ajunge să conveargă în guvernul central. Există astăzi vreo 80.000 de membri ai Consiliilor de Uniune care, de pe acum, alcătuiesc elita politică a noului regim. În măsura în care aceste Consilii sunt unite prin interese comune legitime, ele adună laolaltă membri ai unui singur partid aflat la putere, care sunt chiar denumiți „democrați de bază”. În Constituția din anul 1962, în care aceste improvizații politice au fost consolidate în mod legal, partidelor politice li s-a permis din nou să funcționeze, chiar dacă în condiții foarte limitate. Până în anul 1962 se părea că poziția personală a democraților de

bază avea să fie îndeajuns de puternică spre a negocia cu partidele politice, mult slăbite de îndelungata lor perioadă de eclipsare. S-a mai presupus că progresul realizat de către noile organe ale autoguvernării în cadrul planurilor de dezvoltare (planul economic și diferitele proiecte sociale, culturale și religioase) aveau să le dea un avantaj evident asupra partidelor politice tradiționale.

Ghana merită un studiu special¹³⁴, în calitate de prototip al înlocuirii partidului unic, fapt petrecut după ce ea fusese modelată drept stat monopartid de către o armată care, cu toate acestea, a continuat să guverneze în concordanță cu Constituția și cu sistemul politic în vigoare. Întemeiat în anul 1947, *United Gold Coast Convention* a fost cel dintâi partid din Ghana. Obiectivul său era acela de a crea și de a încuraja organele de autoguvernare ale viitorului stat independent. Secretarul general al partidului, Kwame Nkrumah, a alcătuit în interiorul său o formațiune cu mult mai radicală, *Convention on People's Party*, care pretindea „autoguvernarea acum” și se bizuia pe noua intelectualitate. Formațiunea *United Gold Coast Convention* a fost dizolvată înaintea alegerilor din anul 1951, câștigate cu ușurință de către *Convention People's Party*. Iar noua intelectualitate a ocupat nenumăratele posturi necesare administrării noului stat și mobilizării populației pentru propășirea țării, inclusiv funcțiile din ramura esențială a mașinăriei statale care era reprezentată de armata ghaneză independentă. Grupurile de opoziție care fuseseră eliminate din C.P.P. și care numărau mulți dintre membrii intelectualității, au întemeiat un nou partid, *United Party*. Între anii 1951 și 1958 s-a creat impresia că Ghana putea să o apuce pe calea unui sistem bipartid (întrucât *United Party* a obținut un succes apreciabil la alegerile din anul 1956) însă, în parte datorită condițiilor politice generale și în parte temperamentului lui Nkrumah, această perspectivă s-a risipit atunci când s-a luat hotărârea, în anul 1958, de a

134 A se vedea, în special, Dennis Austen, „Opposition in Ghana, 1947-1967”, *Government and Opposition*. II, nr. 4, 1967.

promova C.P.P. În poziția de partid unic al unui stat „care are nevoie de un sistem politic african socialist”. Această linie politică a fost implementată prin amendamentul constituțional din anul 1964, care introducea sistemul electoral al votării unor liste unice de candidați.

Ceea ce a urmat era inevitabil, deoarece opoziția fiind interzisă în afara partidului unic, ea s-a furișat în sânul acestuia. Într-adevăr, este semnificativ de observat cum, în decursul anilor săi de putere solitară, Nkrumah a izbutit să-și ridice împotriva toate structurile principale ale statului: sectoare ale propriului partid, uniunile sindicale, Consiliul Uniunii Fermierilor, Consiliul Național al Cooperativelor, Comandamentele regionale și, nu în ultimul rând, armata și poliția. Un adevărat Consiliu Național de Eliberare al Poporului a luat hotărârea să acționeze în primele săptămâni ale anului 1966 și a smuls puterea din mâinile dictatorului care, plecat într-o călătorie peste hotare, nu s-a mai întors niciodată în țara lui. Noul guvern nu a modificat structura statală edificată de către Nkrumah însă, la un an după ce preluase puterea, i-a invitat pe liderii fostei opoziții să ia parte la răspunderile administrației statului.

În sfârșit, prezentăm aici cazul Argentinei lui Perón drept prototip al guvernării tripartite¹³⁵. Centrul puterii era alcătuit din trei organizații principale: forțele armate, uniunile sindicale și Partidul Peronist sau Justițialist, reunite sub conducerea personală a generalului Perón (și a Evitei, soția lui, a cărci moarte a venit să sublinieze importanța rolului pe care ea îl jucase, întrucât de atunci datează declinul lui Perón). Partidul aducea liantul politic necesar, ca și instrumentele de propagandă, stimulare și control. Sindicatele, elementul social, își aduceau contribuția prin mobilizarea potențialului uman, pus în slujba Argentinei „moderne și independente”. În ceea ce

135 S.E. Finer vorbea despre „guvernarea duală” (dual nde) în cartea sa *The Man on Horseback*, Londra, 1962, care conține o admirabilă expunere privind politica din Argentina aflată sub conducerea lui Perón. Finer nu include însă aici și rolul partidului unic.

privește forțele armate, acestea rămăneau o prezență constantă în planul al doilea, ca forță politică principală. Relațiile dintre Perón și forțele armate sunt mai ușor de descifrat dacă ne vom reaminti că acestea din urmă erau divizate în mai multe facțiuni, uneori între cele trei arme (marina era mai antiperonistă, pe câtă vreme armata terestră era mai favorabilă conducătorului statului), cât și între diversele grupuri de comandanți, ba chiar între grade și generații, tinerii ofițeri luați în ansamblu fiind mai peroniști decât ofițerimea mai în vârstă.

La alegerile cruciale din anul 1945, atunci când Perón și ai săi *descamisados* au triumfat asupra guvernului militar al generalului Ramírez, cea mai mare parte a forțelor armate a încercat să împiedice accesul lui la putere. Militarii chiar l-au arestat pe Perón, însă au fost nevoiți să cedeze în fața opoziției manifestate de uniunile sindicale. Un mic grup de ofițeri a crezut că Perón ar fi trebuit să fie adoptat și drept candidat al armatei. Odată ajuns la putere, acum el însuși comandant suprem al forțelor armate, Perón nu a dat dovadă de prea multă simpatie față de armată. Doar mai târziu și mai cu seamă după moartea soției sale, Evita, el a încercat să obțină un mai mare sprijin din partea militarilor – lucru pe care nu l-a reușit decât în parte, dat fiind faptul că mulți comandanți și ofițeri, în special din marină, îi rămăseseră dușmani jurați. În cele din urmă, soarta regimului avea să fie hotărâtă de lupta dintre elementele antiperoniste și acelea properoniste din rândul forțelor armate. În sfârșit, antiperoniștii au fost înfrânți în iunie 1955, însă ei au ieșit învingători în cel de-al doilea tur care a făcut ravagii în întreaga țară în luna septembrie 1955 și, drept urmare, candidatul lor, generalul Eduardo Leonardi, a fost numit președinte provizoriu.

Am ales aceste cinci exemple cu privire la modul în care a fost organizată în mod original puterea în statele naționaliste lipsite de opoziție, deoarece fiecare dintre ele ilustrează o relație tipică între diferitele structuri existente în acest gen de state. Ne vom reîntoarce la ele atunci

când, după ce vom fi analizat relațiile puterii în cealaltă categorie de state fără opoziție – acelea comuniste –, ne vom ocupa de problema generală a conflictului politic în statele lipsite de opoziție.

Puterea politică în statele comuniste contemporane în țările comuniste, partidul este, în mod virtual, puterea dominantă; prin aceasta, el deține controlul statului și, prin intermediul acestuia din urmă, controlul societății. Afirmațiile de mai sus nu pot fi acceptate însă fără anumite precizări. Astfel, în unele state comuniste, poziția dominantă a partidului este mai sigură și are un caracter mai pronunțat decât în altele. De asemenea, în anumite state comuniste, partidul este mai puțin dispus să împartă controlul asupra statului cu alte instituții, în vreme ce în altele el guvernează mai cu seamă prin intermediul acestei împărțiri a puterii.

Rusia sovietică, în calitate de „mamă a socialismului” și, în același timp, de mare putere pe deplin dezvoltată din punct de vedere economic, ocupă o categorie aparte, pe deasupra oricărui alt stat communist. Sub raport politic, U.R.S.S. reprezintă prototipul statului partidului unic, partidul communist deținând în sistemul sovietic puterea maximă. Sub domnia stalinistă, partidul nu avea un rol la fel de bine precizat ca acum și constituia, împreună cu poliția politică, unul dintre brațele prin care Stalin își exercita dictatura personală. După moartea lui Stalin, poliția politică a decăzut și partidul a trecut pe primul plan cu toate consecințele de rigoare și nu numai din rațiuni de propagandă și de doctrină.

Ca stat, Uniunea Sovietică este, pentru a utiliza expresia lui Marx, o „corporație în acțiune”, este un sistem de guvernare prin consilii, care începe de la sovietele locale și culminează cu Sovietul Suprem. Separația puterilor este abolită în principiu, însă este acceptată reprezentarea, care ulterior s-a manifestat împotriva tendințelor de autoconducere și de autoadministrare. După experți constituționaliști sovietici cu o orientare mai modernă, „în marile state socialiste” (precizare ce probabil

nu se poate aplica decât Uniunii Sovietice), „chemate să conducă în fiecare zi o producție socială extrem de complexă, este imposibil să fie înlocuite organele reprezentative și aparatul lor executiv prin autoconducerea și autogestiunea populară”. În consecință, în Uniunea Sovietică se află în plină desfășurare un proces metodic de instituționalizare a organelor reprezentative, care merge împotriva dezinstituționalizării ce ar fi trebuit să servească drept punte înspre autoconducere și autoadministrare. Nici partidul și nici statul nu au de gând să se „estompeze” acum în Uniunea Sovietică ci, dimpotrivă, caută să se bazeze pe temelii mai durabile și mai flexibile... De asemenea, este acordat un spațiu ceva mai extins relațiilor dintre stat și societate și se trage nădejde ca aceasta din urmă să participe mai intens, într-o manieră directă sau prin reprezentare, la îndeplinirea sarcinilor statului.

Iugoslavia se cuvine să ocupe locul următor în analiza noastră, deoarece ea se află la extremitatea opusă a spectrului, atât în ceea ce privește pluralismul, cât și sub raportul instituționalizării și al reducerii rolului statului. Iugoslavia este statul comunist cel mai bine articulat. Ea a atins un grad mai mare de pluralism, în sensul că o serie de grupuri sociale, instituții și entități culturale exercită o mai mare influență în sânul regimului politic. Acest pluralism se datorează, în parte, structurii federale a țării. O altă cauză poate fi întâlnită în interacțiunea dintre stat și diferitele clase și categorii sociale, mai clar articulate în Iugoslavia din cauza autoadministrării comunelor și a autogestiunii consiliilor muncitorești. Această extindere a autonomiei administrative, pe fondul pluralismului federal și social, reduce din puterea statului centralist, care manifestă în mod progresiv tendința de a juca un rol coordonator. Descreșterea puterii statului este reflectată la rândul ei în descreșterea puterii structurii dominante, partidul. Începând din anul 1952, Partidul Comunist a fost desemnat cu un alt nume, acela de Ligă, pentru a i se da un aer mai popular; conducătorii săi nădăjduiesc să o vadă

transformându-se într-o organizație mai deschisă și mai deliberativă. Cel puțin pe hârtie, Ligii Comuniștilor i s-a făcut recomandarea să se preschimbe într-un organ de „îndrumare” și nu de „control”, ceea ce înseamnă că ea nu ar trebui să se amestece, la niciun nivel, în funcționarea comunelor autonome și în aceea a industriei conduse pe principiul autogestiunii.

Cu începere din anul 1967, descentralizarea a avansat mai cu seamă pe tărâm politic decât în plan social. Republicile au atins un excepțional grad de autonomie, avându-și, fiecare în parte, pariamentul și guvernul său. În afară de aceasta, Liga Comuniștilor (care, împreună cu armata este principala organizație federală) a fost împărțită în șapte partide, câte unul de fiecare republică, fiecare depinzind de capitala respectivei republici federale. În fața organelor supreme ale partidului, delegații acestor organizații sunt legați, ca printr-un mandat imperativ, de adunările locale, cu care trebuie să se consulte înaintea luării deciziilor. Însăși instituția prezidențială s-a pluralizat, avându-l pe Tito în frunte, dar în cadrul unui organ federal colectiv, alcătuit dintr-un reprezentant al fiecărei republici și al provinciilor autonome. Această descentralizare generală oferă mari avantaje, însă prezintă și inconveniente notabile. În sfera economică de exemplu, lipsa de coordonare este atât de mare încât planul de stat a trebuit să fie suspendat pentru o anumită perioadă, iar conflictele dintre zonele mai bogate (Croatia, Slovenia) și cele mai sărace (Muntenegro, Kosovo) s-au agravat. De asemenea, descentralizarea politică a îngăduit și partidelor locale, inspirate de fanatismul regional – caracteristic țării întregi –, să subordoneze descentralizarea socio-economică dinlăuntrul fiecărei republici scopurilor de unificare naționalistă.

În acest fel, Iugoslavia este cel mai avansat dintre toate statele socialiste în două privințe, opuse între ele. Ea proclamă că a ajuns cea mai înaintată țară pe calea construirii socialismului (calificându-se singură drept republică socialistă), întrucât a atins etapa în care statul și

organele sale dau frâu liber administrației autonome, în același timp, ea este cea mai avansată în privința libertății interne. Într-adevăr, iugoslavii se bucură de mai multe drepturi și libertăți decât cetățenii oricărui alt stat comunist, iar puterea legislativă și judecătorească se manifestă cu mai multă fermitate în fața unui executiv care și-a pierdut omnipotența.

Statele comuniste din răsăritul Europei, dintre care două - România și Cehoslovacia - sunt republici socialiste ca și Iugoslavia, iar patru - Polonia, Ungaria, Germania răsăriteană și Bulgaria - democrații populare, se situează din punct de vedere politic între Rusia Sovietică și Iugoslavia. Cu excepția Poloniei, ele și-au colectivizat agricultura, desfășoară un intens program de dezvoltare a industriei grele și consideră partidul unic drept forța supremă a statului centralizat. Totuși, niciuna dintre aceste măsuri nu au, în contextul est-european, caracterul fără echivoc pe care îl îmbracă ele în Uniunea Sovietică. Faptul că sunt țări mai mici face să se reducă impactul masiv al măsurilor luate de la centru, iar tradițiile lor culturale europene presupun o legătură de care Rusia - ce își are propria sa tradiție politică - este lipsită. Mai mult decât atât, anumite grupuri sociale, instituții și organisme naționale și culturale s-au bucurat, înainte de venirea la putere a comuniștilor, de o îndelungată perioadă de libertate - națională și, uneori, și politică - fapt ce implică amintirea unei epoci în care aceste țări luau parte la o politică pluralistă, într-o măsură mai mare sau mai mică; și nu erau forțate să intre în tiparul monolitic, în funcție de rolul jucat de către partid și stat în conducerea societății, aceste șapte state alcătuiesc un spectru care merge de la controlul total, pe care îl întâlnim în Germania răsăriteană, România, Polonia și Cehoslovacia și până la un control mai relaxat, prevalând îndeosebi în Ungaria.

Reamintirea pluralismului politic se află, în mod indubitabil, în spatele mișcării reformiste izbucnite în Cehoslovacia anului 1968, mișcare de o mare importanță pentru înțelegerea problemelor regimurilor comuniste din

era industrială. Reformiștii cehi și, în mod concret, guvernul Partidului Comunist Cehoslovac condus de Alexander DuMek, voiau să adapteze marxism-leninismul la exigențele unei societăți industriale moderne. Ei preconizau separarea puterilor între partid și parlament, abandonarea controlului partidului asupra economiei (acestuia lăsându-i-se numai responsabilitatea supervizării macroeconomice), descentralizarea teritorială și administrativă începută odată cu crearea Federației cehoslovace în 1968 și implantarea pieței socialiste ca regulator economic al producției și distribuției bunurilor. Și, mai cu seamă, ei doreau libertatea de informație: radioul, televiziunea și presa scrisă libere. Ei aduceau ca argument faptul că în Cehoslovacia exista o societate matură, atât din punct de vedere economic, cât și din punct de vedere politic. Programul ceh însă - îndeosebi prin libertatea informației - presupunea o amenințare prea mare pentru monopolul de partid din însăși Uniunea Sovietică. De aceea, U.R.S.S. a izbutit să mobilizeze partidele comuniste din Germania răsăriteană, Bulgaria, Polonia și Ungaria pentru ca să impună Partidului Comunist Cehoslovac patru condiții, sub amenințarea intervenției forțelor armate ale Pactului de la Varșovia. Aceste patru condiții erau: supremația politică a partidului, controlul total al economiei exercitat de către partid, abolirea pieței și, în special, controlul total al partidului asupra mijloacelor de informare. Dubcek a respins ceea ce, de fapt, echivalase cu un ultimatum și, la 21 august 1968, U.R.S.S. și aliații săi au invadat și ocupat Cehoslovacia. Se șuvinе să avem prezent în minte faptul că reformele cehoslovace nu pretindeau să pună capăt monopolului comunist al puterii politice și nici nu adoptaseră o atitudine opoziționistă. Reformiștii cehoslovaci considerau cel mult că maturitatea la care ajunsese țara o făcea potrivită pentru o mai mare libertate de exprimare a diverselor curente ale unei societăți din ce în ce mai pluraliste, aceasta în perimetrul unei organizări politice și economice socialiste.

China comunistă este, ca și Rusia, o mare putere și se află pe punctul de a deveni o mare putere nucleară. La origine, statul chinez a fost, ca și acela iugoslav, o creație a partidului și a armatei, iar acțiunea de „mobilizare generală”, cu organele și asociațiile sale de masă, continuă să fie fundamentul structurii politice a Chinei lui Mao¹³⁶. Tocmai de aceea este dificil să delimităm, în ultimă instanță, influența exercitată de armată de aceea a partidului în sfera deciziilor politice, întrucât ambele instituții au viețuit încă de la înființarea statului strâns împletite, nu numai cu persoana conducătorului, ci și cu sarcinile administrației. Această relație reciprocă a trecut prin diferite etape, în timpul cărora partidul a încercat uneori să realizeze un control mai eficient asupra armatei, fără însă a fi reușit să o facă. Lupta dintre cele două forțe conducătoare a devenit și mai evidentă în timpul diferitelor faze ale așa-numitei „revoluții culturale”. În ciuda atacurilor îndreptate împotriva unora dintre comandanții săi, armata s-a reafirmat ca arbitru al ordinii politice și, în conformitate cu cele rostite de purtătorul său de cuvânt, a acționat în trei direcții prioritare: acolo unde maoiștii se aflau în dificultate, armata „a preluat puterea”, ajutând astfel elementele revoluționare; acolo unde situația se afla în echilibru, ea a acționat pentru „a se asigura că totul funcționează normal, sub controlul său” și a reimpus tripla alianță dintre armată, cadrele de partid și grupurile revoluționare; și, în sfârșit, acolo unde nu era nevoie nici să preia puterea, nici să-și asume controlul situației, armata și-a plasat propriii săi delegați în organizația de partid aflată încă la putere, pentru a ajuta cadrele și a le reorganiza echipele¹³⁷. La moartea lui Mao Zedong,

136 „Mobilizarea populară este baza controlului comunist chinez de-a lungul și de-a latul spectrului social...Membrii organizației civile și ai aceleia militare sînt, în bună parte, aceiași și ambele organizații servesc dublului scop al mobilizării populației civile în scopuri războinice și al sprijinirii politicii Partidului Comunist.” John Gittings, *The Role of the Chinese Army*, Londra, 1966, p. 48.

137 A se vedea, în special, articolul lui Chang Jeh-ching, în *Steagul Roșu* din 18 februarie 1967.

partidul se afla iarăși la cârmă, menținând ferm puterea.

În spectrul ideologic comunist, China se află față de Iugoslavia la extremitatea opusă. Nu numai prin actuala politică, ci și prin doctrina lor, liderii iugoslavi s-au îndepărtat de dogma sovietică a „dictaturii proletariatului” și afirmă cu tărie că Iugoslavia este pe punctul de a intra în faza dispariției statului și a partidului. Doctrina maoistă a făcut ca partidul chinez să adopte poziția contrară, aceea dogmatică. Chiar dacă în trecut Mao i se opusese lui Stalin pe considerente naționale și Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în legătură cu independența partidelor naționale în sânul mișcării comuniste mondiale, el a refuzat să accepte denunțarea metodelor staliniste și a continuat să susțină că teoria lui Stalin despre modul în care trebuie guvernat un stat comunist era adecvată.

Dar China se află, de asemenea, la extremitatea opusă a spectrului și față de Rusia sovietică, și anume în chestiunea instituționalizării revoluției. În Uniunea Sovietică, statul comunist s-a dezvoltat pas cu pas imediat după revoluție, creându-și instituții proprii, până ce a ajuns să dea formă unei enorme structuri care acoperă toate activitățile sociale. În schimb, ultima Revoluție Culturală a reafirmat hotărârea lui Mao Zedong de a pune „poporul” mitic deasupra statului și de a guverna nu prin intermediul mașinăriei statale și a structurilor ce o integrează, ci prin rebeliunea permanentă a maselor, într-un proces de constantă reînnoire și reîntinerire. Partidul Comunist al Chinei maoiste se opune oricărei instituționalizări a revoluției, instituționalizare în care vede sfârșitul puterii spontane a poporului.

Această scurtă descriere a mecanismelor puterii în câteva dintre statele naționaliste și comuniste nu a avut altă pretenție decât aceea de a ilustra modul în care sunt conduse asemenea state și de a face o distincție între diferitele subtipuri de guvernare. Toate aceste state aspiră la controlul total al societăților pe care ele doresc să le „mobilizeze”, atât din rațiuni generale intrinsece, cât și din motive locale, particulare, însă niciunul dintre ele nu

izbutește să dețină acest control total. Conflictele politice renasc, iar istoria statelor monolitice este istoria eșecului de a controla într-un cadru rigid bogata diversitate și constantele transformări ale vieții sociale. În sfârșit, pentru a încheia această notă introductivă, se cuvine să reamintim că, din acest punct de vedere, există o izbitoare deosebire între statele naționaliste și cele comuniste. Statele comuniste aspiră să exercite un control mult mai amplu asupra activității societății și a vieții membrilor săi decât statele naționaliste. Și aceasta, deoarece ele își propun să transforme nu numai economia, nu numai societatea, ci înseși trăsăturile de bază ale firii omenești. În plus, ele cred că, abolind instituțiile politice ale regimurilor pe care le răstoarnă de la putere, îndeplinesc o adevărată misiune istorică și că aceste instituții nu au să mai renască niciodată. Tocmai de aceea, în ceea ce privește opoziția politică – adică tocmai tema care ne preocupă – credința lor este că, odată zdrobită, vremea ei a trecut pentru totdeauna. Adică, după cum spunea Lenin, „Noi nu mai avem nevoie de opoziție”.

Conflictul de interese în statele fără opoziție

Dar este oare acest lucru adevărat? Poate, așadar, o societate să viețuiască fără niciun fel de opoziție și se poate gândi cineva la existența unei comunități politice lipsite de conflict politic? Conflictul și, mai cu seamă, conflictul politic face parte, prin însăși firea lucrurilor, din funcționarea oricărui tip de comunitate omenească, indiferent dacă se manifestă într-o manieră deschisă ori voalată. În plus, conflictul politic este generat, la toate nivelurile și în toate împrejurările, pretutindeni acolo unde oamenii trăiesc și muncesc împreună. Politică se face și într-o fabrică și într-o universitate, ca și într-un consiliu comunal și într-o adunare reprezentativă. Cele două motoare principale ale conflictului politic sunt: conflictul de interese în sfera muncii și conflictul de valori în domeniul ideilor și al credințelor.

În orice tip de colectivitate, munca nu se poate desfășura fără participare; folosirea exclusivă a

constrângerii nu poate conduce la rezultate durabile și eficiente. Indivizii nu pot exista fără a-și exprima propriile convingeri referitoare la micile și la marile probleme ale lumii în mijlocul căreia viețuiesc. În sfera conflictului de interese, comunitățile omenești se împart în grupuri de tip social și profesional; în sfera conflictului de valori, indivizii aspiră să-și împărtășească opiniile și credințele cu alți semeni ai lor. De aceea, pentru a vedea modul în care persistă conflictul politic în statele lipsite de opoziție, va trebui să examinăm cele trei sfere de acțiune din sânul acestor comunități: economică, socială și politică.

În sfera economică este necesar să reamintim faptul că, pe câtă vreme coerciția poate să conducă la anumite rezultate, ca metodă ea funcționează mai bine în etapele inițiale ale industrializării, atunci când obiectivul este acela de a construi și de a produce cu orice preț. De îndată ce o societate a atins un anumit nivel de dezvoltare industrială, când se impune menținerea și creșterea nivelului producției, coerciția nu mai este suficientă și, de fapt, ea poate deveni dușmana eficienței, care devine principala cerință. Iar eficiența nu poate fi dobândită prin coerciție, ci numai prin participare. Dintre statele comuniste, Rusia și țările est-europene au depășit de mult etapa inițială a industrializării și eforturile lor se îndreaptă în direcția atingerii aceluia grad de participare care să le conducă la eficiență. China a făcut nași mari în domeniul cel mai sofisticat și mai costisitor, acela nuclear, însă ea se găsește cu mult mai rămasă în urmă în celelalte sectoare industriale și în agricultură. Din acest motiv, conflictul se desfășoară astăzi în China între experți, interesați de obținerea eficienței, și revoluționari, care încă mai cred că pot obține orice prin mobilizarea cu forța a maselor. Printre statele naționaliste, cele europene, majoritatea celor din Orientul Mijlociu și America Latină și cele asiatice au atins un anumit grad de dezvoltare industrială și și-au format o clasă muncitoare anume în acest scop. În statele africane, mobilizarea în vederea industrializării este încă în curs de desfășurare. Majoritatea

conducătorilor acestor state înclină însă mai mult să se încreadă în participare decât în simpla coerciție (muncă forțată, norme de producție cu neputință de realizat) care, în cele din urmă, nu conduce decât la risipă inutilă, la ineficiență și la tulburări sociale și politice.

În sfera socială, statul, în calitatea sa de principal patron, trebuie să obțină bunurile și serviciile fără de care societatea nu poate funcționa și nici măcar supraviețui, și care atunci când a fost atins un anumit grad de dezvoltare, nu pot fi obținute decât prin participare. Aici funcționează o lege de fier și ignorarea ei este imediat sancționată. Dacă agricultura nu furnizează alimente orașelor, muncitorii din mediul urban vor intra în grevă; iar dacă ei fac grevă sau, chiar fără să facă grevă, producția lor scade, atunci întreaga economie națională are de suferit. Statul se confruntă cu o mare varietate de grupuri sociale și economice de producători și de consumatori, cu grupuri sociale și profesionale și cu alte entități colective care au de jucat un rol în procesele economice și sociale. Aceste grupuri sunt permanente, în sensul că se re-formează funcțional. În statele constituțional-pluraliste, aceste grupuri sunt vizibile și articulate, pe câtă vreme în statele lipsite de opoziție ele sunt mai dificil de observat și, uneori, ele sunt chiar suprimate, îndeosebi în perioadele de teroare. Spre deosebire însă de organizațiile politice care pot să fie tolerate sau dizolvate în funcție de decizia deținătorilor puterii, grupurile de interese trebuie să funcționeze în orice condiții, chiar într-un beneficiu puternicilor zilei. Forța grupurilor de interese rezidă în faptul că, în ultimă instanță, de ele depinde dacă există sau nu bunuri ori servicii de care au nevoie înșiși deținătorii puterii. Metoda acestor grupuri de a-și atinge țelurile, în relațiile lor cu factorii de putere în calitate de patroni, este aceea a tratativelor. Metoda tratativelor constituie astfel marea lor forță politică de bază.

Relațiile de negociere dintre partid și armată sunt, în linii mari, asemănătoare în statele naționaliste și în acelea comuniste, cu diferența că în statele naționaliste armata

este aceea care domină viața societății și care utilizează partidul ca pe o organizație auxiliară, în timp ce în statele comuniste se întâmplă exact invers. Acolo unde comandă partidul, armata este principalul său inamic politic potențial. Generații întregi de marxiști au fost educate în spiritul fricii de bonapartism și de 9 Thermidor. În Uniunea Sovietică, de îndată ce acest lucru a devenit posibil odată cu încheierea războiului civil, armata a fost pusă sub un strict control politic și educativ exercitat de către partid și a fost întotdeauna privită ei! suspiciune. După aceea, în mai multe ocazii din istoria Uniunii Sovietice, de fiecare dată când partidul era serios divizat sau avea nevoie să-și reafirme puterea față de poliția politică, sprijinul armatei, dacă nu chiar ajutorul său direct, i-a fost de un folos vital. Astfel, armata știe că, în ultimă analiză, partidul are nevoie de ea; cu toate acestea însă, controlul exercitat de către partid asupra armatei este atât de eficient, încât ea nu s-a putut bucura niciodată de o adevărată autonomie politică.

În China, după cum am notat mai sus, armata și partidul sunt strâns împletite laolaltă. Este posibil ca, în urma revoluției culturale din anii 1966 - 1976, armata să fi ieșit mai puternică decât partidul sub raportul prestigiului și al capacității de organizare. Acest fenomen este însă numai temporar. Până acum, partidul revoluționar nu a fost niciodată doborât de la putere de către armată, în niciunul dintre statele comuniste, așa cum s-a întâmplat în cazul câtorva regimuri afro-asiatice - ca în Algeria, Ghana și Indonezia - unde armata a alungat partidele cvasi-marxiste manipulate de către lideri carismatici. În pofida faptului că noii conducători nu au schimbat, cel puțin la început dacă nu chiar niciodată, structura statului stabilită de partidul eliberării sau al revoluției, ei au modificat ulterior - într-un mod implicit sau explicit - caracterul acestor regimuri.

În statele naționaliste, partidul a fost utilizat drept principală cureauă de transmisie politică și ideologică și, după cum s-a văzut în Egipt, acolo unde nu preexistase un partid, acesta a trebuit să fie înființat. Ca și în prototipul care a fost reprezentat de revoluția kemalistă turcă,

armata, odată preluată puterea, a preferat să se retragă pe poziția de forță dominantă în stat, în loc de a-și vedea mâinile legate și prestigiul și integritatea profesională compromise în responsabilități politice directe. Până atunci, comandanții care dădeau lovitura de stat obișnuiau să rămână la putere, însă ei guvernau prin intermediul structurilor statale preexistente. Dacă printre acestea nu se afla un partid adecvat, el trebuia creat într-un mod sau altul. Participarea politică, îndoctrinarea ideologică și agitația propagandistică sunt indispensabile într-o operațiune de mobilizare politică a maselor și, în asemenea privințe, nimic altceva nu poate înlocui un partid. Nu mai este nevoie să o spunem că, în asemenea cazuri, partidul întemeiat de armată nu este în realitate decât o pseudoinstituție. El izbuteste să întrețină vie flacăra propagandei și a ideologiei fără a obține însă vreodată o autentică participare a poporului și nicio adevărată influență politică în rândul acestuia. Cu toate acestea, el poate ajunge, după ce și-a înghițit propria propagandă, să se simtă frustrat și să dorească să joace un rol cu mult mai important decât acela pe care i-l acordă guvernării, așa cum a fost cazul cu Partidul Falangist din Spania. Un partid creat de către forțele armate trebuie să facă față competiției și competenței partidelor politice autentice, abia dizolvate de către armată, iar uneori mai trebuie să se confrunte și cu existența vreunui partid comunist local

Oricare ar fi echilibrul dintre ambele instituții, fapt este că armata poate să exercite un control asupra partidului iar partidul își poate exercita controlul asupra armatei, după cum una sau alta dintre ele ocupă poziția dominantă în stat. Și aceasta deoarece ambele instituții au nevoie una de cealaltă: partidul are nevoie de armată pentru scopul fundamental al apărării naționale și contează pe ea în momentele de criză sau de tensiuni interne; la rândul său, armata are nevoie de partid în scopul mobilizării politice și ține totodată seama de **t!** în momentele de tensiune.

Un proces identic de colaborare și de negociere,

desfășurat în ambele sensuri, survine, prin forța împrejurărilor, între partid sau armată și celelalte organizații ca poliția politică, uniunile sindicale, administrația centrală sau locală, procuratura ș.a.m.d. Poliția politică este, în mod potențial, structura cea mai puternică în cadrul oricărui tip de dictatură și capătă o și mai mare pondere atunci când dictatorul o utilizează în calitate de instrument personal. Atât pe plan profesional cât și pe plan funcțional, poliția politică este cel mai înverșunat dușman al oricărui tip de opoziție, întrucât este în modul cel mai direct interesată să-i convingă pe deținătorii puterii că activitatea sa politică de bază trebuie să fie îndreptată înainte de toate în direcția descoperirii și lichidării oponentilor. De îndată ce dictatorul a fost convins că atât regimul, cât și organizația din sânul căreia acesta provine – fie că este vorba despre partid sau despre armată – colcăie de oponenți, poliția politică își asigură controlul pretutindeni în stat. Exemplele cele mai cunoscute ale acestei invazii polițienești a statului, încununată de succes sau aflată numai în stadiul de tentativă sunt: controlul exercitat de către OGPU – MVD sub domnia lui Stalin în Rusia, presupusa tentativă a lui Rankovici și a poliției sale politice de a prelua puterea în anii '60 în Iugoslavia și eforturile pe care – în aceeași perioadă de timp – le-a făcut în Ghana Nkrumah pentru a zdrobi, prin mijloace polițienești, rezistența față de dictatura sa personală, în armată, în uniunile sindicale și în propriul său partid.

Atunci când, în anii '30, Stalin s-a hotărât pentru politica sa de industrializare cu orice preț și pentru colectivizarea forțată, mobilizarea coercitivă necesară ducerii lor până la capăt a transformat poliția politică în principalul său instrument. Partidul, armata, sindicatele, administrația de stat, totul a căzut sub controlul total al poliției politice. Beria a avut sub comanda lui această poziție politică în ultimii 14 ani ai guvernării lui Stalin și a căzut, odată cu atotputernica sa organizație, la moartea dictatorului, în anul 1953. Abia atunci Partidul a ajuns să

se reafirme, iar poliția politică a ajuns, din stăpâna, mai curând servitoare. Degradarea poliției politice a dus, de-a lungul timpului, la moderarea unora dintre cele mai cumplite caracteristici ale regimului: arbitrarul total, terorismul de stat, munca forțată și lagărele de concentrare care, ca într-o îngrozitoare caricatură, s-au transformat într-o parte a procesului de mobilizare, de îndată ce acesta a apelat la mijloace polițienești.

În Iugoslavia, în anul 1966, Alexandr Rankovici, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Tito, a fost obligat să demisioneze din toate funcțiile de partid și de stat, unde avea în subordine poliția politică. Demiterea lui s-a datorat, chipurile, intenției poliției politice de a pune mâna pe putere în stat și în partid, dinlăuntrul acestora.

În cazul lui Nkrumah în Ghana, lucrurile s-au desfășurat exact invers. Nkrumah nu numai că îngăduise, ci chiar solicitase micii dar virulentei lui poliții politice să îi descopere și să îi persecute pe dușmanii săi personali din partid, din armată, din uniunile sindicale etc. Această aduimcare de inamici în toate părțile se poate transforma într-o adevărată obsesie. Și, sfătuit de copoii lui interesați, Kwame Nkrumah, ca și Stalin în ultimii săi ani de viață, a ajuns să vadă în fiecare grup politic cu care avea de-a face un grup de conspiratori împotriva persoanei lui. Drept rezultat, a umplut închisorile, golind eșaloanele superioare ale regimului. În cele din urmă, profitând de absenta lui din țară, armata, în alianță cu toți nemulțumiții din partid, din administrația de stat și din uniunile sindicale, a preluat puterea și nu i-a mai îngăduit să se întoarcă din străinătate. Din punct de vedere politic, armata a început să exercite supremația asupra unui partid foarte slăbit și a redus poliția politică la rolul unei organizații secundare.

Uniunile sindicale constituie, prin înseși intențiile și scopurile lor, o structură aparte. În statele naționaliste și mai cu seamă în statele comuniste - în așa-numitele „dictaturi ale proletariatului” - cel puțin teoretic ele ar trebui să joace un rol decisiv în mobilizarea socială în vederea industrializării. Sindicatele nu au dobândit

niciodată, poate numai cu excepția Argentinei lui Perón, un status dominant. Ba dimpotrivă. În statele comuniste, încă de la începutul regimului tic dictatură a proletariatului, uniunile sindicale s-au văzut reduse I? o poziție subalternă și transformate din organe reprezentative ale intereselor muncitorilor în simple curele de transmisie ale ordinelor partidului. Drept rezultat, uniunile sindicale tind să-și făurească un spirit de opoziție *sui generis* pe care ele însele îl califică în mod frecvent drept „opoziția muncitorilor”: o mișcare al cărei prototip a dat serioase bătaii de cap lui Lenin și Stalin în Rusia de la începutul anilor '20. De fiecare dată însă când „dictatura” se mai îmblânzește un pic, sindicatele sunt aproape întotdeauna cele dintâi organizații ce reacționează împotriva presiunilor venite Je la centru. Acest fenomen poate fi observ: în Iugoslavia, unde, în condițiile în care începe să prevaleze pluralismul, uniunile sindicale au avut de îndeplinit un rol considerabil în reformarea planurilor economice și în politica socială și economică a partidului. Uniunile sindicale au critic;»! chiar partidul ca atare prin prisma opticii lor sindicale.

În Cehoslovacia s-a putut observa un proces analog, în cursul anului 1968. De îndată ce mișcarea reformistă s-a aflat în plină desfășurare, uniunile sindicale s-au grăbit să-și schimbe conducătorii care le fuseseră impuși și s-au transformat în cele mai mari apărătoare ale reformei.

În statele comuniste, administrația locală ar trebui să fie principalul organism al puterii. Comuna și organul său de bază, consiliul local sau *sovietul*, se presupune că reprezintă sediile puterii întregului regim și, în teorie cel puțin, sunt destinate să se transforme într-o bună zi în coloana vertebrală a autoadministrăm societății. O ficțiune asemănătoare este valorificată în unele state naționaliste din lumea a treia, unde consiliile locale sunt considerate a fi baza structurii puterii de stat - ca, de exemplu, în Pakistan, unde „democrațiile de bază” sunt privite drept fundamentul rețelei puterii. Dar, chiar dacă este adevărat că administrația locală poate exercita presiuni foarte

eficiente, ba chiar poate să împiedice - în probleme care nu au nimic de-a face cu politica - activitatea administrației centrale, experiența a demonstrat că organelor locale administrative nu li se îngăduie să exercite decât funcții cu totul secundare. Și, de fapt, în afară de aceasta, „voința poporului” nu se manifestă prin intermediul lor decât într-o manieră incompletă și cu o mare dificultate. Poate tocmai de aceea, foarte adesea, atât în Iugoslavia cât și în Pakistan, bătaia dintre reprezentanții poporului și cei ai statului se desfășoară la nivel local.

Cele trei grupuri sociale principale cu care sunt nevoiți să negocieze deținătorii puterii sunt țăranii, muncitorii și intelectualii.

Relațiile dintre statele comuniste și țăranime pe de o parte și dintre statele naționaliste și țăranime pe de alta au anumite trăsături comune; din punct de vedere ideologic, ele sunt însă cu totul deosebite. Dat fiind faptul că atât statele naționaliste cât și acelea comuniste urmăresc modernizarea economică, în mod firesc una dintre țințele acestui proces de modernizare trebuie să fie transformarea agriculturii, atât din punctul de vedere al producției, cât și al vieții țăranilor. Problemele prezentate drept sarcini imediate sunt reforma agrară, creșterea producției agricole și absorbirea surplusului de populație țărănească. Mecanizarea agriculturii și absorbirea excesului de populație rurală prin intermediul industrializării sunt, totuși, chestiuni comune ambelor tipuri de state, în schimb, colectivizarea agriculturii a fost acceptată în majoritatea țărilor comuniste și năruie câteva dintre statele naționaliste au făcut tentative de a o organiza. Nu este mai puțin adevărat că, în acestea din urmă, ideologia a absorbit în mod frecvent aspecte ale gândirii populiste și are tendința de a prezenta țăranul drept întruchipare a „poporului” și păstrător al tradiției naționale, pe câtă vreme în statele comuniste proletarul industrial este acela care se erijează în model al omenirii viitorului. Desigur, în unele țări cu regim comunist și mai cu seamă în China,

țărani sunt totuși considerați a reprezenta principala clasă revoluționară.

Participarea muncitorilor la producție este asigurată în Iugoslavia prin intermediul autoconducerii în consiliile muncitorești. Aceasta este forma cea mai înaintată de colaborare industrială încercată în vreun stat comunist. Celelalte partide comuniste aflate la putere au refuzat până acum să urmeze această politică dintr-un anumit număr de motive, cel mai real dintre acestea fiind teama că partidul și-ar putea pierde controlul asupra producției industriale. Studiile occidentale referitoare la funcționarea consiliilor muncitorești iugoslave¹³⁸ ajung la concluzia că acolo unde există asemenea consilii, situația reprezentanților partidului este mai dificilă și aceștia se pot vedea înfrânți cu ocazia votărilor. Fără o participare muncitorească mai masivă, în această formă sau în alta, producția are de suferit, întrucât muncitorii reacționează prin absenteism, greve și sabotaje, atunci când sunt împinși de la spate (ară nicio considerație de către „dictatura proletariatului”, în Germania răsăriteană, în anul 1953, în Polonia în 1956 și în Cehoslovacia în 1968, muncitorii au reprezentat factorul hotărâtor al revoltei generale împotriva partidului comunist. Astfel, problema partidului în aceste regimuri este de a ști cum să dobândească o mai bună participare a muncitorilor în administrația economică și socială, fără a alimenta prin aceasta opoziția naturală a lucrătorilor industriali față de anumite măsuri luate în cadrul reformei. În statele naționaliste, acolo unde clasa muncitoare nu este ridicată pe un pedestal ca în propaganda statelor comuniste, opoziția muncitorească este canalizată în parte prin intermediul uniunilor sindicale socialiste precum și prin intermediul unor partide comuniste - cel mai adesea

138 A se vedea, spre exemplu, J. U. Dunlop, *Industrial Relations Systems*, New York, 1959; Adolf Sturmtahl, *Workers' Councils*, Harvard, 1964; Albert Meister, *Socialisme et autogestion: rcyxirience yougoslave*, Paris, 1956; Jiri Kolaja, *Workers' Councils, the Yugoslav Experience*, Londra, 1965.

ilegale - care, de vreme ce nu se află la conducerea țării, își pot permite să practice o politică demagogică de incitare. Chiar dacă puterea negociatoare a clasei muncitoare este mult inferioară în statele naționaliste subdezvoltate și, mai cu seamă, cu mult mai îngrădită în statele comuniste aflate sub dictatura partidului decât în regimurile constituțional-pluraliste, unde sindicatele reprezintă o Considerabilă forță politică, ambele tipuri de state sunt totuși nevoite să admită însemnătatea intrinsecă a muncitorilor în calitatea lor de producători și, în consecință, să recunoască necesitatea de a purta negocieri cu ei.

În sfârșit, intelectualitatea este cel mai influent strat social, atât în statele comuniste cât și în cele naționaliste. În calitate de intelectualitate tehnică, ea ocupă eșaloanele cele mai înalte ale statului, de la atotputernicii experți ai comisiilor de planificare și până la multiplele categorii de instanțe executive din administrație și din industrie. În calitate de intelectualitate creatoare, ea alcătuiește nucleul activ al opiniei publice în ambele categorii de state și, prin intermediul unor factori de educare ai opiniei publice, ca universitățile, academiile și institutele de învățământ superior, instituțiile culturale, teatrele, periodicele, exercită o influență reală asupra politicii regimului. Regimurile însele sunt, de altfel, conectate nemijlocit cu intelectualitatea, întrucât posturile cele mai importante, fie ele politice sau de altă natură, trebuie să fie încredințate membrilor celui mai educat strat social.

Am ajuns astfel în punctul în care sfera conflictului de interese se unește cu domeniul conflictului de valori: în zona dizidenței. Aici, analiza noastră va mai trebui să includă, de asemenea, încă un factor și anume opinia publică. Câteva dintre aspectele cele mai proeminente ale relațiilor dintre intelectualitate și putere din statele lipsite de opoziție vor fi abordate mai târziu, în legătură cu manifestarea dizidenței. Ceea ce este însă important de notat aici este faptul că, atât în sfera conflictului de valori cât și în aceea a conflictului de interese, atât

intelectualitatea creatoare cât și cea tehnică, acționând în calitate de lideri ai opiniei publice, par să exercite presiuni în vederea atingerii unui și aceluiși obiectiv „care este instituționalizarea. În acest context, înțelegem prin instituționalizare procesul de dezvoltare al unor instituții consfințite de lege, fiecare având propria sa contribuție individuală la exercitarea controlului societății asupra autorităților, și care, acționând toate laolaltă, să poată duce la crearea unui sistem de ordine bazată pe legalitate. În oricare dintre rolurile pe care le au de jucat, membrii intelectualității sunt în mod intrinsec opuși arbitrarului. Ei au nevoie, din punct de vedere funcțional, de ordine instituțională și, desigur, de o instituționalizare politică.

Procesul de instituționalizare a condus, în secolele XVIII și XIX, la apariția sistemelor parlamentare din rândul cărora făcea parte și opoziția politică. Modul în care funcționează astăzi acest proces în statele comuniste și naționaliste este ceea ce ne propunem să cercetăm mai îndeaproape în cele din urmă. Oricum, până în prezent, am ajuns la concluzia că, oricât ar fi de puternice structurile dominante în aceste tipuri de state fără opoziție, asemenea regimuri nu sunt nici ele scutite de frânele și de controlul forțelor sociale și economice, de care trebuie să țină seama și cu care trebuie să negocieze.

Conflictele de valori în statele fără opoziție

Dacă evaluăm opinia publică dintr-o țară în funcție de capacitatea sa de a lua cunoștință despre o anumită situație și după amploarea presiunii pe care ea este capabilă să o exercite, se poate aprecia că un asemenea tip de opinie publică există, într-un grad mai mare sau mai mic, în majoritatea statelor comuniste și naționaliste contemporane. Această diferență de grad este condiționată mai cu seamă de un anumit stadiu de dezvoltare: opinia publică se poate afla abia într-un stadiu incipient, așa cum se întâmpla în majoritatea statelor naționaliste subdezvoltate sau renaște; ca în Spania și în statele comuniste din Europa răsăriteană. Chiar și această opinie publică renăscândă este însă constituită din noi elemente

sociale, care s-au înălțat la un status anumit odată cu noul regim și grație lui și care sunt capabile să dohindească o cantitate suficientă de informație spic a-și putea forma o judecată independentă. Rolul conducător este îndeplinit aici de către intelectualitate, care alcătuiește nucleul opiniei publice în ambele tipuri de state. Membrii săi dau adeseori dovadă de o mare loialitate față de regimurile la creiaoa caiora au luat ei înșiși parte, însă, în ciuda acestui fapt, sunt împinși înainte de propria lor îndatorire de lideri ai opiniei publice ca să exercite presiuni în favoarea reformelor și a schimbărilor necesare.

Una dintre rațiunile pentru care o anumită parte, dacă nu chiar majoritatea sectoarelor opiniei publice din statele lipsite de opoziție, favorizează regimurile existente constituie orgoliul și interesul ce le sunt inspirate de anumite măsuri ce pot fi considerate adevărate triumfuri naționale. Un asemenea sprijin devine și mai puternic atunci când guvernul în cauză se vede, în mod real sau numai aparent, amenințat de un conflict deschis cu o putere străină: Rusia sovietică printre statele comuniste, Marea Britanie sau Statele Unite printre statele naționaliste. Iar atunci când se petrece un asemenea lucru, un nou curent de încredere se stabilește în dublu sens între guvern și opinia publică și ele își pot face, fără teamă, concesii reciproce.

Ceea ce, în ultimă instanță, face însă ca opinia publică să se revolte împotriva dictaturilor naționaliste sau comuniste este tocmai faptul că ele sunt regimuri dictatoriale. Deși condiționată de interesele legitime ale conducătorilor și reacționând la argumentele naționaliste, opinia publică nu poate să nu exercite presiuni în favoarea ordinii, a legalității și a libertății dizidenței. Ea solicită stabilirea unor instituții permanente care să vegheze la aducerea la îndeplinire a legilor și la numirea unor funcționari imparțiali care să arbitreze în relațiile dintre stat și societate. Pe termen lung însă, acest lucru echivalează cu o instituționalizare crescândă și, în cele din urmă, duce la separarea puterilor în stat. Dacă

instituționalizarea și separarea puterilor sunt necesare în domeniul conflictului de interese în scopul extinderii mecanismelor de luare a deciziilor, ele nu sunt mai puțin necesare în sfera conflictului de valori, în scopul dobândirii, măcar și limitate, a dreptului de exprimare a divergențelor și al dezbaterii – chiar și indirecte – a diversității naturale a punctelor de vedere. De aceea, în țările în care nu există instituții politice care să poată servi drept purtătoare de cuvânt ale opoziției, opinia publică utilizează instituții nepolitice sau cvasi-politice în scopul strângerii laolaltă a vocilor dizidenței și canalizării lor în direcția unei dezbateri mai ample.

În general vorbind, acest proces de concentrare, care este cea dintâi fază de manifestare a dizidenței, se desfășoară în jurul Bisericii, al universității, armatei, presei, al unor cluburi, precum și al anumitor personalități populare. Atât în țările comuniste cât și în cele naționaliste, se știe că Biserica exercită o puternică influență politică: în ambele tipuri de state, Biserica este obligată să ceară cel puțin o singură libertate concretă, fundamentală pentru propria sa funcționare, care este libertatea cultului (chiar dacă nu în mod necesar și libertatea cultelor). Cum în toate statele comuniste și în câteva state naționaliste bisericile trebuie să lupte pentru supraviețuire, ele devin inevitabil principalii adversari ai regimurilor modernizatoare. În plus, atunci când bisericile iau poziție în apărarea unei anumite libertăți, curând se vor vedea asociate în solicitarea altor libertăți, ca și a libertății în general. La aceasta trebuie să adăugăm faptul că filosofia bisericilor, adesea tradiționalistă și conservatoare și întotdeauna legată de lumea cealaltă, este în mod intrinsec opusă filosofiei modernizării cu orice preț, care stă la baza statelor „mobilizatoare”. În țările comuniste, acolo unde regimurile sunt militant-ateiste, antagonismul dintre biserică și stat este cum nu se poate mai limpede. În cea mai mare parte, aceste regimuri comuniste ar prefera să închidă lăcașurile de cult cu desăvârșire și astfel să taie cu bisturiul niște abcese care

zădărnicesc perfecta stare de profilaxie în care le-ar fi plăcut să mențină poporul, însă sunt împiedicate în această acțiune de teama reacției populare. Reciproca este, într-un anumit sens, și ea valabilă: teama de represii la care s-ar vedea supusă populația este cea care împiedică biserica romano-catolică din Polonia sau biserica protestantă din Germania răsăriteană să se opună regimului într-o manieră mai fățișă.

Cu toate acestea, atunci când se aflau în joc chestiuni capitale ca, de exemplu, colectivizarea agriculturii în Polonia ori statutul familiei în Germania de răsărit, cele două biserici nu au refuzat să se facă purtătoarele de cuvânt ale poporului în asemenea probleme nepolitice. Amvonul continuă să reprezinte o adevărată forță. Biserica romano-catolică a fost unicul avocat al țărănimii poloneze când guvernul a încercat să-i impună colectivizarea agrară stalinistă. Tot astfel, într-o problemă exclusiv politică – și încă de politică externă – biserica romano-catolică s-a declarat în mod deschis în favoarea unei schimbări de atitudine față de Germania occidentală, transformându-se în felul acesta în interpretul acelor polonezi care cred că țara lor nu trebuie să rămână pentru totdeauna în orbita exclusivă a Rusiei sovietice. În cele din urmă, Biserica poloneză a izbutit să-și dobândească și reprezentarea politică, prin intermediul grupării independente *Znak*. Începând chiar cu alegerile din anul 1957, gruparea respectivă a ajuns să conteze în Seim pe vreo cinci deputați care, chiar dacă recunosc „hegemonia” Partidului Muncitoresc Unit Polonez, se opun unora dintre măsurile sale, în chestiuni de principiu.

În toate țările cu regimuri dictatoriale, universitățile se transformă în marii catalizatori ai opoziției. Prin termenul de Universitate noi înțelegem aici atât instituția în sine, cât și corpul didactic și masa studenților. În Indonezia, în Brazilia, în Ungaria, ca și în Rhodesia de Sud și în oricare alta dintre țările fără opoziție, universitățile s-au aflat întotdeauna în primele rânduri ale activității politice și au reprezentat centrul de mobilizare cel mai

activ. Caracterul lor dual face ca acest lucru să devină inevitabil. Pe de o parte, ele sunt niște instituții care, ca și Biserica, au nevoie de libertate ca să poată funcționa; în cazul lor este vorba despre libertatea de a studia. Aceasta implică, înăuntrul limitelor impuse de cadrul academic, libertatea de a putea alege atitudini și izvoare de documentare și a le putea discuta și interpreta. Universitățile nu-și pot îndeplini îndatoririle în lipsa acestei libertăți interne de funcționare. Pe de altă parte, studenții reprezintă în cadrul intelectualității grupul cu cea mai constantă rată de reîntinerire și, în consecință, ei injectează la fiecare pas corpul politic cu noi doze de entuziasm și de energie. În statele constituțional-pluraliste, acest surplus de interes politic și de energie are, de obicei, posibilitatea de a fi canalizat prin multitudinea de organizații, partide și mișcări preexistente. Studenții constituie numai unul - chiar dacă și cel mai plin de viață - dintre grupurile de cetățeni care participă la viața politică a țării. În statele dictatoriale, acolo unde opoziția nu poate strânge laolaltă și analiza curente de opinie opuse regimului, mișcările studențești capătă însă o dimensiune suplimentară și cu mult mai importantă. Ei apar ca fiind grupul care, fiind mai tânăr și mai lipsit de responsabilități, își poate asuma riscul de a lua conducerea mișcărilor de opinie împotriva politicii dominante. În asemenea situații, asistăm în mod invariabil la o *deplasare* a activității politice. Atunci când parlamentele nu sunt deschise discutării publice a problemelor reale ale societății, acestea ajung să fie dezbătute în incintele universitare. Acel grad minim de libertate care, în mod indispensabil, este acordat mediilor universitare, se deschide atunci când toate celelalte canale sunt blocate, pentru punerea în discuție a problemelor de mare actualitate. Dezbaterile politice desfășurate public pe care guvernul a încercat să o suprimă, este reluată în sanctuarele învățământului superior. Exemplul clasic al unei asemenea debateri naționale - de fapt, al unei revoluții - care a început în sânul unei universități,

continuă să fie cazul cercului studențesc Pettifi din Budapesta anului 1956. Organizând dezbateri „academice” pentru un auditoriu din ce în ce mai larg cu privire la toate aspectele politicii Partidului Comunist, cercul a izbutit să formuleze în numai câteva săptămâni un program capabil să facă să se cristalizeze rapid o opoziție și să galvanizeze în jurul ei largi sectoare ale poporului maghiar.

Căutarea unor căi de ieșire conduce, de asemenea, elementele opoziției să se grupeze în jurul unor organe de presă periodice care, prin caracterul lor intelectual sau prin aparent inofensiva lor politică editorială, scapă de prohibiția impusă oricăror publicații nealiniată politicii oficiale, situație tipică și comună oricărei dictaturi. Spiritul unor asemenea gazete poate fi apoi lesne transformat dinăuntru, iar atunci când ele încep să facă aluzii – directe sau indirecte – la problemele pe care regimul însuși nu le dă publicității, nu întârzie să-i polarizeze în jurul lor pe toți aceia care meditează la aceleași teme și le judecă într-un mod asemănător. Aici, exemplul clasic este acela al publicației poloneze *Po prostu* care, între anii 1955 și 1957 s-a preschimbat în marele catalizator ce a făcut posibilă transformarea vechiului regim comunist polonez, stalinist și controlat strict de sovietici, în regimul de afirmare națională a lui Władysław Gomułka. Rolul jucat de acest periodic este ilustrat de uriașul succes la public și de neîncetata sporire a circulației sale în acea scurtă perioadă de timp; însă, mai semnificativ este, poate, faptul că editorul lui a atras în acest mod atenția publicului și și-a câștigat simpatia acestuia. Ba chiar într-o asemenea măsură încât, la cele dintâi alegeri generale organizate de noul regim, directorul ziarului a obținut mai multe voturi decât cei mai populari dintre conducătorii de partid.

Într-adevăr, personalități de orice tip și de orice condiție socială pot să se transforme în purtătoare ale speranțelor politice ale unei opinii publice aflate în căutarea unor tribuni. Episcopi, scriitori, artiști, oameni de știință, actori, sportivi, ziariști și, *last but not least*, generali și politicieni, de îndată ce au ajuns să adopte până

și cea mai modestă bănuială de poziție potrivnică guvernului se pot vedea împinși, chiar și împotriva propriei lor voințe, în postura de lideri ai opiniei publice. Ba, în anumite ocazii, ei pot fi târați în situații de-a dreptul stânjenitoare. De pildă, un profesor universitar care a avut de înfruntat o măsură concretă a guvernului în domeniul său de responsabilitate profesională poate să nu fie dispus a se vedea târat într-o manifestație studențească având o clară coloratură politică. Însă se prea poate ca el să nu opună rezistență și, în acest chip, ca în atâtea alte situații similare, această opoziție anonimă să-și găsească liderii de care are nevoie.

Dintre toate aceste categorii de persoane, cele care întrunesc cele mai multe posibilități de a se transforma în conducători ai unei mișcări de opoziție sunt, în modul cel mai evident, generalii și oamenii politici. Noi ne-am ocupat mai înainte *in extenso* de rolul pe care îl poate juca armata în statele lipsite de opoziție. Aici ne mai revine doar obligația să subliniem că un ofițer viteaz ori bun orator găsește, în asemenea state, mari facilități pentru a dobândi popularitate. Pe drept sau pe nedrept, forțele armate se bucură de obicei de o reputație de integritate morală și de dăruire spre binele națiunii. Cunoașterea faptului că militarii posedă și mijloacele – în speță, armele – pentru a putea pune mâna pe putere îi încurajează pe cei nemulțumiți să vadă în aceștia dinții pe potențialii salvatori ai patriei, pregătiți să-și abandoneze rolul tradițional pentru a intra în sfera politicii generale. În majoritatea țărilor latino-americane, asiatice și africane, ca și în multe țări europene de altfel, opinia publică se întoarce în mod instinctiv spre conducătorii militari, de fiecare dată când se simte deziluzionată de oamenii politici. Și în țările comuniste, cum ar fi Polonia și Bulgaria, conducătorii militari au nutrit uneori, în ultimii ani, oarecari ambiții politice. Omul în uniformă este văzut pe fundalul instituției căreia îi aparține. De aceea, comparativ, este relativ simplu atunci când unul dintre lideri nu corespunde așteptărilor opiniei publice, ea să transfere acest sentiment de

încredere asupra unei alte personalități militare.

În atmosfera claustrofobă a unei țări fără opoziție, oamenii politici cu cele mai mari posibilități de a atrage atenția publicului sunt de obicei aceia care au reputația de a fi suferit de pe urma nemulțumirii dictatorilor, datorită faptului că, în anumite ocazii, au pronunțat unele critici la adresa politicii guvernului. Atât Władysław Gomułka în Polonia cât și Imre Nagy în Ungaria, Kofi Abrefa Busia în Ghana, Milovan Djilas în Iugoslavia sau Dionisio Ridruejo în Spania au făcut într-o bună zi parte din rândurile învingătorilor, fiind camarazi de arme ai dictatorilor. Au căzut însă cu toții în dizgrație și au avut personal de suferit, chiar și de pe urma unor serioase măsuri represive, atunci când, deziluzionați de politica regimului, au căutat să pună în valoare alte alternative. În cea mai mare parte a statelor lipsite de opoziție, opoziția embrionară se regrupează în jurul unui purtător de cuvânt sau își caută unul dintre foștii conducători, care în momentul de față înfrunta guvernul. Motivul nu este greu de aflat, deoarece atunci când liderii politici ai regimurilor anterioare se află în exil sau în închisoare și nu este tolerată niciun fel de opoziție cu privire la problemele cu adevărat importante, numai noii dizidenți, situați încă în interiorul cercului puterii, îndeplinesc condiția de a-și putea face auzită vocea, fie și pentru scurtă vreme.

În țările fără opoziție în care s-a ajuns la o anumită stabilitate și politica și-a căpătat deja obișnuințe și rutine, câțiva dintre membrii conducerii partidului sau ai altor organizații ajung să se vadă identificat. și cu anumite puncte de vedere și uneori dau chiar impresia că reprezintă anumite sectoare ale opiniei publice sau unele grupuri de interese. O asemenea identificare poate să conducă la încheierea unor alianțe efemere ori la fuziuni mai durabile între lideri și grupări care împărtășesc anumite opinii sau ambiții. Ajung astfel să fie create facțiuni care merg de la constituirea de grupări clandestine de conspiratori în sânul partidelor comuniste și până la facțiuni mai deschise ce apar atât în cadrul

mișcărilor comuniste, cât și în acela al mișcărilor naționaliste celor mai mature. În asemenea cazuri, până și pseudoparlamentele se pot transforma într-o arenă de confruntare a atitudinilor, iar opinia publică devine atentă la diferiți lideri sau la diverse grupări ce pot exprima puncte de vedere diferite. Se produce în acest fel un anumit soi de instituționalizare a atitudinilor politice, care poate constitui preludiul unei autentice instituționalizări a opoziției.

CĂTRE REINSTITUȚIONALIZAREA OPOZIȚIEI?

În capitolul anterior noi am analizat trei tipuri de state, pe care le-am diferențiat între ele în funcție de statutul trecut și prezent al opoziției politice: statele subdezvoltate din punct de vedere politic, în care opoziția ca instituție nu a ajuns încă să capete formă, chiar dacă ea nu este interzisă în mod legal; statele „naționaliste”, în care opoziția este proscrisă în numele unor presupuse țeluri legate de interesul național; statele comuniste, în care este înăbușită orice formă de dizidență ca fiind dăunătoare țelului suprem – acela de a isprăvi o dată pentru totdeauna cu alienarea și de a crea o societate fără clase. Este ușor de încetățenit, brutal, ideea – cu atâta aroganță proclamată de către dictatori și partidele unice – că regimurile lor vor fi eterne, că, odată distruse libertățile politice într-o țară, și, mai cu seamă, odată acestea uitate pentru o lungă perioadă de timp, ele nu vor renaște niciodată, însă istoria ne demonstrează ca atunci când există maturitate și tenacitate și mult atașament pentru un cadru constituțional-piuralist, libertățile pierdute pot fi reîștițigase, uneori sub o nouă formă. Una dintre gloriile poporului britanic și american este aceea că funcționarea instituțiilor lor parlamentare și, prin aceasta, funcționarea opoziției politice, nu s-a mai întrerupt din momentul instituționalizării în forma lor moderna, în secolele XVIII și XIX. Într-un mod asemănător, poporul francez și-a redobândit întotdeauna libertățile, pierdute în două rânduri în mâinile împăraților și încă o dată în acelea ale unui invadator străin. Sistemele parlamentare din

Germania și din Italia, numai superficial împământenite, au căzut victimă unor implacabile dictaturi fasciste, însă au fost restaurate după-cel de-al doilea război mondial și s-au menținut de atunci încoace. Marea enigmă continuă să rămână Rusia, unde statul a trecut de la dictatura țaristă la aceea a Partidului Comunist, cu un foarte scurt interval de guvernare pseudopariamentară care, în ciuda acestui lucru, îngăduise funcționarea unei autentice opoziții.

Prima ediție a acestei cărți, apărută în anul 1968, se încheia cu o analiză comparativă a tendinței de instituționalizare a opoziției în două țări în care, pe atunci, aceasta era încă prohibită, într-un caz sub pretextul urmăririi unui ideal național, iar în celălalt în numele unui țel social¹³⁹.

<în scopul prezentării unei analize realiste pe o bază mai concretă a acestei rapide schițări a procesului de manifestare a dizidenței în statele fără opoziție, ne-am propus să examinăm aici în detaliu evoluția a doua state, unul naționalist - Spania și unul comunist - Iugoslavia. Fiecare dintre aceste două țări este cea mai avansată în cadrul tipului său de stat și în fiecare dintre ele se face un efort conștient de a aduce aceste procese pe făgașul unei ordini cu adevărat instituționale. În fiecare dintre ele, miza pusă în joc este aceea dacă instituționalizarea finală a opoziției poate să fie eludată printr-o evoluție oarecare, *sui generis*, a însuși statului partidului unic. În ambele aceste țări, discutarea acestei probleme acute s-a extins mai mult și mai în profunzime decât în oricare altă parte. Probabil că alte state naționaliste sau comuniste vor avea de înfruntat aceleași probleme și vor trece prin etape similare în căutarea stabilității instituționale.

Spania și Iugoslavia au fost alese aici drept cazuri demne de studiat pentru analiza comparativă a ceea ce ar putea să constituie faza finală a evoluției statelor lipsite de opoziție, de la politica de coerciție la politica participării. Deși Spania este prototipul statelor naționaliste

139 în continuare textul este reprodus după ediția engleză, pp.180-201 (notared.).

contemporane și Iugoslavia prototipul statelor comuniste contemporane și, în acest fel, respectivele lor ideologii sunt complet antagoniste, ele au suficiente trăsături comune pentru a merita un studiu comparativ.

Între cele două țări există cel puțin patru diferențe majore care ar trebui să fie luate în considerare atunci când sunt comparate cele două sisteme politice. Din punct de vedere istoric, Spania este o țară veche, cu o tradiție imperială. Iugoslavia este un stat nou, iar mai multe dintre popoarele care o alcătuiesc s-au aflat, până nu de multă vreme, sub dominație străină. Filosofia politică spaniolă conservatoare are o îndelungată tradiție și principalele instituții ale Spaniei (monarhia, armata, Biserica, universitățile) și-au păstrat o continuitate aproape neîntreruptă. Filosofia politică iugoslavă este legată de construirea în viitor a ceea ce nu a mai fost realizat în trecut. Drept rezultat, cele două țări au dezvoltat forme diferite de naționalism. Spania nu se teme de o agresiune din afară ori de primejdia unei dominații străine; naționalismul său este „introvertit”, stăruind asupra dezbaterii interne. Naționalismul iugoslav este extrovertit, orientat împotriva primejdiei dominației unei puteri străine – de aici și militantismul său antiimperialist. Cea de a patra diferență derivă din filosofia politică a actualului regim ce se află la putere în fiecare dintre cele două țări. Regimul lui Franco a abolit instituțiile constituțional-pluraliste care existaseră în Spania, însă nu le-a putut înlocui printr-un sistem general acceptat ca fiind permanent și legitim. El poate doar să proiecteze în viitor o reîntoarcere la instituțiile dinastice și consacrarea, o dată pentru totdeauna, a statului fără-departid existent. Regimul lui Tito, inspirat de ideologia socialistă, pretinde că a stabilit acele organe ale autoconducerii și autoadministrași care, în viitor, vor determina dispariția statului. El se bazează pe un viitor bazat pe aceste nou create instituții sociale.

Cu toate acestea, există și similitudini între ele. Ambele state sunt multinaționale și amândouă sunt confruntate cu problema succesiunii; ambele țări au atins

un stadiu de dezvoltare economică însoțită de apariția unor structuri sociale cu un pronunțat caracter pluralist, care nu mai pot fi multă vreme stăpânite în cadrul tiparului simplist al statului monolitic inițial. Și, mai mult decât atât, această dezvoltare economică și socială își are propria sa dinamică. Un ritm și mai rapid de dezvoltare nu poate fi dobândit fără a fi instituționalizat un anumit grad de participare socială și politică, fapt ce a devenit necesar pentru asigurarea funcționării eficiente a economiei. Dezvoltarea atrage după sine și o colaborare cu sistemele economice internaționale și în special europene, care, la rândul său, determină o instituționalizare suplimentară.

Atât Spania cât și Iugoslavia au de înfruntat problema inventării unei formule care să le poată salva de la reîntoarcerea fie la un sistem monopartid, fie la un sistem multipartid. Regimurile acestea sunt conștiente că ziua conducerii dictatoriale a unui singur partid a trecut și că nu pot supraviețui vreme îndelungată dacă revin la aceleași metode de guvernămint. De asemenea, ele sunt pe deplin conștiente și de faptul că șansele lor de a supraviețui la putere sunt și mai mici în cadrul unui sistem multipartid. Astfel încât, ambele regimuri au în vedere tocmai de aceea posibilitatea unui sistem fără-de-partid. Aceasta este dilema ușor de urmărit în amândouă cazurile și care poate să fie extrapolată și la alte state fără opoziție. Și aceasta, deoarece în ambele țări, discuția a fost caracterizată de un excepțional grad de luciditate și de autoanaliză. Firește, destul de mulți observatori din străinătate consideră că este greu să iei în serios viața politică din Spania sau Iugoslavia. Frecventele schimbări ale metodelor politice pot fi privite drept simple șiretlicuri menite să ascundă faptul că deținătorii puterii intenționează să procedeze la fel ca înainte - deși, ținând seama de pretinsa neputință a opoziției, ei pot acum să-și permită deschiderea câtorva supape de siguranță în sistemul, de altfel foarte închis, al conducerii dictatoriale. Se poate pune problema dacă nu cumva, din cauza faptului că ambii dictatori se apropie - prin legea firii - de sfârșitul

fizic al cursei, formula „ce mi-e una, ce mi-e alta „ar fi cea mai potrivită apreciere pentru toate statele dictatoriale sau semidictatoriale.

Înainte de toate ar trebui notat că, atât în Spania cât și în Iugoslavia, forțele de opoziție s-au bucurat de suficientă libertate spre a-și declara limpede revendicările. Aici ele cer ca opoziția politică să fie instituționalizată, împreună cu toate acele instituții care o preced și o însoțesc și fără de care ea însăși r. u poate funcționa¹⁴⁰.

Această cerere nu a fost formulată în mod public în niciun alt asemenea stat. Nici în Rusia sovietică și nici chiar în cele mai absolutist-naționaliste dictaturi, ca Republica Arabă Unită, opoziția nu are suficientă forță pentru a angaja un dialog cu guvernul într-o asemenea chestiune. Însă în Iugoslavia, Milovan Djilas, în articole publicate în chiar presa Ligii Comuniștilor, ca și ulterior scriitorul Mihajlov și revista *Praxis* au susținut necesitatea reinstituționalizării opoziției politice, ori, cel puțin, înființarea unui al doilea partid. Discuții referitoare la această problemă au avut loc la congresele partidului și în parlament. În Spania, aceeași cerere a fost prezentată de către Dionisio Ridruejo și profesorul Enrique Tierno Galván. În ambele țări s-a ridicat ca o problemă centrală necesitatea ca pluralismul social și economic să fie însoțit de un oarecare grad de pluralism politic. Aceasta este esența argumentului invocat și două declarații recente

140 Astfel, Enrique Tierno Galván a scris în *Le Monde* din 22 iulie 1964: „În Spania o opoziție legală nu există cu toate că, în mod paradoxal, guvernul a încercat în câteva ocazii să folosească opoziția de facto, ca și cum ea ar fi o organizație reprezentativă... Opoziția este necesară din punct de vedere instituțional și psihologic și este ceva ce neiertat ca o guvernare cu o pluralitate de partide politice să nu fie democratică”. În mod similar, Zanko Vidović, un teoretician iugoslav de partid, a scris în *Književne Novine* din 22 iulie 1967: „Acest stat trebuie să fie condus de către o adunare de reprezentanți aleși în mod liber, mijlocitori ai autorităților poporului ori — pentru a fi mai precis — mijlocitori apărând drepturile omului și ale cetățeanului. Democrația este posibilă numai dacă mandatul nu este încălcat. Aceasta înseamnă că un deputat poate fi înlocuit doar de către cei care i-au încredințat mandatul, adică de către aceia care l-au votat”.

făcute în ambele țări sunt semnificative din acest punct de vedere. „Un punct capital în procesul de democratizare al cărui vestitor” – stătea scris în *El Alcázar*, o publicație catolică, la 30 martie 1967 – „este recunoașterea prin lege a pluralismului politic. Această simplă recunoaștere va mătura de pe orizontul nostru național orice formă posibilă de totalitarism”. În publicația iugoslavă *Nedelnje Informative Novine* a văzut lumina tiparului un număr de articole scrise de profesori universitari și dedicate acelorași probleme. Într-unul dintre acestea, dr. Tadic de la Universitatea din Belgrad a scris următoarele: „Altminteri, eu nu-mi pot da seama de ce pluralismul socialist poate fi stopat brusc de sistemul multipartid care, din diferite motive, nu este potrivit pentru noi”. Mai recent, publicația *Gledista* din Belgrad, în numărul său pe lunile august-septembrie 1967, a publicat un articol scris de profesorul Stevan Vracar, care a pus direct următoarea întrebare: „Nu ar fi oare mai firesc să avem două partide care să lupte, amândouă, pentru socialism? într-un asemenea caz, partidul majoritar, în calitatea sa de partid conducător, ar trebui să facă față unei opoziții organizate”.

Tocmai în lumina acestui dialog trebuie înțelese măsurile luate recent de către cele două regimuri. Forțele de opoziție cer reinstituționalizarea opoziției politice, astfel încât să armonizeze pluralismul economic și social cu un pluralism politic corespunzător. Guvernele iau cu mare zgârcenie câteva jumătăți de măsură în această direcție, în speranța că vor dovedi cum pluralismul social poate continua să existe și se poate dezvolta chiar și într-un regim fără de partid. Acest lucru ne determină să punem două întrebări: pentru ce au fost de acord cele două guverne să facă ceea ce au înfăptuit până în prezent în această direcție? Ce anume au făcut ele exact până acum și cât de mult vor mai face de aici înainte?

Motivul pentru care cele două guverne s-au lăsat împinse pe această cale îl constituie pur și simplu o modificare în echilibrul intern al puterii, între forțele favorabile guvernului și acele forțe favorabile revenirii la

acțiuni politice nedictatoriale. Dacă analizează cineva societățile din cele două țări, în ambele poate regăsi aceleași zece grupuri sociale și profesionale. Dintre acestea, un număr de șapte – chiar dacă nu și *aceleași* șapte – reprezintă, în principiu, suporterii regimului, iar celelalte trei sunt considerate de regim ca fiind ostile acestuia. Însă, aproximativ în ultimii zece ani, până. și cele șapte grupuri care au puternice interese în asigurarea continuității regimului au demonstrat tendința de a purta cu el negocieri pentru a-i mai acorda sprijin în continuare. Unele dintre aceste grupuri sunt și ele foarte divizate, ci o aripă înclinată spre regimul existent și înspre trecut și cu alta îndreptată către viitor și opoziție.

Cele zece grupuri sociale și profesionale menționate sunt următoarele:

Forțele arma e care, din motive de ordin național în special în țările cu probleme separatiste, au tendința rfe a susține statul centralist. În Spania, unde ionele armate au jucat însă un iol cu mult mai proeminent decât în Iugoslavia, comandanții lor sunt și ei divizați – în funcție de principala împărțire politică – în „revizionisti” și „adepti ai continuității”. În Iugoslavia, organizarea armatei a fost remodelată datorită măsurilor de. descentralizate luate după demolarea poliției politice. Artnata a fost, de asemenea, descentralizată și s-a făcut o distincțiendă între forțele operaționale care au rămas sub comandă federală și torțele teritoriale, plasate sub comanda fiecărei republici în parte. Din punct de vedere politic, acest lucru a avut drept rezultat împărțirea ofițerilor în două categorii și anume: cei care se situează de partea opoziției și susțin o și mai mare descentralizare și cei care susțin politica de centralizare a guvernului. (în paranteză, este amuzant de notat aici că elementele conservatoare din armata iugoslavă sunt conduse de către grupul ofițerilor comuniști care s-a distins în cursul războiului civil din Spania în luptele împotriva lui Franco și care sunt cunoscuți sub porecla de *Spânei*, adică „spaniolii”).

În ambele țări, *partidul* se află în defensivă. Aici

trebuie să mai subliniem faptul că situația partidului unic în cadrul regimului este foarte diferită în cele două state. În Spania, partidul - *Falanga* - nu s-a aflat niciodată pe deplin la putere așa cum a fost și, până la un anumit punct, încă mai este el în Iugoslavia. Falanga a fost numai una dintre forțele care l-au susținut pe Franco în timpul războiului civil și, cu toate că a apărut ca partid unic, el nu a fost niciodată un partid conducător, guvernând în mod absolutist și prin mijloace de coerciție cum a făcut-o Partidul Comunist Iugoslav între anii 1945 și 1952. Partidul Falangist nu și-a impus niciodată ideologia exclusivă în cadrul Mișcării Naționale luată ca un întreg, iar acum întreaga idee a partidului unic a găsit ecou în noua definiție a Mișcării clădită în jurul Falangei, care a fost întrupată în noua lege spaniolă din 26 iunie 1967. În Iugoslavia, partidul și-a proiectat și el o imagine mai cuprinzătoare despre sine însuși atunci când a adoptat denumirea de Ligă și a încercat să guverneze împreună cu o mai largă participare a poporului. Cea de a șaptea plenară a Comitetului Central din 1 iulie 1967 a prevăzut o viitoare mișcare tinzând spre transformarea partidului dintr-o organizație „conducătoare” într-una „călăuzitoare” - o tendință deja expusă în Proiectul Tezelor pentru reorganizarea Ligii Comuniștilor din Iugoslavia (27 aprilie 1967), teze care urmează a fi discutate la cel de al IX-lea Congres de la sfârșitul anului 1968. Ambele partide au făcut deci subiectul unei redefiniri publice a Țelurilor și scopurilor lor și trebuie, în mod inevitabil, să resimtă influența unor tendințe contrarii de acum înainte.

Din acest punct de vedere este interesant de notat măsura în care, în ochii celor care beneficiază de pe urma ei, orice relaxare a controlului politic capătă valoarea unei instituții nou dobândite. Cel mai remarcabil exemplu de asemenea proces l-a constituit importanța atribuită, în anul 1966 în Iugoslavia, principiului demisiei voluntare a membrilor Ligii în cazul în care ei nu sunt de acord cu acțiunile sale politice sau cu o parte dintre acestea. Principiul a fost apoi păstrat cu sfințenie și dat publicității

pentru prima oară în sus-pomenitul Proiect al Tezelor din 27 aprilie 1967, care T: „Î2 „Un membru al Ligii are dreptul să-și apere în mod «le: «ni. i părerile... Aceasta include dreptul de a-și prezenta demisia din organele executive și din alte funcții dacă nu este de acord cu deciziile pe care le are de adus la îndeplinire”. În orice societate bazată pe libera asociere, un asemenea drept nici nu este nevoie să fie exprimat. Însă, pentru comuniștii din Iugoslavia, acest lucru a însemnat o nouă cucerire instituțională, mult râvnită și multă vreme refuzată de către conducere. Acesta este un ideal îndepărtat pentru mulți membri ai altor partide comuniste aflate încă la putere.

Biserica este una din instituțiile care asigură un sprijin de nădejde pentru regimul din Spania și unul dintre adversarii organici ai regimului din Iugoslavia (îndeosebi Biserica romano-catolică, dominantă în Spania, dar persecutată în mod special în Iugoslavia). În Spania anilor '60, Biserica nu mai sprijină regimul ca un bloc compact. În general vorbind, se pot descoperi două tendințe în sânul ei. Există, mai întâi, vechea ierarhie conservatoare, alcătuită din persoane foarte adesea vârstnice și care nu mai sunt la curent cu gândirea socială catolică actuală. Mai există încă o aripă, formată în cea mai mare parte din membrii cei mai tineri ai clerului și din intelectuali catolici, care înțeleg necesitatea unei reforme sociale în Spania și primejdiile unei prea stricte identificări politice a Bisericii cu regimul existent. Mulți membri ai clerului au cooperat cu opoziția, cerând cu insistență instituționalizarea unei vieți politice normale. Un alt grup, a cărui politică este mai dificil de definit, este acela reprezentat de ordinul laic-religios *Opus Dei*. Membrii săi colaborează în mod activ cu guvernul, în special în domeniul economic; în același timp însă, *Opus Dei* se află în linia întâi a grupului de tehnocrați revizionisti care cred că guvernul ar trebui să fie mai activ în privința realizării unui mai mare pluralism politic.

Studentii și, într-o mai mare măsură profesorii universitari, se află în centrul agitației politice din Spania

dar nu și din Iugoslavia, unde activitatea studențească este mai cu seamă implicată în dizidența regională. Studenții croați și sloveni conduc mișcările de emancipare națională. În Spania, protestul studențesc a luat forma contestării corpului reprezentativ studențesc oficial, Uniunea Studenților. Prin asemenea mijloace ca greve cu ocuparea instituțiilor de învățământ și demonstrații de stradă, ei au solicitat imperios îndeplinirea revendicării lor ca Uniunea oficială să fie desființată și înlocuită cu un corp reprezentativ neoficial, ales în mod liber. Uniunea oficială și-a pierdut din ce în ce mai mult prestigiul și autoritatea și, în felul acesta, una dintre piesele esențiale ale controlului statului spaniol a fost demolată. Studenții ce se manifestă activ din punct de vedere politic (și ei nu constituie majoritatea corpului studențesc) sunt, de fapt, divizați în consonanță cu diferitele tendințe ale opoziției: socialiști, comuniști, anarhosindicaliști, creștin-democrați și liberali; însă, în calitate de grup de presiune, ei s-au manifestat ca un front unitar împotriva guvernului și activitatea lor a servit, în unele privințe, drept model pentru cea mai importantă activitate - aceea a muncitorilor.

Una dintre problemele cele mai sensibile atât în Spania cât și în Iugoslavia este aceea a reprezentării *muncitorilor*. Cu toate că, la suprafață cel puțin, contextul politic poate să pară foarte diferit, în realitate problema se reduce în ambele țări la chestiunea dacă guvernul va fi capabil să controleze larga și activa clasă muncitoare ori dacă el va fi nevoit să cedeze la cererile acesteia pentru înfăptuirea unei reprezentări independente. În amândouă aceste țări, uniunile sindicale sunt divizate, unele dintre ele dorind să se asocieze în continuare cu guvernul, iar celelalte solicitând o independentă completă. Pe câtă vreme în Iugoslavia consiliile muncitorești reprezintă una dintre pârgھیile noi ale noului sistem apolitic, chipurile pe cale de a fi constituit, în Spania comisiile muncitorești alcătuiesc nu numai cea mai avansată, ci și cea mai deschisă formă a opoziției împotriva statului în general și a

uniunilor sindicale oficiale în particular. În ambele țări, sindicatele au fost preluate într-un mod original de către regim, în scopul asigurării controlului muncitorimii. Însă, în calitate de entități ale pluralismului economic dezvoltat, uniunile sindicale au fost silite dinăuntru să adopte o linie mai independentă față de guvern. În Iugoslavia și în Spania, uniunile sindicale oficiale, acționând ca grup oficial de presiune, au amendat, cu începere din anul 1965, planurile economice și legislația industrială și aceasta în mai multe rânduri. Acest lucru nu a putut fi dobândit însă fără lupte interne. În ambele țări, conducerea sindicală oficială s-a angajat să sprijine întru totul colaborarea cu guvernul (în Spania, liderii uniunilor sindicale se numără printre „adeptii continuității”), în mod distinct față de masa membrilor de rând care se simte atrasă de proiectele de acțiune directă oferite de către consiliile sau comisiile muncitorești. Consiliile muncitorești iugoslave oferă într-adevăr privilegii de participare directă la conducerea uzinei sau a fabricii. În Spania, *comisiones obreras*, înființate orizontal în unități industriale individuale, ocolind astfel reprezentarea verticală prin uniuni sindicale, reprezintă cele mai eficiente și mai puternice centre ale opoziției industriale și amenință, ca și studenții, înseși bazele organizării muncii ale regimului franchist.

Managerii în Iugoslavia și *tehnocrații* în Spania formează un strat sociopolitic de sine stătător. Ei acționează ca grupuri de presiune în favoarea descentralizării și a liberalizării și pentru reducerea globală a puterii statului și, îndeosebi, a partidului. (în Spania, *Opus Dei* și Falanga sunt la cuțite.) În ambele țări ci sunt „revizioniști”. Cei ce răspund cu adevărat de funcționarea economiei preferă ca statul să renunțe la pretenția de a controla viața economică și să accepte în schimb, un control din partea noilor organe instituționalizate menite să prevină abuzurile. Din acest punct de vedere, ei sunt aliații naturali ai opoziției.

În Iugoslavia, *fermierii* se găsesc într-o desăvârșită opoziție socială și economică față de regim. Mai întâi, ei au

fost nevoiți să lupte împotriva politicii de colectivizare a agriculturii; ulterior, au opus rezistență politicii de impunere a unor norme obligatorii de livrare a produselor – „cotele”, care făceau parte din planificarea economică de stat. Populația agricolă din această țară esențialmente agrară s-a transformat într-un seciur separat al națiunii (singurul sector nesocialist din economia iugoslavă) și acționează ca un puternic grup de presiune asupra administrației centrale și locale. În Spania, fermierii proprietari de pământ (și, bineînțeles, latifundiarilor în general) au tendința de a sprijini Biserica și statul. Țăranii mai săraci, cei lipsiți de pământ și muncitorii agricoli zilieri sunt mult mai înclinați să adopte sloganurile comuniștilor și ale socialiștilor și să se opună „guvernului exploatatorilor”. Agricultorii fără pământ din sudul țării au alcătuit, în trecut, terenul cel mai fertil de recrutare a elementelor pentru mișcarea anarhistă; urmașii lor de astăzi au atitudini mai greu de apreciat.

Administrația centrală este, în ambele țări, un instrument guvernamental folositor. Unul dintre stâlpii săi de susținere, poliția politică, și-a pierdut puterea – în Spania treptat și, mai cu seamă, prin intermediul intrării în legalitate, în Iugoslavia brusc, drept rezultat al crizei care a dus la demisia lui Rankovici și la demontarea formidabilului aparat al UDBA. Administrația economică centralizată și-a pierdut puterea ca urmare a progreselor descentralizării economice. Administrația locală (prin aceasta înțelegându-se aici atât cea regională cât și cea federală, incluzând, în cazul Iugoslaviei, și organele de autoconducere și autoadministrate) este, prin contrast, un canal pentru exercitarea de presiuni în vederea unei mai mari descentralizări și pentru reducerea sau abolirea puterilor guvernului central. În Catalonia sau în provinciile basce, în Croația ori în Slovenia există forțe centrifuge în administrația provincială ce exercită presiuni în scopul unor atribuții regionale suplimentare. În ceea ce privește consiliile populare comunale din Iugoslavia, în măsura în care pot dobândi o adevărată dezvoltare, ele dovedesc o

reală tendință de a-și lărgi atribuțiile, de a încerca să influențeze organele superioare de luare a deciziilor și de a-și cuceri o mai mare independență față de controlul exercitat de centru.

Intellectualii reprezintă, bineînțeles, vârful de lance al mișcărilor de dizidență împotriva guvernului în ambele țări. Până și în cel mai relaxat climat politic prevalând în ultimii ani, ei au au căzut frecvent victimă unor procese și persecuții. Ambele regimuri acordă o atenție specială presei și publicațiilor politice. Guvernele acestor țări au manifestat tendința, în vremea din urmă, să se bazeze pe televiziune și într-o mai mică măsură pe radio ca pe propriile lor mijloace de informare. În plus, ele și-au îmbunătățit considerabil furnizarea de informații în presa oficială. Cu toate acestea, cuvântul tipărit este privit cu un ochi vigilent. În Spania, libertatea presei a fost limitată încă o dată printr-o nouă lege penală, în anul 1967. În Iugoslavia, Mihajlov și-a atras mânia guvernului atunci când, în anul 1966, și-a anunțat intenția de a edita un nou periodic; împotriva lui a fost redeschisă o urmărire judecătorească, ce fusese anterior suspendată. Publicarea revistei *Praxis*, pe care Tito însuși o descrisese ca pe un organ al opoziției, a fost suspendată în mai multe rânduri. Totuși, vorbind în general, pe măsură ce climatul de legalitate a devenit mai stabil, ziariștii au fost capabili să dovedească o mai mare independență profesională și, în felul acesta, presa oficială s-a îmbunătățit la rândul ei.

Acestor grupuri sociale și profesionale care pot exercita presiuni asupra regimului trebuie să li se mai adauge *grupurile naționale* sau *regionale*, dacă dorim să le realizăm un tablou complet al presiunilor pluraliste care și-au făcut acum apariția. În Iugoslavia, croații, slovenii, muntenegrenii și macedonenii reacționează într-o măsură tot mai importantă împotriva așa-numitei opresiuni sârbe a guvernului de la Belgrad. În mod similar, în Spania, lipsa totală a autonomiei regionale și chiar persecutarea limbilor regionale a condus la o rezistență sporită împotriva centralismului guvernului de la Madrid în

Catalonia, provinciile basce și chiar, într-o mai mică măsură, în Galicia. Amândouă guverne sunt puternic confruntate cu această problemă și perfect conștiente de legătura ei cu opoziția politică. „Dacă aceia care vorbesc despre un contrast de opinii se află de fapt în căutarea unor partide”, a spus Franco la Sevilla la 27 aprilie 1967, „este bine să știe că aceasta nu se va întâmpla niciodată. Acest lucru nu este cu puțință, deoarece ar însemna distrugerea și dezmembrarea patriei”. Atât la Madrid cât și la Belgrad, este frecvent exprimată părerea că, în condițiile prevalării unor tensiuni interne, re-formarea partidelor politice vrea în fapt să reprezinte formarea de partide separatiste, basc sau croat, care să conducă la secesiune.

În sfârșit, principalele *tendințe* politice ale opoziției sunt, în Spania, socialiste, creștin-democrate, liberale, monarhiste și cele comuniste, în vreme ce în Iugoslavia ele sunt agrariene, social-democrate, liberale și, probabil, creștin-democrate.

Cu aceste forțe convergente ale opoziției, guvernele din Spania și respectiv Iugoslavia au fost nevoite să se angajeze în dialog, în asemenea împrejurări, se poate vedea limpede de ce soluția adoptată de ele a fost de a permite un grad considerabil de instituționalizare, ceea ce a pus, totuși, capăt dintr-odată opoziției politice ori sistemului multipartid. Dilema căreia trebuie să-i facă față aceste guverne este dacă instituționalizarea politică nu are un impuls propriu, care o va duce către instituționalizarea opoziției politice, ori dacă guvernele nu pot opri și controla acest proces într-un moment ales cu grijă dinainte; cu alte cuvinte, dacă, fiind adoptate mai multe garanții pentru legalitate, mai mari posibilități de exercitare a controlului asupra puterii guvernamentale și o mai deschisă exprimare a dezacordului (*contraste de pareceres*, în terminologia oficială a noilor legi fundamentale spaniole), guvernul nu poate călăuzi acest proces înspre înămolirea lui în apele moarte ale societăților fără partide, apolitice.

Au fost asigurate garanții mai mari de legalitate prin

reabilitarea sistemului judecătoresc (adică a instanțelor de judecată civile, spre deosebire de tribunalele speciale ale dictaturilor – curțile militare în Spania, iar în Iugoslavia organul special, comun tuturor statelor comuniste, procuratura). În același timp, poliția politică a trebuit să fie în oarecare măsură subordonată instanțelor judecătorești obișnuite, ceea ce avea să calmeze mult nervozitatea unor populații deprinse de ani de zile cu tehnica „bătăii în ușă” de la miezul nopții. Bineînțeles, acest lucru nu înseamnă cătuși de puțin că, în cele două țări, cetățenii se bucură de o perfectă securitate și de protecția legii. Astfel, comportamentul poliției în timpul grevelor studenților și ale muncitorilor din Spania s-a dovedit adesea a fi foarte brutal. Însă aceasta vrea să însemne că perioada terorismului de stat a fost depășită și că poliția politică este foarte puțin probabil să mai devină vreodată principalul organ al statului, așa cum a fost ea pe vremea lui Hitler și a lui Stalin. Reabilitarea puterii judecătorești a fost efectuată pe seama curților militare și, îndeosebi, a procedurilor; acum se acordă un mai mare respect persoanelor judecătorilor și funcțiilor, ei fiind acum, în principiu, inamovibili. În Iugoslavia, procesul a fost încununat de instituționalizarea Tribunalului Constituțional care a început să funcționeze în anul 1964 și ale cărui drepturi le-au pus în umbră pe acelea ale guvernului. În ciuda acestui fapt, nu este clar în ce măsură pot apela cetățenii în mod direct la Tribunalul Constituțional, împotriva statului sau a organelor sale; în scurta sa viață, Tribunalul a dat sentințe împotriva guvernului numai ocazional și în special în materie de exproprieri abuzive, sentințe prin care statului i s-a impus să restituie proprietatea confiscată.

Această reabilitare a puterii judecătorești a fost însoțită în ambele țări de o dezbatere deschisă cu privire la meritele și la necesitatea separării puterilor în statul constituțional. Aceasta constituie o problemă deosebită în Iugoslavia, deoarece nu numai că regimul este, ca și în Spania, prin definiție „organic” și „unificat”, dar și pentru

că una dintre dogmele de bază ale teoriei politice comuniste este abolirea separării puterilor, chipurile tipică pentru statul clasei burgheze. Aici, toate puterile sunt reunite în mâinile poporului suveran, în același timp legislator, administrator și judecător, comportându-se ca o „corporație în acțiune”. Noua doctrină constituțională iugoslavă, în contrast cu aceea a tuturor celorlalte țări comuniste, recunoaște acum separarea puterilor și, în practică, duce spre o mai mare independentă a legislativului și a puterii judecătorești față de executivul până mai deunăzi omnipotent.

Esența întregului proces de re-instituționalizare în ambele regimuri - cele mai avansate pe calea „chinuitoarei reevaluări” - constă de fapt din reactivarea lor prin intermediul legislaturii. Funcționarea parlamentelor a fost reorganizată în amândouă statele, în Iugoslavia odată cu constituția adoptată în anul 1963 și în Spania prin Legea Organică din noiembrie 1966. (Ambele constituții au fost, până astăzi, adaptate și mai bine definite prin legi subsecvente și amendamente.) Parlamentul spaniol sau *Cortés* are șase sute de deputați: o sută dintre ei vor fi aleși de acum înainte de către „șefii de familie și femeile măritate”, în calitate de reprezentanți ai familiei. Restul de cinci sute de deputați îi include pe membrii guvernului, o sută și cincizeci reprezintă uniunile sindicale, cincizeci reprezintă municipalitățile din fiecare provincie; mai fac parte din Cortés președinții curților supreme și consilierii naționali¹⁴¹, în acest fel a fost creat un parlament în care

141 Lista consilierilor naționali poate prezenta interes pentru cei nu cunosc detaliile de organizare ale regimului spaniol, deoarece aceasta oferă o adtncă înțelegere a reprezentării instituționale pe care el o impune. Ei sînt: 50 de consilieri aleși, cîte unul pentru fiecare din cele 50 de provincii; 40 de consilieri numiți de către Franco; 12 consilieri reprezentînd structurile de bază ale comunității naționale: 4 pentru familie, 4 pentru corporațiile locale și 4 pentru uniunile sindicale. Chiar și în cazul în care deputații ar fi fost cu adevărat aleși, spre deosebire de aceia numiți în mod direct de către executiv, este interesant de observat cît de departe a fost modificat aici conceptul reprezentării, față de cel individual, tipic pentru democrațiile constituțional-pluraliste.

aleasă este numai o minoritate, iar majoritatea este, în cele din urmă, numită de către executiv. Tocmai de aceea se și ridică la asemenea cifre reprezentanții oficiali ai uniunilor sindicale și ai municipalităților.

Parlamentul iugoslav sau Adunarea Federală este alcătuit din cinci camere:

1. Camera Federală (camera politică), formată din o sută douăzeci de deputați aleși și din șaptezeci de membri ai Consiliului Naționalităților, care au fost delegați de către adunările republicane;

2. Camera Economică;

3. Camera pentru Educație și Cultură;

4. Camera pentru Probleme Sociale și de Sănătate;

5. Camera Politico-administrativă, fiecare dintre aceste din urmă camere având câte o sută douăzeci de membri, ceea ce dă un total de șase sute și șaptezeci de deputați.

Acesta este Parlamentul care alege, în principiu, din rândurile sale membrii Consiliului Executiv Federal (care este Consiliul de Miniștri) pentru o perioadă de patru ani. În adunarea Federală anterioară anului 1963, Consiliul Executiv Federal cumula în mâinile sale puterea legislativă și executivă și guverna în mod direct. Schimbarea remarcabilă petrecută în viața constituțională a țării a fost diferențierea efectuată în privința activității și atribuțiilor Adunării Federale, în comparație cu acelea ale Consiliului Executiv Federal. Adunarea s-a afirmat ea însăși în măsura în care a respins sau a amendat un număr substanțial de legi și decrete ale Consiliului Executiv și a dat dovadă de o mai mare inițiativă legislativă. Această schimbare în echilibrul dintre cele două organe ale puterii a făcut cu puțință un asemenea eveniment ca demisia guvernului comunist din republica Siovenia în anul 1966, atunci când Parlamentul comunist sloven a declarat nulă și neavenită o lege guvernamentală.

Este limpede că, în ambele țări, instituționalizarea parlamentului în calitate de centru al puterii este un proces aflat abia la început. Atâta vreme cât – în marea lor

majoritate - deputații sunt în realitate numiți (prin mecanisme pe care le vom discuta mai încolo) și atâta vreme cât principiile răspunderii și ale responsabilității guvernului față de parlament nu sunt pe deplin stabilite, parlamentele nu pot fi definite în mod legitim ca fiind sedii ale puterii. Merită însă să remarcăm că procesul de instituționalizare, odată pus în mișcare, tinde să se concentreze asupra parlamentului, în jurul căruia trebuie oricum să graviteze întregul proces politic al unei societăți pluraliste. Astfel încât, în circumstanțe diferite se ivește o situație asemănătoare cu aceea din secolele XVIII și XIX când instituționalizarea politică a început în acele entități care aveau să devină societățile constituțional-pluraliste din vestul Europei.

Ne întoarcem astfel la instituția alegerilor parlamentare și la teoria generală a reprezentării. Dacă parlamentul trebuie să fie reprezentativ, el este obligat să-și obțină responsabilitatea pe calea mandatelor acordate de alegători. Un parlament numit în funcție devine răspunzător față de cei care fac numirea și, în felul acesta, se află într-o relație de subordonare față de executiv. Până de curând, atât în Spania cât și în Iugoslavia, parlamentul era constituit din aproximativ șase sute de oameni, selecționați cu multă grijă și numiți. În Spania, acest lucru era realizat în mod direct, întrucât până în anul 1966 toți cei șase sute de deputați erau desemnați din rândul sectoarelor specifice ale societății: uniuni sindicale, municipalități, consilieri naționali ș.a.m.d., în lipsa oricărui element definitoriu pentru alegerile directe. În Iugoslavia, alegerile au fost viciate din rădăcină prin faptul că toți candidații trebuiau să fie numiți înaintea „întâlnirilor electorale cu oamenii muncii”, care erau convocate de către președintele comitetului Adunării Comunale. Aceste întruniri desemnau candidați pentru Camera Comunală, însă numai liste de propuneri pentru Camera Republicană și pentru Camera Federală a Adunării Federale. După ce comisiile electorale scurtau listele de candidați, rezultatul final era acela că, până în anul 1965, lista ajungea să fie

alcătuită din câte un singur candidat pentru fiecare loc de deputat. Cu ocazia ultimelor alegeri convocate pentru înlocuirea, bienală, a unei jumătăți dintre deputații Adunării Federale, în câteva republici au fost propuși chiar mai mulți candidați decât numărul de locuri. (Astfel, Serbia a prezentat 52 de candidați pentru 25 de mandate, Croația 18 pentru 13 locuri, iar Bosnia-Herțegovina 14 candidaturi pentru 10 mandate.) În măsura în care întrunirile electorale au fost organizate sub auspiciile Alianței Socialiste, numărul de candidați propuși a fost remarcabil de ridicat; și, întrucât candidații Ligii Comuniștilor nu și-au primit confirmarea în mod automat așa cum fuseseră ei obișnuiți, alegerile au fost caracterizate printr-un element de competiție care lipsise cu desăvârșire înainte.

Noul sistem introdus în Spania sub puternica presiune a opiniei publice permite alegerea unei șesimi dintre deputați de către reprezentanții familiilor și anume de către capii de familie și femeile căsătorite.

O limitare a fost introdusă în alegerea candidaților, întrucât, în concordanță cu Legea Mișcării Naționale din 26 iunie 1966, candidații trebuie să declare dinainte că acceptă principiile Mișcării Naționale. Mai mult chiar, atât marilor orașe industriale cât și micilor districte agricole le-a fost acordată aceeași reprezentare

— De câte un singur deputat. Aceasta oferă un avantaj sigur candidaților Falangei. Prin luna iulie, partidele de opoziție și-au făcut manifestă intenția de a se uni în sprijinul candidaților opoziției, pentru a nu se diviza voturile și a se putea forma un front comun împotriva candidaților privilegiați ai Falangei. Prin septembrie, cu toate acestea, ei s-au retras, din cauza condițiilor potrivnice stabilite de către regimul franchist. Rezultatele alegerilor pe liste unice au dovedit că unele personalități cu spirit de „opoziție” au fost, în cele din urmă, alese în Cortés.

Presiunile exercitate în favoarea unui sistem corect de reprezentare electorală merg în paralel și sunt întărite

de presiunile exercitate în vederea instituționalizării câtorva forme ale opoziției de fapt a mai multor partide politice. În acest domeniu, atât regimul franchist cât și cel titoist adoptă o abilă atitudine defensivă. Ele au abandonat ideea partidului monolitic (care nu a fost niciodată și în niciun caz susținută, în mod explicit sau implicit, de către Franco), în favoarea conceptului de „mișcare” sau „alianță”.

— Adică organizații mari, în cadrul cărora spaniolii și respectiv iugoslavii să-și poată rezolva politica țărilor lor comune, prin dezbateră pe larg în primul rând a deosebirilor de vederi *contraste de pareceres*), într-un spirit de solidaritate națională. În sânul mișcării sau al alianței, Falanga sau Liga Comuniștilor intenționează să continue a asigura esența ideologică dură, însă aceste organizații ample nu sunt și nici nu se intenționează să devină niște partide. Rezultă, așadar, că ele nu vor fi câtuși de puțin partide politice și că ambele țări vor deveni state fără de partid. Într-un asemenea sistem, cererile opiniei publice în vederea înființării de partide politice pot fi respinse ca demodate, iar politica poate fi privită ca aparținând unui trecut discreditat.

Acest efort îndreptat spre compromis, pus în practică de către liderii ambelor țări, nu a întâlnit deloc o aprobare unanimă. Partizanii fermi ai partidului unic denunță această atitudine ca pe o primejdioasă aventură și ca pe o dovadă de ingratitudine.¹⁴² Opinia publică și conducătorii

142 În Spania, Falanga a desfășurat o tenace bătălie de ariergardă pentru a fi reabilitată drept cel mai important canal prin care să poată fi auzite toate vocile dizidente din societate. (A se vedea interesanta discuție asupra acestui punct în coloanele cotidianului de parMArriba din luna martie 1965.) Legea din 26 iunie 1966 care îi determină pe candidații pentru cele o sută de locuri de reprezentanți ai familiilor să depindă de subscrierea la principiile ideologice ale mișcării (pe care numai Falanga le acceptă în totalitate), a fost — pe drept cuvânt — privită drept o victorie a Falangei. Ea a fost chiar descrisă drept „instituționalizarea” Falangei, în Iugoslavia, cea mai deschisă critică a lentei dezintegrări a partidului a venit din străinătate, din Sanhedrinul blocului sovietic și, îndeosebi, din Uniunea Sovietică. I 20 februarie 1967, Pravda denunța doctrina iugoslavă și declara, dimpotrivă, că „o

opoziției, în schimb, o denunță ca pe un simplu paliativ, care nu poate să înlocuiască instituționalizarea politică necesară.

În fapt, se naște impresia că ideea de „mișcare” apelează la opinia publică numai în măsura în care ea izbuteste să reprezinte un organism diferit de partidul oficial și poate, tocmai de aceea, să fie considerată – în funcție de candidați și de conducere – drept un partid rival. Dezbaterile din cadrul Congresului Alianței Socialiste din luna iunie 1966 în Iugoslavia au fost deosebit de semnificative din acest punct de vedere. Organizatorii Alianței au fost bombardați cu întrebări. Cei prezenți au dorit să afle dacă ea avea să reprezinte pur și simplu un nou organ prin intermediul căruia schiloada Ligă a Comuniștilor va continua să-și exercite conducerea politică sau dacă, dimpotrivă, ea se va disocia de Ligă și va deveni o entitate diferită. La această din urmă întrebare nu a fost dat niciun răspuns și atunci participanții și-au pierdut interesul pentru Alianță. Implicația acestui fapt a fost aceea că Liga s-ar fi convenit mai întâi să-și definească propriul său rol în viitor și, ca urmare, rolul Alianței putea atunci să fie evidențiat cu mai multă claritate. În acest fel, problema rolului pe care avea să-l joace Liga în viitor a rămas incertă.

Între timp, anumite facțiuni din sferele guvernamentale au ajuns într-o anumită măsură să se apropie cel mai mult de substituirea multipartidismului, care poate lua naștere din viața politică neinstituționalizată a ambelor țări. Acesta este un fenomen constatat frecvent în toate situațiile similare. Facțiunile s-au ivit în istoria politică modernă drept organe spontane de diferențiere în sânul unor regimuri care nu admit instituționalizarea acestora. Facțiunile sunt un înlocuitor al partidelor în regimurile politice centralizate și, foarte

dată cu încheierea fazei de trecere, în țările socialiste, necesitatea conducerii deliberate a procesului social și, în consecință, a asigurării rolului conducător al partidului marxist-leninist, nu numai că nu dispărea, ci, dimpotrivă, sporește”.

adesea, ele preced formarea partidelor politice în perioadele de activitate preinstituțională. În Anglia, Franța și Statele Unite ale Americii ele au precedat, în secolul al XVIII-lea, formarea celor dintâi partide politice.

În Spania, cele două facțiuni principale sunt revizionistii și adepții continuității; în Iugoslavia, ele sunt cunoscute sub numele de „revizionisti” și „dogmatici” sau, cu alte cuvinte, centraliștii și dezentralizatorii. Adepții continuității se pronunță în favoarea permanenței regimului lui Franco - cu condiția unor îmbunătățiri necesare și a unei mai mari flexibilități -, un fel de franchism fără Franco. Multe dintre grupările cu interese legate de cele ale regimului aparțin acestei facțiuni: Partidul Falangei, conducătorii uniunilor sindicale oficiale, vârfurile armatei, aripa conservatoare a Bisericii, ca și câteva facțiuni politice de dreapta - altele decât acelea monarhiste. Într-adevăr, adepții continuității se opun restaurării monarhiei, iar sloganul „Franchism fără Franco” implică o continuare a actualului regim anormal, de regat fără rege. Conducătorul firesc al acestei facțiuni este bătrânul general în retragere Agustín Muñoz Grandes, fost vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și principalul candidat pentru postul de prim-ministru stabilit prin legea din noiembrie 1966. În același timp, în calitatea sa de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, el fusese succesorul constituțional al lui Franco. În cazul în care El *Caudillo* avea să moară fără ca vreun alt succesor să fi fost desemnat. Generalul Muñoz Grandes a fost demis însă din postul său în luna iulie 1967; în felul acesta, adepții continuității și-au pierdut un mare avantaj, în chiar momentul în care Falanga fusese reinstituționalizată drept centru al Mișcării. Revizionistii susțin o largă gamă de reforme în sectoarele economic și social și, mai cu seamă, în cel politic. În principiu, ei sunt în favoarea restaurării monarhiei, ca fiind soluția care suscită cele mai puține dezacorduri. Revizionistii văd însă în restaurarea monarhiei mai presus de orice speranța înfăptuirii unei vieți publice cu un caracter mai accentuat constituțional.

În rândurile lor sunt cuprinse asemenea grupuri precum tehnocrații, *Opus Dei*, partidele monarhiste și creștin-democrații; în realitate, ci se află în termeni mai buni cu adevărata opoziție, alcătuită din socialiști, liberali și economiști, decât adepții continuității.

„Centraliștii” iugoslavi sau „dogmaticii” cum mai sunt ci denumiți susțin continuitatea statului comunist și a partidului (Ligii), până în momentul în care organele de autocondueerc și autogestiune vor fi dovedit, în mod decisiv, că pot face societatea să funcționeze. Nucleul puternic al grupului era constituit îndeosebi din aripa sârbă a partidului, condusă până în anul 1965 de către Rankovici. Din rândurile lor fac parte și conservatorii înrăiți din Liga Comuniștilor, generalii din armată, membrii administrației centrale, ai poliției politice, ca și câțiva dintre liderii uniunilor sindicale. Revizionistii pot fi întâlniți între rândurile membrilor administrației federale și locale, printre conducătorii consiliilor muncitorești, în grupările regionale – croați, sloveni, ș.a.m.d. – și printre membrii de rând ai Alianței Socialiste.

În anii de început ai acestor două regimuri, facțiunile și-au purtat bătăliile pe coridoarele obscure ale puterii dictaturilor, prin anticamerele dictatorilor, ca și în ședințele consiliilor de miniștri sau la întrunirile comitetelor centrale ale respectivelor partide. Rezultatele erau decise mai înainte ca problemele în discuție să fi fost aduse în fața congreselor sau a plebiscitelor. În momentul de față a devenit însă limpede că bătălia este purtată în public și, foarte adesea, în cele două parlamente. Cu toate acestea, prin existența lor reală chiar dacă atrofiată, parlamentele au îndeplinit două valoroase funcții politice. Astfel, ele au facilitat întrepătrunderea, în grupuri mari de populație, a unor tendințe și opinii altminteri diferite. Ele au stimulat și dezbaterrea publică, furnizându-i o mai bună articulare și motivații mai limpezi. Parlamentele au oferit în acest fel luptelor acelor obscure dintre subgrupuri și idei subsidiare tribuna de care ele aveau nevoie pentru a se putea transforma într-un conflict organizat de idei, între

cele două aripi ale vieții politice a dictaturii. Până în clipa în care noile cadre politice aveau să pătrundă în sânul lor, prin mijlocirea sistemelor electorale revizuite, *Cortés* și *Skupcina* au funcționat ca parlamente ale facțiunilor și au contribuit la instituționalizarea noilor proceduri din interior.

Se poate oare ca instituționalizarea să se oprească aici? Pot să fie suficiente parlamentele facțiunilor pentru a exprima, în statele fără de partid, profundele deosebiri de vederi ce zac sub stratul superficial pacificat cu forța al vieții politice? Sau aceasta este în realitate numai o fază, mai lungă ori mai scurtă, care, sub presiunea opiniei publice, a noilor instituții electorale și a opoziției băgate la fund, se va sfârși odată cu totala reinstituționalizare a partidelor politice și cu reabilitarea parlamentului și a opoziției parlamentare?

Aceste două țări, Spania și respectiv Iugoslavia, constituiau atunci exemplele pentru cel mai matur stat naționalist și cel mai matur stat comunist. În amândouă, forțele contrare regimului veneau să exercite presiuni în favoarea reinstituționalizării opoziției politice, în scopul armonizării pluralismului economic și social cu un pluralism politic corespunzător și, în ambele cazuri, guvernele au răspuns printr-o oarecare reabilitare a puterii judecătorești și o oarecare reactivare a puterii legislative. Funcționarea parlamentului a fost reorganizată în Iugoslavia prin constituția adoptată în anul 1963, iar în Spania prin Legea Organică din luna octombrie 1966. Ambele regimuri au renunțat la ideea existenței unui partid monolitic (niciodată sprijinită într-o manieră explicită sau implicită de către Franco), în favoarea ideii unei „mișcări” sau „alianțe”, iar în Iugoslavia, a celor șase partide regionale. Atât Falanga, cât și Liga Comuniștilor din Iugoslavia, erau destinate procurării nucleului ideologic; noile organizații, mai cuprinzătoare, nu sunt și nici nu intenționează să fie partide politice. Consecința este totala dispariție a acestora din urmă, într-un sistem care le disprețuiește ca fiind anacronice și îi consideră pe

politicieni drept fantasme ale unuifrecut discreditat.

Acest efort pentru realizarea compromisului, înfăptuit de guvernării ambelor țări, a fost departe de a întruni aprobarea generală. Redutele partidului au denunțat acest efort ca pe o primejdioasă aventură și ca pe o dovadă de ingratitude, în vreme ce opinia publică și liderii opoziției vedeau în el un simplu paliativ, care nu putea să asigure căile spre necesara instituționalizare.

În anii ce s-au scurs din 1968 încoace, evoluția situației în alte două țări, Grecia și Portugalia, a avut de asemenea o mare însemnătate și, în anumite privințe sunt încă și mai ilustrative pentru această tendință, în timp ce Iugoslavia a tot trăit cu teama dispariției principalului factor stabilizator al sistemului său politic, care nu este altul decât însuși mareșalul Tito.

În Grecia, sistemul parlamentar a fost răsturnat în luna aprilie a anului 1967. Criza politică greacă, declanșată în luna iulie 1965, a atras după sine o îndelungată perioadă de instabilitate parlamentară și a făcut ca *establishmentul* militar, în acord cu tradițiile armatei, să acționeze ca în atâtea rânduri în perioadele de criză, pentru „a salva poporul de sine însuși”. Regimul coloneilor aparținea varietății de regim pe care noi am descris-o sub denumirea de „național”, mai apropiat însă de guvernul autoritar de tip vechi decât de dictaturile militare novatoare din Orientul Mijlociu. Noul regim nu-și propunea să introducă schimbări economice sau sociale și nici nu profesa o altă politică decât aceea de a isprăvi cu structura politică existentă până atunci, incluzând partidele, parlamentul și opoziția. El nici măcar nu a încercat să se sprijine pe vreun gen de populism radical, și s-a dovedit nu numai inabordabil, ci și incompetent. În cele din urmă, eșecul loviturii de forță care a dus la înlăturarea temporară de la putere a președintelui Makarios în Cipru și a condus la invadarea insulei de către armata turcă în luna iulie 1974, au provocat o reacție de nemulțumire a unei părți a armatei; aceasta a cerut revenirea la un regim civil și reîntoarcerea, din exilul său voluntar de unsprezece

ani de la Paris, a liderului parlamentar conservator Constantin Karamanlis.

Procesul de reinstituționalizare a opoziției s-a dovedit destul de ușor de îndeplinit, deoarece dictatura militară nu durase decât șapte ani și, departe de a șterge amintirea, ea nu a fost bună la altceva decât să reînsuflețească dragostea pentru asemenea instituții ca partidele politice, presa liberă, parlamentul; i opoziția, libertatea de exprimare în universități și în mijloacele de informare în masă, precum și față de libertatea de asociere în sindicate și organizații profesionale. În afară de aceasta, una și aceeași generație a avut neșansa de a îndura regimul coloneilor și norocul de a se elibera de el. Instituțiile suprimate numai temporar – parlamentul, partidele politice și periodicele – și-au făcut fără întârziere apariția și și-au reasumat rolurile de mai înainte, în vreme ce arestații și exilații reveneau în viața publică.

Constantin Karamanlis a găsit în Grecia un vid constituțional, întrucât textul constituției promulgate de către colonei era, desigur, inaplicabil. Pe de altă parte, o reîntoarcere pur și simplu la precedenta constituție – cea monarhică – ar fi fost de asemenea nejustificată, date fiind atât implicarea ex-regelui Constantin în dezintegrarea sistemului parlamentar, cât și condiția sa de exilat. Monarhia are în Grecia o origine relativ recentă și ea nu a fost ornamentată de tradiții eroice. Soluția pe care a găsit-o Karamanlis a fost aceea de a restaura constituția adoptată în anul 1952, lăsându-se în suspensie articolele referitoare la Coroană. În același timp, guvernul provizoriu, constituit în cea mai mare parte din personalități de centru și de dreapta opuse coloneilor, a adus la cunoștință faptul că urmau să aibă loc alegeri legislative în luna noiembrie a aceluiași an, 1974, precum și un referendum cu privire la viitoarea formă a statului – monarhie sau republică – la data de 8 decembrie. Cu toate că nu au lipsit nici unele critici din partea partidelor de opoziție incluse în guvernul provizoriu în legătură cu pripa cu care fuseseră convocate alegerile, critici bazate pe

faptul că partidele nu avuseseră timpul necesar să se reorganizeze și corporațiile locale sub egida cărora avea să se desfășoare consultarea electorală nu fuseseră epurate de partizanii coloneilor, este neîndoielnic că decizia de a se acționa cu rapiditate a contribuit la restaurarea stabilității sistemului politic grec, asigurând legitimitatea regimului. Dacă luăm în considerare atmosfera de încordare în care a fost ținut tot timpul (dorința manifestă a acelor care avuseseră de suferit sub dictatura coloneilor de a li se acorda compensații și ca vinovații să fie pedepsiți, izbucnirea unor comploturi și conspirații în sânul forțelor armate menite să restituie militarilor rolul politic pierdut, în sfârșit, greaua moștenire a conflictului cu Turcia în privința Ciprului și, mai nou, în legătură cu exploatarea bogățiilor Mării Egee), vedem că noul guvern a izbutit să-și mențină cursul cu o fermitate remarcabilă. Trecerea armatei sub controlul instituțiilor civile s-a dovedit a fi crucială, iar rezultatele obținute au fost satisfăcătoare până în momentul de față. Dacă stabilitatea se datorează noii constituții elaborate de către parlamentul ales în luna noiembrie 1974 – și în care partidul lui Karamanlis, Noua Democrație, a obținut o majoritate confortabilă –, aceasta numai viitorul o poate hotărî. O nouă constituție se dovedise necesară atunci când, prin referendumul de la 8 decembrie 1974, poporul s-a pronunțat împotriva monarhiei. În forma sa actuală, constituția greacă are anumite elemente de inspirație gaullistă care sporesc puterile președintelui în detrimentul puterilor Parlamentului și, prin aceasta, și ale opoziției parlamentare. Se cuvine să mai arătăm aici și faptul că regimul coloneilor s-a distrus singur, parte din armată ridicându-se împotriva lui. De aceea, în măsura în care militarii sprijină actuala constituție civilă, există speranțe în ceea ce privește funcționarea normală a guvernului și a opoziției.

Situația din Portugalia era foarte diferită. În vreme ce în Grecia militarii au doborât un guvern militar, în Portugalia a fost răsturnat un guvern civil. Dictatura

portugheză, pe care o putem data cu începere de la numirea lui Sălazar ca prim-ministru în anul 1927¹⁴³, devenise îngrozitor de anacronică în ultimii ani de viață ai dictatorului. Guvernul lui Marcelo Caetano care a succedat îndelungatei boli și morții lui Sălazar în anul 1972, împlânzise în foarte mică măsură politica autoritară a ceea ce se numise *Estado Novo*. Însă adevărata criză a survenit ca urmare a războaielor coloniale din Africa. Mobilizarea opiniei publice internaționale prilejuită de masacrele din Mozambic din vara anului 1973, ca și costul crescând al războiului în oameni și mijloace financiare, i-au condus pe mulți ofițeri la concluzia că nu mai exista speranța unei victorii asupra luptătorilor de gherilă și i-au făcut pe cei mai tineri să se impregneze de ideologia marxistă a adversarilor lor. Îndată ce

António Spínola, pe atunci adjunctul Șefului de Stat Major al Forțelor Armate și-a publicat cartea, intitulată *Portugalia și viitorul*, în care condamna insistența oficialităților de a soluționa problema coloniilor africane exclusiv pe cale militară, punctele sale de vedere au stârnit un larg ecou în rândurile armatei, încă de pe atunci divizată în probleme ca avansările în grad ale veteranilor sau ale noilor comandanți de formație universitară. Până atunci secretă, „Mișcarea căpitanilor”, rebotezată Mișcarea Forțelor Armate, a ieșit la lumina zilei la 25 aprilie 1974, punând stăpânire pe punctele cheie din întreaga Portugalia. Guvernul lui Marcelo Caetano a fost răsturnat, primul ministru fiind înlocuit cu generalul Spínola.

Cea dintâi etapă a revoluției portugheze a constat în formarea unui guvern (*juntă*) de salvare națională, a cărei însărcinare a fost aceea de a nimici structurile regimului salazarist, prin dizolvarea poliției politice, promulgarea amnistiei pentru deținuții politici, proclamarea libertății de exprimare și de asociere, ca și încetarea războiului din

143 între 25 martie 1928 — 5 iulie 1932, Sălazar este ministru de finanțe cu puteri excepționale; după această dată, prim-ministru pînă la 27. IX. 1968 (nota trad.).

Africa. Ofițerii radicali nu erau însă deloc dispuși să se vadă marginalizați - nemaiputând astfel să controleze o revoluție înfăptuită chiar de ei - și au cerut propria „instituționalizare” în cadrul guvernului portughez, în scopul înaintării Portugaliei pe calea socialismului. Concomitent, ocuparea unor terenuri agricole și a unor întreprinderi, metodă inspirată muncitorilor de către comuniști, a făcut să se vadă limpede că guvernul Spinola era pe cale să piardă controlul asupra țării. Numirea, în calitate de prim-ministru, a colonelului Vasco Gonsalves, demisia lui Spinola și ascensiunea lui Costa Gomes la președinția republicii au fost evenimente ce au jalonat alunecarea Portugaliei spre stânga.

În luna aprilie 1975 urmau să aibă loc alegeri pentru Adunarea constituantă; însă, pe fondul agitației provocate de un complot al militarilor conservatori aflați în legătură cu Spinola, consultarea corpului electoral a fost amânată, iar partidele de dreapta și conservatoare, ca și acela democrat-creștin - proscrise. Mișcarea Forțelor Armate a luat din nou inițiativa și a fost organizat Consiliul Suprem Revoluționar, răspunzător în fața unei Adunări generale de 240 de reprezentanți și consacrat „conducerii și executării programului revoluționar al Portugaliei”. Consiliul Suprem Revoluționar putea să guverneze prin decrete și să se opună prin veto deciziilor Consiliului de Miniștri. El și-a proclamat, totodată, dreptul de a superviza sarcinile viitoarei Adunări constituante, care trebuia să elaboreze o constituție capabilă „să facă ireversibilă înaintarea Portugaliei spre socialism”. S-a intrat în acest fel într-o perioadă de tranziție, în care sistemul politic portughez era alcătuit din președintele republicii, Consiliul Suprem Revoluționar, guvernul, Adunarea Mișcării Forțelor Armate, o adunare legislativă paralelă aleasă prin sufragiu universal și tribunalele judecătorești.

Politica Mișcării Forțelor Armate s-a tradus prin stabilirea unui dublu sistem al puterii, asemănător aceluia existent în Rusia în intervalul prins între răsturnarea țarului - produsă în luna februarie 1917 - și Revoluția

bolșevică din octombrie a aceluiași an, perjoadă în care puterea a fost în mod inegal împărțită între deputații sovietelor de soldați și muncitori și guvernul provizoriu. Ca și în Rusia unde, în anul 1917 forjele armate se supuneau sovietelor și nu guvernului, în Portugalia Mișcarea Forțelor Armate era aceea care controla organismul de securitate, CAPCAN, aflat sub comanda maiorului de atunci, ulterior generalul Oțelo Saraivo de Carvalho.

Aceasta a fost panorama pe fundalul căreia au avut loc alegerile pentru o adunare constituantă, la care au participat candidații a douăsprezece partide politice și un electorat de aproximativ șase milioane de persoane. Partidul Comunist, sub conducerea secretarului său general, stalinistul Álvaro Cunhal, își făcuse simțită prezența cu începere din luna aprilie 1974. P.C. portughez sprijinea Mișcarea Forțelor Armate, pretindea unirea tuturor sindicatelor ce abia luau naștere într-un singur organism - Intersindicala - controlat de el și încuraja ocuparea terenurilor agricole și a întreprinderilor din toată țara. În alegeri P.C.R. a obținut 12, 5% din voturi, față de cele 37, 9% ale Partidului Socialist și 26, 6% ale Partidului Popular Democratic (P.P.D.).

În perioada cuprinsă între lunile aprilie și noiembrie ale agitativului an 1975 s-a desfășurat o aprigă luptă pentru putere între aceia care doreau să implanteze un regim de tip sovietic - după modelul rusesc sau cubanez - și cei care pretindeau să stabilească și să consolideze în Portugalia un socialism democratic. În vreme ce Saraiva de Carvalho respingea rezultatele consultării electorale ca făcând dovada lipsei de maturitate politică a poporului portughez și încerca să stabilească așa-zise „consilii muncitorești revoluționare”, alți membri ai Consiliului Suprem Revoluționar, grupați în jurul lui Melo An tu nes, au izbutit să determine organul superior al revoluției să condamne un asemenea plan. Cu toate acestea, partizanii săi au reușit să-l relanseze pentru scurtă vreme, sub formula „stabilirii unor legături directe între popor și mișcarea forțelor armate la nivel local, regional și național”, în care

socialiștii vedeau o paralelă limpede cu planurile lui Lenin pentru a pune mâna pe putere în octombrie 1917. Melo Antunes și partizanii săi („Cei Nouă”) au demonstrat că au suficient sprijin pentru înlocuirea primului ministru Vasco Gonsalves cu Pinheiro de Azevedo. În luna noiembrie a fost înfrântă o tentativă de lovitură de stat pusă la cale de către Oțelo Saraiva de Carvalho, care s-a văzut readus la vechiul său grad de maior, exclus din Consiliul Suprem Revoluționar și, în cele din urmă, consemnat la arest la domiciliu. Socialiștii democrați dominau acum în Consiliul Suprem Revoluționar.

S-a ajuns astfel la un acord între Mișcarea Forțelor Armate și partidele politice, acord care a fost inclus în noua Constituție portugheză, promulgată la 2 aprilie 1976. S-a proclamat cu această ocazie că Portugalia avea să se dedice sarcinii de a „crea o societate fără clase”. Relațiile dintre Consiliul Suprem Revoluționar și guvern au fost instituționalizate, Președintele ales al națiunii devenind și președinte al Consiliului Suprem Revoluționar, ajuns acum un simplu corp consultativ, cu dreptul de veto asupra legislației limitat doar la chestiunile referitoare la apărare și forțele armate. La 25 aprilie 1976 a fost aleasă o nouă Adunare legislativă, în care Partidul Socialist a obținut din nou majoritatea. Partidul social-democrat P.P.D. a pierdut din voturi și, în schimb, partidul centrist C.D.S. (Partidul de Centru Democratic și Social) a câștigat sufragii în plus, ca și - mai puține - Partidul Comunist, pe seama recent dispărutelor formațiuni de extrema stângă.

Ce se poate spune despre această instituție care este opoziția? Pe durata regimului condus de Sălarzar și de Caetano, opoziția nu putea să iasă la iveală decât cu intermitențe, în perioada alegerilor, pe câtă vreme în restul timpului în calea sa erau înălțate atâtea obstacole - datorită lipsei de acces la mijloacele de informare în masă ca și totalei absențe a presei libere (ca să nu mai vorbim despre prezența poliției politice) -, încât nu se putea spune că a funcționat ca o instituție. Ea nu a putut să o facă nici după anul 1974, până când și-a preluat îndatoririle

Adunarea constituantă, însă și atunci rolul său s-a văzut o vreme diminuat datorită poziției dominante acordate în structura politică Consiliului Suprem al Revoluției și Adunării Mișcării Forțelor Armate, constituită din 240 de membri, poziție care trecea pe un plan secundar instrumentul legislativ electiv.

În Constituția promulgată la 2 aprilie 1976 se face loc funcționării unei opoziții politice în sânul Adunării Legislative. Faptul că această constituție supune Portugalia unei orientări politice și economice determinate, cum ar fi aceea a edificării unei societăți fără clase, duce implicit la concluzia că partidele de opoziție nesocialiste își vor putea manifesta această opoziție la două niveluri: împotriva acelor măsuri socialiste ale guvernului care ar putea presupune schimbări ireversibile și împotriva constituției însăși. Înscriind în «instituție obligativitatea trecerii la socialism, portughezii au deschis, poate, în cazul unui viraj spre dreapta al opiniei publice, calea confruntării între cele două blocuri de forțe - al socialiștilor și al nesocialiștilor. În asemenea circumstanțe, loialitatea opoziției politice rămâne o realitate pe care majoritatea nu se mai poate bizui, iar numărul de curente admise în mod ilicit în rândurile sale se dovedește cu mult mai limitat decât în cazul unei constituții mai puțin restrictive. Sub acest aspect, experiența Portugaliei se deosebește în mod notabil de aceea a Greciei, unde a fost prevăzut un arbitru suprem al Constituției, Consiliul Republicii, constituit din foștii președinți ai țării și foștii prim-miniștri, plus premierul actual, președintele Camerei și șeful opoziției. Incluzându-l și pe acesta din urmă, sunt atinse două obiective: să se ofere o supapă de siguranță opoziției față de regim, care nu este aceeași cu opoziția antiguvernamentală (lipsă îndeosebi acuzată în cazul Portugaliei) și, în același timp, să dea o lovitură opoziției și liderului acesteia în chiar textul constituției, contribuind astfel atât la propria-i securitate, cât și la menținerea loialității sale față de regim.

Spania se găsește, în momentul în care este

redactată cartea de față, la o răscruce de drumuri și constituie, din multiple motive, cazul cel mai interesant de studiat. Având o societate mai sănătoasă și mai matură decât aceea din Grecia modernă și fiind o țară cu mult mai dezvoltată și mai diversificată din punct de vedere economic decât Portugalia, orice schimbare a regimului său pune în joc în mod necesar o serie întreagă de factori politici, sociali și regionali complecși care nu există în memoria politică a Greciei și a Portugaliei. Privind în trecut, regimul naționalist începe prin a fi, în Spania, produsul unui îndelungat și cumplit război civil care, din cauza ajutorului acordat generalului Franco de către naziști și fasciști, a făcut ca el să fie supus unei perioade de ostracizare consecutivă înfrângerii Germaniei, întrucât a fost considerat unicul supraviețuitor din lume al regimurilor favorabile Axei. În al doilea rând, spre deosebire de Grecia și de Portugalia, Spania s-a văzut confruntată în decursul acestui secol cu problema aspirațiilor autonomiste a diferitelor regiuni care au contribuit la formarea statului, îndeosebi Catalonia, provinciile basce și, într-o mai mică măsură, Galicia și Asturias. Primele două, Catalonia și Țara Bascilor, s-au bucurat de un statut de autonomie pe toată durata celei de a II-a Republici și a Războiului Civil și guvernele în exil ale acestor provincii au ținut sus stindardul autonomiei. Mișcarea naționalistă victorioasă a adoptat o politică de uniformizare forțată, nu numai în ceea ce privește instituțiile partidului și ale guvernării, ci și a folosirii exclusive a limbii spaniolei castiliane drept unică limbă națională, alături de alte măsuri mai puțin importante dar nu mai puțin supărătoare, cum ar fi interzicerea însemnelor regionale.

În al treilea rând, rolul armatei în viața politică a fost diferit în cele trei țări, cu toate că în Spania, ca și în Grecia, a intervenit și ea în mod frecvent, de îndată ce au fost stabilite instituțiile parlamentare, uneori ca forță conservatoare, alteori de partea forțelor liberale. Însă, în lumea postbelică, forțele armate spaniole și-au menținut

rolul lor de ultim sprijin al regimului instituit de către Franco și au figurat printre principalii beneficiari ai acestui regim în ceea ce privește partea din venitul național destinată bugetului militar și sinecurilor acordate mai cu seamă comandanților mai în vârstă. Cu toate acestea, în anul 1975, mulți dintre înalții comandanți militari din epoca războiului civil fie muriseră fie erau trecuți în rezervă, iar în posturile influente ajungeau oameni noi, ale căror antrenament și orientare politică datorau mai mult Americii decât Europei anilor '30 și '40. În afară de aceasta, forjele armate spaniole nu mai trăseseră niciun foc de armă de vreo treizeci și cinci de ani. În această privință, militarii spanioli se deosebesc în mod substanțial de camarazii lor portughezi, care s-au văzut din ce în ce mai des implicați în războaiele de gherilă din Mozambic și Angola și influențați în cel mai înalt grad de însăși ideologia pe care o combăteau. În sânul forjelor armate spaniole poate exista un anumit număr de comandanți și de ofițeri favorabili democratizării armatei și a statului; iasă, în general, ele continuă să constituie o forjă aflată de partea legii și a ordinii în sensul cel mai îngust al acestor concepte și - mai degrabă - de partea continuității decât în favoarea schimbării.

Cu toate acestea, diferența cea mai notabilă dintre situația existentă în Spania și aceea din Grecia sau Portugalia constă din faptul că în ultimele două țări instituțiile parlamentare au fost restaurate prin intermediul unei lovituri iar în cazul Portugaliei al unei revoluții, pe câtă vreme în Spania procesul transformării unei dictaturi într-o democrație liberală a fost inițiat pe cale evolutivă, odată cu moartea dictatorului Francisco Franco la 25 noiembrie 1975. De asemenea, tot spre deosebire de Grecia și de Portugalia, în Spania a supraviețuit o instituție - monarhia - care poate călăuzi această tranziție. Bătrânul dictator pregătise cu multă grijă o structură constituțională destinată să păstreze regimul întemeiat de el și să-l oblige în accsi sens pe noul șef al statului, atât prin intermediul unui jurământ de

loialitate față de „Mișcarea Națională” (adică față de ceea ce a mai rămas din ideologia falangistă, botezată astfel până la convertirea ei într-o serie de principii generale), cât și printr-o rețea de instituții – printre care *Cortes*-urile și Consiliul Regatului, singurele care îi puteau propune regelui lista persoanelor dintre care trebuia să-l numească pe primul ministru – susținute pe de o parte de către forțele armate, iar pe de altă parte de garda civilă și de poliție. Restaurarea monarhiei a fost dusă la bun sfârșit cu repeziciune și cu demnitate (într-o asemenea măsură încât ne-am putea întreba dacă regele Constantin nu s-ar fi aflat în exil atunci când a căzut regimul coloneilor, nu s-ar fi văzut și el reîntronat, deși, fără îndoială, forțele armate spaniole sunt cu mult mai atașate monarhiei, atât prin tradiție cât și prin temperament, decât acelea din Grecia modernă); cu toate acestea, una dintre slăbiciunile noului regim este tocmai aceea că legitimitatea sa poate să fie contestată.

Regimul acesta se confruntă cu o serie de probleme grave. Cea dintâi și, totodată fundamentală este aceea a procesului prin care urmează a fi introduse schimbările constituționale. Luându-se în considerare faptul că regele a demonstrat o voință evidentă de a promova evoluția Spaniei în direcția transformării ei într-o democrație parlamentară, regimul a fost acceptat pentru moment și a dobândit o oarecare popularitate. Există un guvern al cărui prim-ministru este ales de către rege dintre candidații propuși de Consiliul Regatului și care îi alege la rândul său pe membrii Cabinetului. Guvernul nu este răspunzător în fața *Cortes*-urilor; în realitate, nu este limpede nici măcar dacă el este răspunzător în fața regelui. Există un parlament *Cortés* – însă el nu este propriu-zis un parlament în sensul occidental al cuvântului, dat fiind că actualii săi componenți nu au fost aleși prin sufragiu universal, ci printr-o procedură mixtă – de numire și de reprezentare instituțională (cu alte cuvinte, prin numirea indirectă de către executiv, cu excepția cazului „împuterniciților familiari”). Există, de asemenea, o

„opoziție extraparlamentară” sau, mai bine spus, mai multe asemenea opoziții. În spectrul politic, la stânga guvernului regal, se află plasate în număr mare un șir de asociații sau de partide politice semiclandestine care merg de la democrat-creștini, trecind prin diferite tipuri de socialiști (naționali sau regionali), și până la membrii Partidului Comunist, aflat în ilegalitate. Grosul acestor partide a fost reunit în așa-numita „Coordonare Democratică”, în scopul de a prezenta o platformă comună în cea dintâi fază a tranziției de la dictatură la democrație, adică tocmai faza în care urmează a fi discutată forma viitoarei puteri constituante (dacă nu, încă, și aceea a viitoarei constituții).

În dreapta guvernului s-a creat un număr oarecare de asociații politice (în actuala etapă ar o incorect ca ele să fie denumite partide), cum ar fi acelea autointitulate Noua Forță, Luptătorii Regelui Hristos ori Alianța Populară, în scopul apărării – uneori chiar prin mijloace violente – a valorilor regimului franchist, valori pe care membrii acestuia le cred a fi în mod serios amenințate. Mai există și partide naționaliste, fie semiclandestine, fie cu adevărat ilegale, care se întind de la Adunarea din Catalonia și până la mișcarea teroristă bască ETA – A V-a Adunare. Mijloacele de informare spaniole au manifestat tendința, probabil conștientă, de a califica partidele de stânga drept „opoziție”. Această opoziție nu are însă un mai mare drept la legitimitate decât guvernul, dat fiind faptul că sprijinul pe care ea se bazează nu s-a manifestat încă în mod public, prin intermediul alegerilor. Opoziția poate glăsuși prin intermediul membrilor partidelor sau asociațiilor politice care o alcătuiesc, însă nu se poate prezenta pe sine drept purtătoarea de cuvânt a poporului în fața guvernului, până în momentul în care ascendentul nu îi va fi atestat în mod public prin mijlocirea urnelor. Iar faptul că mijloacele de informare în masă se referă la partidele reunite în Coordonarea Democratică, numindu-le „opoziția”, nu ar trebui să ne facă să uităm de existența altor grupări, asociații sau partide aflate în embrion, opuse și ele

guvernului - unele chiar de dreapta - chiar dacă nu sunt și unite între ele. Paralela care ne vine în primul rând în minte când studiem actuala constelație politică spaniolă este aceea cu domnia regelui George al III-lea în Anglia de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, când guvernul era alcătuit din „Prietenii Regelui” însă nu exista încă un partid guvernamental în Camera Comunelor și, bine înțeles, nici opoziție.

Chestiunea arzătoare în Spania momentului în care scriem cartea este aceea a mecanismului prin care poate fi dusă până la capăt reforma constituțională într-o manieră acceptabilă pentru cele mai importante curente ce au luat naștere în țară. Monarhia este moștenitoarea regimului franchist, iar această moștenire apasă asupra ei și o discreditează. Ea este, însă, totodată, după o îndelungată paranteză, și continuatoarea vechii tradiții monarhice la care se și străduiește să se întoarcă. Pentru a izbândi acest lucru, ea încearcă să salveze această continuitate, promovând reforma constituțională dinlăuntru și obținând aprobarea instituțiilor franchiste - Consiliul Regatului și *Cortes*-urile, alese pe baza actualului sistem „organic” - în vederea propriei lor modificări sau desființări. În concordanță cu acest program, primul ministru, Adolfo Suárez, a dat publicității, la 12 septembrie 1976, un proiect de reformă care proclamă drept „lege fundamentală” a statului spaniol stabilirea unor *Cortes*-uri bicamerale alese prin sufragiu universal; unitățile administrativ-teritoriale ale țării ar urma, potrivit acestui proiect, să fie reprezentate în Camera superioară, cameră pentru care regele va putea numi un număr de senatori echivalent cu a cincea parte dintre cei aleși. Aceste instituții vor proceda la redactarea unei noi constituții, care va trebui să fie aprobată de majoritatea absolută a parlamentărilor din cele două camere. Proiectul, respins în principiu atât de către Coordonarea Democratică a „opoziției”, cât și de către Consiliul Național al Mișcării, avea să fie în cele din urmă aprobat de către *Cortes*-uri în ultimele zile ale lunii noiembrie 1976.

Opoziția grupată în Coordonarea Democratică se află în discrepanță cu guvernul în privința chestiunii de bază a puterii constituante. Partizanii ei pretind ceea ce numesc ei înșiși „ruptura democratică”; cu alte cuvinte, resping legitimitatea corpurilor legiuitoare însărcinate cu problemele constituționale și înființate cu aprobarea și prin autoritatea unor instituții moștenite de la regimul lui Franco. După opinia acestora, ar trebui să se constituie de îndată un guvern provizoriu, reprezentând într-o manieră cât mai amplă cu putință opiniile politice și însărcinat cu convocarea și supervizarea alegerilor unei Adunări Constituante, căreia să-i revină îndatorirea de-a hotărî forma statului și compoziția guvernului. Acest lucru ar implica dizolvarea sau neutralizarea – prin autoritatea exclusivă a regelui – a instituțiilor moștenite de la Franco, procedură pe care monarhul o respinge, deoarece preferă să aibă consimțământul acestor instituții pentru propria lor desființare. Din punct de vedere constituțional, Spania pare să re trăiască acel conflict din secolul al XIX-lea – dintre o cartă acordată și puterea constituantă a poporului – și aceasta în ciuda faptului că a fost găsită o ieșire din atare situație, prin propunerea unui referendum asupra programului reformei.

Există, cu toate acestea, și alte dificultăți pe drumul tranziției de la dictatură la un stat constituțional-pluralist. Desigur, toate societățile sunt pluraliste; există însă și sisteme care refuză acest pluralism (sociologia sovietică, de exemplu, continuă să nege că Uniunea Sovietică ar fi o societate pluralistă) și, dimpotrivă, regimuri care consideră ca pe una dintre principalele funcțiuni ale

Constituției dobândirea liberei funcționări a pluralismului social, prin intermediul instituțiilor politice și judecătorești.

O Spanie constituțional-pluralistă, cu alte cuvinte capabilă să asigure libera funcționare a tot ceea ce există pluralist într-o țară cu adevărat modernă, trebuie să recunoască minimum patru tipuri de pluralism. Pe primul plan se situează pluralismul politic. Trebuie să existe o

totală libertate de asociere politică, iar partidele politice să fie libere de a lupta pentru putere și a putea îndepărta de la putere un guvern - aceasta prin mijloacele tipic constituționale care sunt opoziția parlamentară și alegerile libere, desfășurate cu regularitate. Nu mai este nevoie să spunem că nici alegerile libere nu pot să aibă loc și nici opoziția nu poate să funcționeze într-o manieră adecvată în lipsa unei totale libertăți de informare și în absența unei puteri judecătorești independente.

Dobândirea pluralismului politic suscită însă anumite probleme. Partidul Comunist Spaniol nu a fost încă scos din ilegalitate în momentul în care noi scriem cartea de față. Grupul de Coordonare Democratică exercită presiuni în vederea dobândirii legalizării P.C.S. pe care l-a primit în sânul său, în concordanță cu principiul după care comunismul este mai puțin primejdios în câmp deschis decât în clandestinitate. Alte curente politice continuă să facă legătura între acest partid și ororile Războiului Civil din Spania, iar propaganda franchistă a avut multă grijă ca ele să nu fi fost uitate. În ceea ce îl privește, însuși Partidul Comunist Spaniol a început să se prezinte în mod sistematic ca fiind dispus să colaboreze cu partidele burgheze liberale (mai întâi în cadrul Juntei Democratice și, mai deplin, în sânul Coordonării Democratice), luându-și-l fără echivoc drept model pe italianul Enrico Berlinguer și nu pe portughezul Álvaro Cunhal. Nu știm dacă P.C.S. va putea ajunge să acționeze în mod liber în Spania, însă este puțin probabil, de bună seamă, ca actualele *Corles*-uri să ajungă să îl legalizeze.

Libertatea presei, a informației și a propagandei sunt, de asemenea, esențiale în procesul politic modern; în Spania, chiar dacă presa se bucură *defecto* de suficientă libertate de opinie și de publicare a știrilor, ci nu i se îngăduie să critice monarhia, statul sau unitatea națională. Însă, chiar dacă Partidul Comunist Spaniol este pentru multă lume asociat cu Războiul Civil, există și mulți oameni care cred că imunitatea la critică a armatei ca instituție și a militarilor ca indivizi este un soi de legat

testamentar al aceluiași război, de care ar trebui să se facă abstracție. Tot astfel, și poliția continuă să rămână în bună măsură deasupra legii și imună la investigația publică, în vrertie ce puterea judecătorească încă mai are nevoie să-și dobândească indiscutabila autoritate față de delictele împotriva ordinii publice.

Vine la rând, după aceea, pluralismul social. Grupurile sociale sunt motoarele acelei societăți industriale moderne în care Spania este pe cale să se transforme. Producătorii, cu alte cuvinte muncitorii industriali, țăranii, liber-profesioniștii și toți aceia care asigură producerea bunurilor și serviciile în lipsa cărora o societate modernă șchioapătă și este în cele din urmă cuprinsă de paralizie, se pot bizui astăzi - în virtutea independenței sistemului industrial - pe puternice mijloace de acțiune directă spre a-și impune deciziile la scara întregii societăți. În Marea Britanie, Franța și Germania au fost create sisteme de consultare sau, după cum se spune de obicei în limbile franceză și germană, de „concertare” directă între organizațiile reprezentative ale producătorilor și persoanele care, în sânul guvernului sau în cadrul parlamentului, fac politica în stat. Aceste canale de concertare sunt esențiale în societățile industriale moderne. Nu poate să fie formulată o politică economică și socială în lipsa realizării acestui acord și a „copartăcipanților sociali”, chiar și atunci când existența acordului are tendința de a reduce însuși controlul guvernamental și, mai cu seamă, influența opoziției. Instituțiile cele mai importante în această sferă de decizie sunt uniunile sindicale. Întrucât acestea sunt obișnuite să nu aibă a da seama decât propriilor lor membri, problema este ca ele să poată fi convinse a-și asuma plenitudinea responsabilităților politice în concordanță cu interesele naționale. Modul în care poate fi canalizat acest nou fenomen social prin intermediul instituțiilor parlamentare este o chestiune pe care fiecare țară trebuie să și-o rezolve singură, pe calea alegerii liderilor sindicali în parlament, a asigurării prezenței reprezentanților sindicali în Camera

superioară sau a reprezentării sindicatelor prin intermediul partidelor politice. În ceea ce privește Spania, în acest domeniu totul trebuie luat de la început. Sindicatele verticale ale regimului franchist sunt nepopulare și și-au pierdut astăzi orice credit, chiar dacă nu din lipsă de fonduri. „Comisiile muncitorești” au supraviețuit epocii represiunilor și acționează azi la lumina zilei sau aproape; însă, odată dezvăluită obediența comunistă a liderilor lor, rămâne de văzut care le va mai fi însemnătatea atunci când sindicatele libere vor putea să fie organizate și să funcționeze. A renăscut și Uniunea Generală a Muncitorilor din Spania, anterioară războiului civil, cu sprijinul partidelor social-democrate europene; până la ce punct va izbuti însă ea să se afirme față cu Comisiile Muncitorești indigene?

Există, de asemenea, un nu mai puțin important pluralism etnic, național sau regional. Și aici, prescripțiile constituționale în vederea unei depline participări, pe picior de egalitate, a regiunilor autonome la procesul politic național sunt condiția prealabilă necesară pentru ca acest proces să se desfășoare în mod coerent. Poate că nu este o simplă coincidență faptul că trei dintre cele mai înfloritoare economii ale lumii occidentale sunt federații: Statele Unite ale Americii, Germania occidentală și Elveția. Tot astfel, nu pare a fi o simplă coincidență aceea că, în țara cu cele mai acute probleme economice, Marea Britanie, se află în pregătire o importantă operațiune de autonomie regională. Soluționarea problemelor regionale spaniole s-ar putea dovedi mai puțin spinoasă într-o panoramă de schimbări analoage produse și în alte țări.

În sfârșit, există pluralismul economic, dreptul unor întreprinderi libere de a se concura în cadrul unei piețe libere. Întocmai ca și uniunile sindicale, ca și regiunile, întreprinderile, îndeosebi cele mai mari, pot să-și impună deciziile la scara întregii societăți. Marile întreprinderi multinaționale pot hotărî să se instaleze într-o țară sau să o părăsească. În mod similar, cele naționale pot să se extindă sau să facă noi investiții ori să se abțină de la

aceasta, dacă viitorul nu pare a le fi prielnic. Aceasta este una dintre trăsăturile vieții societăților industriale moderne, iar regimurile care au făcut experimente de naționalizare totală, ca Ungaria, sau care au încredințat sectorului public o parte prea mare a industriei naționale, ca Marea Britanie, încearcă astăzi să se întoarcă la norme manageriale mai flexibile. De bună seamă că toate aceste pluralisme, duse la exces, pot să se anuleze reciproc. Independența nemăsurată a uniunilor sindicale poate să se manifeste potrivit intereselor regionale și ale întreprinderilor, tot astfel cum acordarea unei independențe excesive întreprinderilor poate aduce prejudicii atât mișcării sindicale cât și regimurilor înseși. Și to. cmai pluralismul politic este chemat să reconcilieze aceste pluralisme divergente, să acționeze ca o forță centripetă unificatoare a acestor forțe centrifuge.¹⁴⁴

Nu trebuie să uităm însă nici pluralismul internațional. Nicio țară din lume și cu atât mai puțin un stat cu o industrie avansată nu poate astăzi să ducă la bun sfârșit o mare politică națională fără a se găsi „integrată” în unități mai ample, transnaționale sau supranaționale. Experiența țărilor occidentale grupate în Comunitatea Economică Europeană și – într-un context totalmente diferit și cu alte motivații – aceea a statelor europene din răsăritul continentului membre ale C.A.E.R. sunt indicii ale acestei necesități de integrare regională.

Cele trei țări pe care le-am studiat până acum au acordat prioritate, în noua lor orientare politică, dorinței de integrare în Comunitatea Economică Europeană. Guvernul ICaramanlis a făcut din aderarea Greciei – care

144 De aceea, procesul „concertării” între cele trei mari forțe corporatiste — sindicate, întreprinderi și regiuni — trebuie să se desfășoare în mod continuu, mai înainte ca guvernul să intervină. Toți aceia care admiră victoriile economice ale Germaniei occidentale și obișnuiesc să le atribuie „disciplinei” uniunilor sale sindicale, uită că în această țară regiunile (Länder) se bucură de autonomie federală și că întreprinderile au acceptat de multă vreme coparticiparea muncitorilor (Mitbestimmung). În acest mod, se menține un strâns contact între cele trei forțe corporatiste.

era deja unul dintre statele asociate la C.E.E. – unul dintre punctele principale ale programului său. Rațiunile sunt cât se poate de evidente. Situată între Iugoslavia, Albania, Bulgaria și Turcia, Grecia are nevoie să stabilească legături directe cu Europa occidentală și cu statele cu regimuri democratice parlamentare, mai cu seamă de când NATO, ale cărei membre sunt atât Grecia cât și Turcia, a încetat a mai reprezenta canalul viabil de comunicare, din cauza tensiunilor existente dintre cele două țări¹⁴⁵. În afară de aceasta, Greciei, țară subdezvoltată cu grave probleme de ordin economic, i-ar plăcea să stabilească o colaborare pe termen lung cu zonele industriale europene cărora, după cum evocă plin de dibăcie guvernul elen, economia sa le este complementară. De asemenea, în Portugalia, strângerea legăturilor cu Comunitatea Economică Europeană face parte din programul tuturor partidelor politice, cu excepția celui comunist. Partidul socialist al lui Mario Soares în mod special, a primit un însemnat sprijin din partea partidelor social-democrate și socialiste din Europa occidentală, atât din țările membre ale C.E.E. cât și din celelalte. În Spania, guvernul regal și majoritatea partidelor de opoziție se declară în favoarea intrării în Piața Comună (excepție făcând numai formațiunea „Noua Forță”). Opinia generală este aceea că apartenența la Europa va servi nu numai la facilitarea tranziției de la dictatură la democrație, cât și la stabilizarea ei ulterioară.

Dorința evidentă a forțelor constituționale liberale din cele trei țări sus-menționate de a intra în Europa ridică în fața Pieței Comune anumite probleme, în parte politice și în parte economice. Pe frontul politic C.E.E. a subliniat întotdeauna că acordarea condiției de membru cu depline puteri pretinde prezența unor instituții reprezentative

145 Această stare de tensiune greco-turcă este, probabil, cel mai mare obstacol în calea admiterii cu drepturi depline a Greciei în Comunitatea Economică Europeană. Dacă C.E.E. ar admite Grecia în acest moment, ar da impresia că întreaga comunitate se întoarce împotriva Turciei, ceea ce ar presupune o mare răsturnare în strategia defensivă a Europei occidentale în zona sud-estică și orientală a Mării Mediterane.

funcționând în mod adecvat și consideră ca fiind una dintre obligațiile sale acordarea unui sprijin pentru consolidarea unor asemenea regimuri parlamentare. În acest sens, C.E.E. va privi probabil cu ochi mai buni Grecia și Portugalia decât actualul regim spaniol, încă „pus la încercare”. În Comunitatea Economică Europeană au fost exprimate însă și o serie de îndoieli cu privire la oportunitatea admiterii mai multor țări, atâta vreme cât integrarea actualilor săi membri nu a făcut suficiente progrese, cu alte cuvinte în momentul în care Comunitatea nu este încă decât o vagă asociație interguvernamentală și transnațională de țări, ca/e nu pășește cu suficientă repeziciune către o structură supranațională cu caracter federativ sau confederativ, în afară de aceasta, în toate trei cazurile ar trebui să se procedeze la ajustări dificile în scopul integrării acelor economii mediteraneene în C.E.E. Comisia poate să privească plină de justificată teamă introducerea într-o familie de societăți industriale avansate, cu niveluri de viață relativ înalte, așa cum erau primele șase state membre, a unui număr excesiv de mare de țări subdezvoltate și cu niveluri coborâte ale venitului național, fapt ce ar reduce idealurile economice ale Comunității și ar obliga-o să amâne deplina integrare a statelor care, prin omogenitatea lor, îndeplinesc toate condițiile. Aderarea Irlandei a fost un exemplu limpede pentru unele efecte contraproductive ale acestui tip de expansiune geografică. Nici Grecia și nici Portugalia nu dispun de mari resurse economice care, supuse rapidei industrializări din sânul Pieței Comune și cu colaborarea C.E.E., să poată transforma ambele jări în asociați mai ușor comparabili cu celelalte state membre. În această privință, Spania este poate mai norocoasă, atât prin resurse, cât și prin gradul său de industrializare și de dezvoltare a sferei serviciilor. Rămâne însă de văzut dacă aceste industrii vor putea suporta competența întreprinderilor din marile state industrializate europene și, îndeosebi, dacă – așa cum este de așteptat – democratizarea Spaniei nu va fi însoțită de o creștere a

numărului conflictelor de muncă, odată cu reapariția uniunilor sindicale și cu statuarea dreptului la grevă.

În sfârșit, instituțiile politice ale celor trei țări despre care am vorbit mai sus vor fi în mod inevitabil afectate de evoluția instituțiilor reprezentative ale Comunității Europene, în care vor fi invitate să se integreze într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat. Comunitatea Europeană se găsește încă în etapa de constituire a instituțiilor sale politice; există însă încă de pe acum un Parlament european, pentru care sunt proiectate alegeri în primăvara anului 1978, organizate probabil pe bază de sufragiu universal în toate țările membre. Atâta doar că, dacă se ajunge prin aceste alegeri la proporții asemănătoare celor din parlamentele naționale, care acum numesc un număr de deputați europeni proporțional cu propria lor componentă politică, rezultatul va fi acela al unei serii întregi de relații între guverne și opozițiile naționale și între grupările majoritare și minoritare din Parlamentul european. Un partid care se află în opoziție în țara lui se poate trezi că face parte din gruparea majoritară din Parlamentul european și viceversa. Opoziția se poate astfel bucura mai mult decât guvernul de privilegiul de a acționa pe două scene și poate găsi o consolare pentru înfrângerile pe plan intern în victoriile sale europene. În acest mod, în fața partidelor de opoziție se poate deschide o gamă de opțiuni, capabilă să le acorde o vigoare de care sunt lipsite în mediul național.

Într-un alt context, Comunitatea Europeană poate oferi pe termen lung o soluție mai dătătoare de speranță pentru atenuarea tensiunilor naționale ale unei țări ca Spania. Întrucât, indiferent dacă Parlamentul european va deveni în cele din urmă o adunare bicamerală, multicamerală sau pur și simplu unicamerală așa cum pare cel mai probabil, în sânul său vor putea fi contemplate soluții mai ample pentru conflicte, care, așa cum se va vedea foarte limpede, sunt comune multor țări și au dimensiuni europene. Anumite regiuni care sunt trecute cu vederea sub raportul deciziilor luate la nivel național vor

putea afla că problemele lor sunt mai ușor de rezolvat de îndată ce sunt situate în perspectiva europeană. Rămâne numai să sperăm că evoluția Comunității Economice Europene va avea loc *pari passu* cu evoluția noilor săi membri potențiali în direcția pluralismului constituțional.

ÎNCHEIERE: ALTERNATIVA LA TERORISM

Morala analizei întreprinse de noi este, în mod evident, dialectică. Oriunde există o societate, există și conflict politic, oricum ar fi el denumit și indiferent în ce condiții ar apărea. Cu cât o societate este mai puțin dezvoltată, cu atât vor fi mai rudimentare și chiar mai violente modalitățile prin care acest conflict va da glas ciocnirii de opinii și de interese dintre diferitele grupuri și diverșii indivizi. Și, cu cât societatea este mai articulată și mai diversificată, cu atât mai mare va fi nevoia ca membrii săi să se pună de acord în privința modalităților de a nu fi de acord. În acest sens, se poate spune că acest conflict politic își are propria sa dinamică internă. El este un joc care are tendința de a-și stabili propriile sale reguli de desfășurare. Dinamica dezacordului politic este însăși instituționalizarea politică. În Occident, instituția opoziției politice a fost soluția ultimă în căutarea unei exprimări organizate a disensiunii, proprie oricărei societăți omenești. În ceea ce privește opoziția politică organizată ca instituție, și-a atins ea oare zenitul spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX și acum se află la asfințit? Iată o chestiune care nu poate să fie disociată de problema mai amplă a viitorului sistemului parlamentar în vremurile noastre. Se va adapta oare acest sistem ca răspuns la provocarea noilor procese economice și sociale, ori va intra în decadentă? Iar o asemenea adaptare va determina ea cumva limitări ale funcțiilor și importanței opoziției, așa cum s-a sugerat deja de diverse sectoare ale societății, uneori chiar opuse? Vor apărea oare alte forme de opoziție care să o înlocuiască - într-o oarecare măsură - pe aceea „loială”?

Atitudinea din ce în ce mai critică a anumitor sectoare ale opiniei publice din Marea Britanie și Statele

Unite ale Americii față de parlamente și de partidele politice nu poate decât să întărească tendința populară de acceptare a formelor de opoziție extraparlamentară și chiar a acțiunii directe. În paginile anterioare ne-am referit la un anumit număr de rațiuni care acreditează această reconsiderare critică a funcționării instituțiilor politice. Una dintre ele o constituie aparentul contrast dintre stabilitatea dobândită în Franța pe vremea guvernării lui de Gaulle și în Germania occidentală sub conducerea unui guvern de coaliție și dificultățile de care se izbește Marea Britanie în încercarea sa de a-și adapta politica la resursele sale economice. O altă rațiune o reprezintă scepticismul crescând pe care îl provoacă în ambele țări citate mai sus declarațiile conducătorilor lor politici și, în special, pretinsa insuficiență a informării parlamentelor și a opiniei publice cu privire la politica guvernului, scepticism care a fost cel mai bine exprimat prin faimoasa formulă a „lipsei de credibilitate”. Mai există în plus, spectacolul oferit de conflictele referitoare la disciplina de partid iscate în sânul marilor partide parlamentare, conflicte care se repercutează chiar asupra autorității parlamentului, în consecință, generația mai tânără – probabil fiind și incapabilă să înțeleagă semnificația mai profundă și însemnătatea instituțiilor și a procedurilor tradiționale – este înclinată să le respingă ca nemaifiind adecvate unei guvernări și unei opoziții dinamice și eficiente. De altfel, expresii ca „mașină de mințit” și „coridoare ale neputinței” sunt ilustrative pentru o asemenea orientare.

Însă, în ceea ce privește repercusiunile ei, poate că indiciul cel mai important al deziluziei față de sistemul parlamentar din Marea Britanie este atacul pornit dinspre ambii poli ai industriei, de către manageri. Deși se află pe poziții opuse în sfera economică și socială, aceste forțe par a-și fi găsit unicul punct comun în atacurile îndreptate împotriva Parlamentului. Unii dintre purtătorii lor de cuvânt au declarat că procedurile parlamentare și îndeosebi relația clasică dintre guvern și opoziție ar putea

fi suprimate sau limitate, în folosul eficienței. În acest mod, s-ar putea accelera confruntarea directă dintre guvern și reprezentanții diferitelor grupări socio-profesionale și, astfel, activitatea guvernului s-ar îmbunătăți. Tehnocrații din ambele tabere ale industriei consideră că opoziția politică este inutilă, ea fiind lipsită de putere ori relevantă. Tot astfel și în Statele Unite, deziluzia pe care războiul din Vietnam le-a produs-o atât „uliilor” (sau reprezentanților „complexului militar-industrial” după cum îi denumiseră generalul Eisenhower și senatorul Fulb; ight) pe de o parte, cât și „porumbeilor” ori „liberalilor” pe de altă parte, i-a condus pe mulți la concluzia că nici partidele politice și nici opoziția parlamentară nu mai erau capabile să influențeze de-acum înainte desfășurarea evenimentelor politice.

Valul acesta în continuă creștere de critici la adresa sistemului parlamentar în acele țări în care el funcționează pe deplin este fără îndoială expresia preocupării generale pentru vigoarea și capacitatea sa de adaptare, într-un moment în care societatea pluralistă pare a fi pe cale să se transforme într-o societate structurată. El reflectă, de asemenea, atitudinea mai tradițională a dușmanilor de stânga și de dreapta ai sistemului parlamentar, care trag speranța că îl vor vedea prăbușindu-se sub greutatea actualelor probleme, pentru a fi înlocuit cu o formă de guvernare capabilă să limiteze ori să interzică orice formă legală de opoziție organizată.

Să ne referim, aşadar, la acest din urmă punct¹⁴⁶. Problema depășește limitele frontierelor naționale și este strâns legată de noile doctrine asupra revoluției, a căror expresie extremă se poate întâlni în doctrina chineză și cubaneză. Ceea ce se află în realitate dedesubtul acestor doctrine este teama revoluționarilor contemporani că aceia ce guvernează societățile industriale moderne sunt în stare să le ofere celor oprimați suficiente paliative spre a izbuti să-i îndepărteze de la lupta de clasă împotriva opresorilor

146 în ed. engl. acest alineat urmează imediat după primul alineat (nota red.).

lor. Aceste noi mișcări revoluționare de opoziție fac apel la cele mai mizere și nefericite, mai inadaptabile și mai naufragiate pături ale societății; ele se concentrează asupra țăranilor deposedați de pământ și îi răscoală împotriva orașelor și a culturii urbane, ca în Cambodgia; se proclamă întruparea unei revoluții a desperării și chiar a morții, în scopul de a crește febra revoluționară până la cote extreme, astfel încât să poată fi sigure că represaliile vor tăia toate punțile dintre guvernanți și mase. Metoda lor ambiționează să impresioneze populația mai curând prin acțiune directă decât prin argumente și discursuri. În sensul acesta, asemenea mișcări sunt de „de două ori extraparlamentare”, după cum preferă gruparea extremistă vest-germană S.D.S. și liderul său Rudi Dutschke să le denumească. O atare formă de acțiune poate fi întâlnită mai cu seamă în grupările studentești. În Occident, asemenea idei sunt răspândite de obicei doar în rândurile unor grupări marginale, însă au ajuns să influențeze metodele de acțiune-ale unor grupări muncitorești, care au început să se lase fascinate de „veșnica stare de neliniște muncitorească” și de „acțiunea directă”. Dacă o asemenea doctrină a violenței ar ajunge să prevaleze, dacă acțiunea directă ar veni să înlocuiască opoziția organizată, în viitor noi am putea deveni martorii unei deplasări a conflictului politic dintre zidurile protectoare ale parlamentelor în cu totul alte teatre de acțiune și pe alte scene, am putea asista la sfârșitul jocului politic așa cum s-a desfășurat el până în momentul de față în Occident.

Terorismul s-a transformat într-un element cotidian al vieții politice din anii '70¹⁴⁷. Tentativele de asasinat, răpirile – adesea cu rezultate fatale – deturnările de avioane, bombele care ucid fără discriminare, asasinatele rituale, mitralierile în masă, expulzările și execuțiile prin împușcare, asasinarea unor personalități oficiale sau a unor membri ai opoziției, represiunile și torturile brutale umplu spațiile periodicelor, ale emisiunilor de radio și mai

147 Finalul concluziilor este scris în 1977 (nota red.).

ales ale programelor de televiziune, care ne pun fără niciun ascunziș în fața unor asemenea orori. Trăim astăzi într-o epocă a terorismului¹⁴⁸. Însă, pentru a putea înțelege mai bine fenomenul, trebuie să facem distincția dintre terorismul oficial sau terorismul de stat și terorismul de opoziție ori terorismul revoluționar, fie el de dreapta ori de stânga, dat fiind faptul că stingă nu deține monopolul revoluției, și nici, de bună seamă, pe acela al terorii. Este un lucru cert că un anumit terorism îi dă naștere celui alt, de semn opus și că ambele sunt legate între ele printr-un lanț de cauzalitate. Cu toate acestea, cele două tipuri de terorism se deosebesc mult între ele, atât ca țeluri cât și ca mijloace.

Terorismul de stat este una dintre cele mai vechi metode de guvernare, chiar dacă apariția conceptului de „teroare” este legată de Revoluția Franceză de la 1789. Guvernele autoritare care încearcă să impună obediența societății au recurs întotdeauna la înfricoșare. Procesele și execuțiile „exemplare” ca și represiunile masive au slujit în toate epocile guvernărilor autoritare pentru a-i disciplina pe aceia care le erau supuși. Cu mijloacele pe care le poate furniza tehnologia modernă pentru controlul polițienesc total, prin represiunea imediată și publicitatea sa obligatorie, terorismul statal a devenit încă și mai eficient. Germania nazistă a fost un exemplu clasic de stat terorist, atât în interior, împotriva propriului său popor, cât și – mai târziu – împotriva populațiilor din țările ocupate. Lenin a admis necesitatea terorii de stat, iar Rusia lui Stalin s-a transformat într-un model aproape perfect de stat totalitar terorist, atât în interiorul U.R.S.S. cât și în țările ocupate de către Armata Roșie. Eficiența formelor moderne de terorism statal se poate evalua prin rapiditatea și tăcerea cu care noi guverne născute din războaie civile, revoluții sau contrarevoluții izbutesc să pacifice țări întregi prin mijlocirea unor tăcute băi de sânge, așa cum s-au petrecut lucrurilor în Chile după căderea lui Salvador Allende, în

148 A se vedea Paul Wilkinson Political Terrorism, MacMillan, Londra, 1975.

Vietnamul de Sud ori în Cehoslovacia anului 1968.

Terorismul de stat poate da naștere anumitor forme de terorism revoluționar, iar acesta – la rândul său – îl exacerbează pe cel dintâi. Se creează în acest fel o spirală a răzbunării care conduce la situații disperate de paralizie culturală și politică, în care se găsesc astăzi numeroase țări din diferite părți ale globului pământesc. Terorismul revoluționar născut din terorismul de stat este expresia politică a unei legi fizice care ne spune că, dacă nu există ieșiri sau supape de siguranță, presiunea sfârșește prin a provoca explozii. Aceasta este astăzi situația în numeroase locuri din America Latină.

Însă mai există și o altă formă de terorism revoluționar. Cei care îl practică susțin că instituțiile democratice burgheze nefiind altceva decât o fațadă care ascunde formele crude ale mecanismelor opresive, trebuie mers fără ocolișuri la război împotriva acestor adversari ascunși. Cei ce teoretizează în acest chip pentru a-și justifica alegerea deliberată a metodelor violente, închid ochii în fața evidenței că în statele democratice moderne guvernele pot fi înlocuite prin mijloace pașnice. Sloganul utilizat „alegeri = trădare” demonstrează că ei au renunțat la soluționarea pașnică a conflictelor, a unor conflicte pe care de multe ori le creează ei singuri pentru a provoca – în conformitate cu teoriile unui Herbert Marcuse sau Franz Fanon – o reacție brutală a forțelor armate sau a poliției care să le justifice punctul de vedere că acestea (armata și poliția) sunt autenticele instituții ale puterii burgheze. Scopul final al acestor grupuri de „maoiști”, „troțkiști” sau „guevariști” ori al altor grupări ca banda Baader-Meinhof sau organizația „Septembrie Negru” este de a provoca războiul civil de pe urma căruia, în opinia unora dintre doctrinarii lor (cum ar fi însuși Ernesto Che Guevara), poate să rezulte un nou conflict mondial.

De critica din partea acestor grupuri, bande și grupuscule nu pot scăpa nici măcar partidele comuniste și, în special cele occidentale, care, întrucât nu le urmează pe „adevărata cale revoluționară”, sunt denunțate ca fiind

„îmburghezite” și ridiculizate pentru că utilizează canalele parlamentare și constituționale ale luptei politice. Partidul comunist francez, italian și spaniol sunt cele mai criticate, pentru a fi renunțat la dogma dictaturii proletariatului, pe care teroriștii revoluționari o privesc cu admirație drept o sângeroasă perioadă de teroare prin care Comuna sau statul revoluționar înlocuiesc statul burghez ce a fost lichidat. Trebuie să spunem că, deși partidele comuniste de guvernământ recurg cu plăcere la utilizarea terorismului de stat, cele din Europa occidentală au renunțat în prezent să-și utilizeze versiunea revoluționară pentru a pune mină pe putere. Ele știu cât se poate de bine că tehnicile adecvate societăților primitive țărănești nu pot fi utilizate în societățile industriale mature. Acolo unde clasa muncitoare industrială are un înalt nivel de viață, se bucură de o mare putere economică și și-a dezvoltat forme proprii de acțiune politică, pura distructivitate a terorii revoluționare este contraproductivă. Deosebirea de doctrină dintre partidele comuniste occidentale și Partidul Comunist al Uniunii Sovietice în ceea ce privește dogma dictaturii proletariatului ilustrează, în fond, deosebirea dintre psihologia politică a muncitorului industrial european din anii '70 și muncitorul rus de la 1917. Partidul comunist sovietic este prea monolitic în concepțiile sale pentru a putea accepta faptul că până și leninismul trebuia să evolueze de-a lungul a șaptezeci de ani.

Violența nu este însă monopolul acelor care doresc să schimbe structura socială și politică a societății. Terorismul a fost adoptat drept armă de luptă de către mișcările naționaliste extremiste sau de eliberare națională, cum sunt Armata Revoluționară Irlandeză (IRA) din Irlanda de Nord, Organizația pentru Eliberarea

Palestinei din Orientul Mijlociu, „Puterea Neagră” din Statele Unite ale Americii, mișcările africane de gherilă, gruparea bască ETA din Spania sau anumite organizații croate din Iugoslavia. În general, atât mișcările teroriste revoluționare de extremă stângă cât și terorismul naționalist reflectă nerăbdarea tinerilor față de *statu-quo*

și hotărârea lor de a obține schimbarea „aici și acum”, procedând prin violență și acțiune imediată și nu prin intermediul unei evoluții lente și pașnice. Uneori, în disperarea acestor tineri palpită și bănuiala că idealul lor (o Croație independentă, dispariția statului Israel) este irealizabil. Astăzi, când mișcările politice extremiste sunt întocmai unor vase comunicante care își procură din aceleași surse armele și explozibilele (pentru ce, altfel, dacă lucrurile n-ar sta așa, am vedea teroriști japonezi implicați în măcelurile de pe aeroporturile israeliene?) și își însușesc cauze străine, mulți teroriști nu mai luptă pentru un motiv concret, ci numai și numai pentru a lupta pur și simplu.

Terorismul revoluționar a exercitat efecte distrugătoare asupra direcției vieții politice în mai multe sensuri. El s-a dovedit complet dezarmat în fața redutabilelor aparate ale terorii de stat din țările comuniste, a făcut cu neputință rostirea discursului politic în societățile în care existau dinainte instituții democratice (cazul Republicii Uruguay) și a favorizat în unele ocazii, prin excesele sale, reimplantarea unui terorism statal, așa cum s-au petrecut lucrurile în Chile. Una dintre caracteristicile mijloacelor moderne de informare și comunicare în masă – televiziune, cinematograf, literatură „populară” – este cultul pentru politica acțiunii „imEDIATE” care acordă o importanță tot mai mare violenței și cruzimii. În școli și universități, partizani ai extremei drepte și ai extremei stinge își îndoctrinează ucenicii în spiritul teoriilor „acțiunii directe” și ai „politicii imEDIATE” și îi învață să disprețuiască dezbaterea politică, instituțiile reprezentative, drepturile minorităților și opoziția instituționalizată. Dacă democrațiile doresc să supraviețuiască și să înflorească trebuie să fie capabile a reînsufleți credința în valorile care însoțesc libertatea politică prin exemplul instituțiilor lor și, mai, cu seamă, să întipărească această credință în mințile tinerilor, atât în aulele instituțiilor de învățământ, cât și prin intermediul marilor mijloace de comunicare și de informare & 1 pasă.

Cuprins

Prefață 7

I. Introducere 9

II. Instituționalizarea opoziției 20

III. Opoziția parlamentară 76

IV. Conflictul politic în statele unde nu există opoziție

147

V. Către reinstituționalizarea opoziției? 182

VI. Încheiere: alternativa la terorism 222

Indice 229

1 O. Hintze, *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung*, p. 134. A se vedea și Georges de Lagarde, „Les théories représentatives des XIV-XV siècles et l'Église”, *X-e Congrès International des Sciences Historiques, Roma, 1955*, Louvain, 1958.

2 Mai trebuie notat că, în privința teoriei politice, a filosofiei și dreptului, secolele XVI și XVII au fost caracterizate printr-o mare bogăție de opere; este de ajuns să ne gândim la autori ca Bodin, Althusius, Grotius, Filmer, Hobbes, Suárez, Mariana, Locke... *Arbitriștii* spanioli din secolul al XVII-lea au propus nenumărate remedii împotriva decăderii

1 Cf. R.R. Palmer, *op. cit.* „I, p. 125.

2 Acolo unde instituțiile reprezentative au supraviețuit, aceasta nu s-a petrecut la scară națională. În Franța, statele generale naționale fuseseră suspendate, însă cele locale supraviețuiseră în unele provincii și, uneori, își continuau din plin activitatea în domeniile legal și administrativ, atât ca instrumente ale puterii centrale, cât și în opoziție față de aceasta. Irlanda avea în secolul al XVIII-lea un parlament independent; Germania era un adevărat mozaic de diete locale; dietele provinciale supraviețuiseră în Boemia și în Austria, ca și în Provinciile Unite ignoranți atunci când a folosit-o, într-un mod foarte oportun, don Manuel Azafla, desemnează acele districte care, prin deficiența sistemului, contează în ponderea rezultatelor electorale mult mai mult decât s-ar cuveni dacă s-ar ține cont de populația lor, redusă numeric (*Nota*

ed. sp.).

3 O altă problemă care s-a ivit odată cu trecerea de la reprezentarea corporatistă la cea numerică a fost aceea a circumscripției ce urma a fi reprezentată. Reprezentarea corporatistă a orașelor sau a zonelor îndepărtate poate fi considerată drept o protecție a elementelor mai slabe ale unei societăți în fața „intereselor” mai viguroase. În mod analog, în Olanda de exemplu, reprezentarea provinciilor istorice pe vremea laborioasei nașteri a Republicii Batave a fost vehement apărută față de principiul numărului, fundamental pentru o republică unitară, însă, atât asemenea probleme, cât și metoda electorală (alegere directă).

1 Cf. KJ. Sydenham, *The Girondins*, Londra, 1961.

2 A se vedea K. Kluxen, în *Parlament arismus*.

1 Aceasta nu înseamnă ci toate partidele de opoziție au fost libere să acționeze în Germania imperială, după cum o dovedește persecutarea social-democraților de către Bismarck.

1 Cf. Constituția franceză din anul 1830, „care a luat suveranitatea Coroanei, fără a o acorda în mod expres poporului” (J.A. Hawgood, *Modern Constitutions since 1787*, Londra, 1939, pp. 129 și următoarele). Constituția belgiană din anul 1830 era, la data aceea în Europa, exponentul cel mai limpede al suveranității poporului.

3 „Urmărind împărțirea electorală a partidelor norvegiene în «socialiste» și «nesocialiste», totalul de voturi socialiste a oscilat în cursul a cinci alegeri desfășurate după război în limitele strânse de 52, 9% (în 1945) și

1 Necesitatea consensului la nivel local este reflectată de un incident ce a avut loc în orașelul Camden, atunci când s-a aflat că majoritatea laburistă plănuiește să înființeze un cabinet ori un comitet de 15 experți care să inițieze planuri financiare și politice pe termen lung și să coordoneze principalele propuneri pentru dezvoltarea orașului și a serviciilor sale. Minoritatea conservatoare din consiliul municipal a obiectat cu hotărâre împotriva

planului, deoarece membrii săi nu aveau să fie reprezentați în acest comitet și, în felul acesta, nu urmau să aibă niciun cuvânt de spus în pregătirea liniei politice pe termen lung. V. *Express and News*, 29 iulie 1966.

1 Inclusiv acolo unde nu exista un sistem parlamentar pe deplin dezvoltat, ca în cazul Germaniei imperiale, parlamentul era acela care procura cea mai bună informare și reprezenta unicul for public unde oufau să fie contestate deciziile luate peste capul acestuia sau fără știrea lui.

1 Acest pasaj este prezent numai în ediția engleză (*nota red.*).

1 Ediția engleză. Referirile sunt făcute, deci, în 1968 (*nota red.*).

1 Mai pot fi, până la un anumit punct, considerate astfel Republica Africa de Sud și Rhodesia. Însă problemele statelor pluraliste constituționale bazate pe un sufragiu rasial restrâns sunt de o asemenea natură, încât acestea se transformă într-un fel de hibridi între statele constituționale și statele fără opoziție.

1 În continuare, textul conform ed. sp. (*nota red.*).

2 După 1977, cele trei state s-au integrat modelului statelor constitutio - nal-pluraliste; ele au fost admise în C.E.E. (*nota red.*)